

KÜLGAZDASÁG
A KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány folyóirata

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Gács János (elnök)

MTA Közgazdaságtudományi Intézet

Antal László

Magyar Külkereskedelmi Bank Nyrt.

Bruszt László

European University Institute (Firenze)

Csaba László

Közép-Európai Egyetem, Debreceni Egyetem,
Budapesti Corvinus Egyetem

Csáki György

Általános Vállalkozási Főiskola

Halpern László

MTA Közgazdaságtudományi Intézet, CEPR

Horváth Gyula

MTA Regionális Kutatások Központja

Julius Horvath

Közép-Európai Egyetem

Kapás Judit

Debreceni Egyetem

Karsai Gábor

GKI Gazdaságkutató Zrt.

Köves András

KOPINT-TÁRKI Zrt.

Laki Mihály

MTA Közgazdaságtudományi Intézet

Oblath Gábor

Magyar Nemzeti Bank

Palócz Éva

KOPINT-TÁRKI Zrt.

Pete Péter

ELTE Társadalomtudományi Kar

Rába András

a Külgazdaság volt főszerkesztője

Richter Sándor

Bécsi Nemzetközi Gazdaságkutató Intézet (WIIW)

Schweitzer Iván

a Külgazdaság volt főszerkesztője

Szalavetz Andrea

MTA Világgazdasági Kutatóintézet

Tóth István György

TÁRKI Zrt.

Várhegyi Éva

Pénzügykutató Zrt.

A SZERKESZTŐSÉG: Ádám Zoltán (főszerkesztő), Landau Edit (rovatvezető),
Rózsás Erika (szerkesztőségi titkár).

KÜLSŐ MUNKATÁRSÁK: Csaba László, dr. Juhász Jánosné (Jogi melléklet),
Siklói Ágnes (korrektor), Vince Péter.

**A lap kiadását a
Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium
támogatja.**

A folyóirat példányonként megvásárolható:

**Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Könyvesbolt: V. Nádor u. 8.,
Gondolat Könyvesház: 1053 Bp., Károlyi Mihály u. 16.
és a szerkesztőségben.**

**A Magyar Közgazdasági Társaság,
valamint a Magyar Közgazdaságtudományi Egyesület tagjai számára
a szerkesztőség előfizetés esetén 33 százalékos kedvezményt ad.**

A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45.

Telefon: 309-2642, 309-2695

Fax: 309-2647

E-mail cím: kulgzadasag@kopint-tarki.hu

Munkatársaink elérhetősége:

Ádám Zoltán, főszerkesztő telefonszáma: 309-2642

e-mail címe: zoltan.adam@kopint-tarki.hu

Landau Edit, rovatvezető telefonszáma: 309-2642

e-mail címe: edit.landau@kopint-tarki.hu

Rózsás Erika, szerkesztőségi titkár telefonszáma: 309-2695

e-mail címe: erika.rozsas@kopint-tarki.hu

a KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány

Külgazdaság honlapja:

www.kulgzadasag.hu, illetve www.kopintalapitvany.hu

A szerkesztésért felel: Ádám Zoltán. A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45., Telefon: 309-2642, 309-2695. E-mail cím: kulgzadasag@kopint-tarki.hu. Kiadja a Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány, 1065 Budapest, Nagymező utca 37-39. A kiadásért felel: Palócz Éva, a Kuratórium elnöke. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ (ÜLK). Előfizetés: Budapesten a Posta-igazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáinál, a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (HELIR) Budapest, VIII. Orczy tér 1. Levélcím: HELIR 1900, e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu. Vidéken a postáknál és a kézbesítőknél. Külföldön terjeszti a Batthyány Kultur-Press Kft. 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891, e-mail: batthyany@kultur-press.hu. Előfizetési díj 1 évre: 10 000 Ft, félévre 5000 Ft, összevont számok ára 1800 Ft.

Megjelenik havonta. HU ISSN 0324-4202

Tördelés: Király és Társai Kkt.

Cégvezető: Király Ildikó

Készült az ETO-Print Nyomdaipari Kft.-ben

Felelős vezető: Balogh Mihály

TARTALOM

Antal László	4
Kiss Sándor Csanád – Scharle Ágota – Szabó Bálint – Szabó Péter András: Adóreformok Európában	7
Elekes Andrea – Halmai Péter: A WTO Doha-fordulója – (Rész)eredmények, tapasztalatok, kilátások	34
Inzelt Annamária – Schubert András: A kutatási együttműködések idézetségi hozadéka – A tudományos társválasztás hatása az eredmények láthatóságára	78
Nikodémus Antal – Kemenczei Nóra: Beszállítóilánc-menedzsment a hazai autóiparban	94

ÚJ KÖNYVEK

Tudományág-határokon átnyúló alkotmányosság – Florian Grotz – Theo A. J. Toonen (eds.): Crossing Borders: Constitutional Development and Internationalisation. De Gruyter Recht. Berlin, 2007. (Vörös Imre)	106
---	-----

JOGI MELLÉKLET

Czigler Dezső Tamás: A szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jog meghatározása az Európai Közösségben: a Róma II. rendelet szabályai	125
--	-----

ÚJ KÖNYVEK

Pavel Juřík: Bankkártya-enciklopédia – A kezdetektől napjainkig (Dr. Osman Péter)	147
---	-----

Brief Summary of the Articles	151
--------------------------------------	-----

Köszönetnyilvánítás

A jogszabály adta lehetőségekkel élve sokan utalták át 2006. évi személyi jövedelemadójuk 1 százalékát a Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány javára. A kapott 247 913 forintból 180 000 forintot ösztöndíj-fizetésre, 69 913 forintot számítógép-vásárlásra fordítottunk.

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik Alapítványunkat támogatásra érdemlítették.

Az Alapítvány kuratóriuma

Szeptember–októberi számunk

első lapjain Antal László, a magyar közgazdaság-tudomány és gazdaságpolitizálás kimagasló alakja előtt tisztelgünk. Lapunk szerkesztőbizottsági tagjától a közgazdász-gazdaságpolitikus kolléga, Soós Károly Attila és Ádám Zoltán főszerkesztő vesz búcsút. Számunk első tanulmánya az európai adóreformokról közöl áttekintést. A Kiss Sándor Csanád, Scharle Ágota, Szabó Bálint és Szabó Péter András által jegyzett cikk tanúsága szerint a Kelet-Európában a kilencvenes évek közepétől kezdődően bevezetett egykulcsos adóreformok nem igazolták vissza egyértelműen a velük szemben támasztott gazdasági növekedési és fiskális bevételi hatásokat, miközben a magasabb státusú társadalmi csoportok javára (és a rosszabb anyagi helyzetű csoportok kárára) befolyásolták a jövedelmek újraelosztását. A kisebb, de pontosan célzott nyugat-európai adóváltozások ennél mind gazdasági, mind pedig szociálpolitikai szempontból kedvezőbb eredményeket hoztak. Elekes Andrea és Halmai Péter a Világkereskedelmi Szervezet égisze alatt 2001 óta zajló dohai forduló tapasztalatait és kilátásait elemzi. Az elmúlt években mind a világkereskedelempolitikai hatalmainak stratégiája jelentősen átalakult, ami nem teszi könnyűvé a megállapodást. A nemzetközi kereskedelem multilaterális keretei – köztük a WTO vitarendezési mechanizmusa – azonban a tárgyalássorozat korántsem szükségszerű, ám nem teljesen kizárt teljes kudarca esetén is megőrizné a jelentőségét. Inzelt Annamária □ és Schubert András tanulmánya a magyar tudományos kutatók nemzetközi kutatási együttműködéseinek idézettségi hozadékát vizsgálja, megállapítva, hogy „a külföldi–magyar kooperáció az átlagosnál magasabb idézettséget eredményez, mint a magyar–magyar kooperáció”. A leginkább az olyan gazdaságilag és tudományosan is legfejlettebb országok egyetemlein dolgozó kutatókkal érdemes együttműködést folytatnia, mint amilyen az Egyesült Államok, Franciaország, Svájc vagy Svédország. Nikodémus Antal □ és Kemenczei Nóra cikke a beszállítói láncok kialakítására és fejlesztésére tett kormányzati erőfeszítéseket elemzi a magyar autóipar esetében. A viszonylag koncentrált iparág beszállítói háttériparát támogató állami szakpolitikák jelentősen átalakultak a rendszerváltozástól napjainkig, és az európai uniós csatlakozás óta immár jelentős közösségi forrásokra is támaszkodnak. Lapunkat Vörös Imre jogászprofesszornak a Joachim Jens Hesse német jogtudós három évtizedes munkássága előtt tisztelgő, „Crossing Borders: Constitutional Development and Internationalisation” című kötetéről írt recenziója zárja. A kötet közgazdasági relevanciáját a Hessére is jellemző interdiszciplináris szemlélet, közelebbről a jog és a közgazdaságtan kölcsönhatása szolgáltatja.

A szerkesztő

Antal László
1943–2008

65 évet élt. Közgazdászdiplomája megszerzésétől (majdnem) a rendszerváltásig a Pénzügyminisztériumban dolgozott. Miniszterhelyettesi rangba (a Miniszterelnöki Hivatalban) csak 1989-ben emelték. Akkor, amikor ilyen kinevezés politikai „megbízhatóság” nélkül is lehetségessé vált.

A rendszerváltás után az üzleti szférába került: 1992-től a Magyar Külkereskedelmi Bank elnöki tanácsadója volt. Antal azon kis számú makroközgazdászok egyike volt, akik ismereteiket az üzleti gyakorlat szolgálatába is tudták állítani.

Tanított több – az utóbbi években a debreceni – egyetemen.

Nekünk, kollégáknak azonban elsősorban a gazdaságpolitikával kapcsolatos tevékenysége alapján marad emlékezetes.

Antal sok publikációja elemezte a gazdaságpolitika problémáit. E problémák köre a nemzetgazdasági szintű növekedéstől pénz- és külgazdasági ügyeken át a reformok különféle dolgaiig terjedt. Az írásokat elméleti igényesség jellemezte, és szerzőjük nem volt rest sem nemzetközi összehasonlításokkal, sem történeti visszatekintésekkel kiegészíteni a magyar gazdaságpolitika tanulmányozását. Egyformán jól igazodott el az 1970-es évek szabályozóalku-rendszerében, az 1990-es évekbeli átalakuló gazdaság bonyodalmaiban és napjaink sajátos magyar kapitalizmusában.

Gazdaságpolitikával kapcsolatos tevékenységének másik ága gyakorlati jellegű volt. Itt sok dolgot lehetne említeni, de legyen elég kettő. Egyfelől, Antal kulcsszerepet játszott a Fordulat és reform című tanulmány elkészítésében és a tanulmány

körül szerveződött, a gazdasági-politikai átalakítás teendőinek megfogalmazásába sokakat bevonó vitákban. Másfelől, még gyakorlatibb munkája volt a Bokros-csomag, amelynek koncepcionális alapjait ő alkotta meg.

Az 1995-öt követő években, a csomag sikere nyomán megismerhettünk egy új, optimista Antalt. De mire eltelt egy évtized, sajnos fokozatosan „normalizálódott” a helyzet. Antal utolsó könyve erről szól: arról, hogy a kialakulni látszott fenntartható fejlődés végül nem bizonyult fenntarthatónak, mert ismét visszatért a felelőtlen, túlköltekező gazdaságpolitika.

Antalnak volt politikai meggyőződése, de politikai irányultságtól függetlenül kész volt tanácsot adni bárkinek, mert tisztában volt a gazdaságpolitikai hibák súlyos következményeivel. Tanácsait súlyos pénzügyi-gazdasági helyzetekben általában meghallgatták. Így most nem csak a közgazdász kollégáknak fog hiányozni.

Soós Károly Attila

Egy méltánytalanság margójára

Nem dicsekedhetek vele, hogy közeli barátja vagy munkatársa lettem volna *Antal Lászlónak*. Kapcsolatunk munkajellegű volt, és lényegét tekintve néhány mondat-, illetve e-mail váltásra szorítkozott. Laci tagja volt a Külgazdaság Szerkesztőbizottságának, ezen kívül pedig egy időben az SZDSZ körüli gazdasági tanácsadótestületek szervezőjeként is kapcsolatban álltam vele. Halk szavú, súlyos ember volt: csak ahhoz szólt hozzá, amihez fontosnak tartotta. Tudásához, tapasztalatához nem fért kétség: 1968 óta volt élvonalbeli szereplője a gazdaságpolitika-csinálásnak. Aligha van magyar közgazdász, akinek több köze volt az elmúlt negyven év gazdasági reformjaihoz, mint neki. Volt reformközgazdász, reform-miniszterhelyettes és a posztkommunista átalakulás legfontosabb magyarországi reformcsomagjának szellemi atyja. De ami ennél is több: más, nálánál nagyobb nevű reformközgazdász kollégáival ellentétben sosem merevült hősi pózba, nem kiáltotta ki magát a nemzet közgazdász megmentőjének, és sosem állította, még áttételesen sem, hogy a zsebében hordja a bölcsék követ. Pedig nagyon bölcs ember volt: annyira bölcs, hogy megengedhette magának, hogy soha, senki előtt ne kérkedjen a bölcsességével.

A gép forog, az alkotó pihen – immár örökre. Nem tudom, elégedett volt-e a művével, de kétlem, hogy maradéktalanul az lett volna. Volt benne valami nyughatatlanág. Valami időn és történelmen túli, a lényegi mozzanatokat tévedhetetlenül megragadó, kíváncsi figyelem. Mellette ülve mindig meg voltam róla győződve, hogy alvás közben is pontosan tudja, mikor érdemes kinyitnia a szemét.

Mindig dolgozott, minden fontos kérdésről volt véleménye. Valahányszor végiggondoltam, kinek a véleményét érdemes egy-egy fontos gazdaságpolitikai kérdésről kikérni, mindig vele kezdődött a fejemben összeállított névsor. Olyan volt, mint egy csodarabbi: az ember tanácsért járult a színe elé, hogy azután megkönynyebbült szívvel távozhasson. Jelenléte, emberi és intellektuális ereje kijelölte a gazdaságpolitikai tudás kereteit, és bocsánatos bűnné transzcendálta az azon túli nemtudás jó szándékú, bár korántsem veszélytelen sutaságát. Élő példázatát adta a szakmailag minden lehetséges módon végiggondolt, emberileg mégis nehezen felmérhető súlyosságú gazdaságpolitikai felelősségvállalásnak.

Amikor utoljára e-mailt váltottam vele, éppen lemondtam a gazdaságpolitikai tanácsadó-testületi szerepemről. Azt írta, nem baj, fogunk még együtt dolgozni. Súlyos méltánytalanságnak tartom, hogy ezen túl már csak találgathatom a kérdéseimre adott válaszait.

A *Külgazdaság* szerkesztőségének nevében megrendülten búcsúzom Antal Lászlótól.

Ádám Zoltán

Adóreformok Európában

KISS SÁNDOR CSANÁD – SCHARLE ÁGOTA –
SZABÓ BÁLINT – SZABÓ PÉTER ANDRÁS

A cikk röviden áttekinti az adórendszerek alakulásának európai trendjeit és a nemzetközi szervezetek vonatkozó ajánlásait. Részletesen bemutatja a környező országokban lezajlott egykulcsos adóreformok motivációit, és a meglévő empirikus elemzések alapján az elért eredményeket. Végül röviden bemutat néhány alternatívát is az EU-15 országokban végrehajtott sikeres adóreformok példáján.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: H20.

Európai trendek és ajánlások

Az EU-ban az adópolitika alapvetően nemzeti hatáskörbe tartozik, egyedül a fogyasztási adókra van kötelező érvényű szabályozás (a sztenderd áfakulcs nem lehet 15 százaléknál alacsonyabb, a kedvezményes kulcs pedig 5 százaléknál kisebb), mivel ezeknek kiemelt szerepük van a javak és szolgáltatások szabad mozgása szempontjából. Ajánlásként az EU a munkajövedelmet és a vállalati profitot terhelő (direkt) adók csökkentését és a fogyasztást terhelő (indirekt) vagy a zöld (környezetterhelési) adók szerepének növelését javasolja (European Commission, 1996, 2005). A Világbank [1991] a nemzetközi gyakorlatból kiinduló ajánlásai szerint az adókulcsok mértékénél¹ is fontosabb az adóalap szélesítése és az adóadminisztráció csökkentése, illetve javítása, valamint az, hogy a reform hiteles legyen (hosszú távra szóljon). Az OECD közelmúltban megjelent tanulmánya empirikus kutatások összegzése alapján arra következtet, hogy a növekedést a tőkét és munkát

¹ Az indirekt adók rendszerére egységes, 10–20 százalék közötti áfakulcsot javasolnak, amit kiegészíthet legfeljebb négyféle, luxusjóságokra és jövedelemrugalmas jóságokra kivetett eltérő adókulcs vagy jövedéki adó. A vállalatokra egykulcsos adót érdemes alkalmazni, amely nagyságrendileg azonos a személyi jövedelemadó felső kulcsával. A progresszív sja felső kulcsára az ajánlás 30–50 százalék közötti mérték.

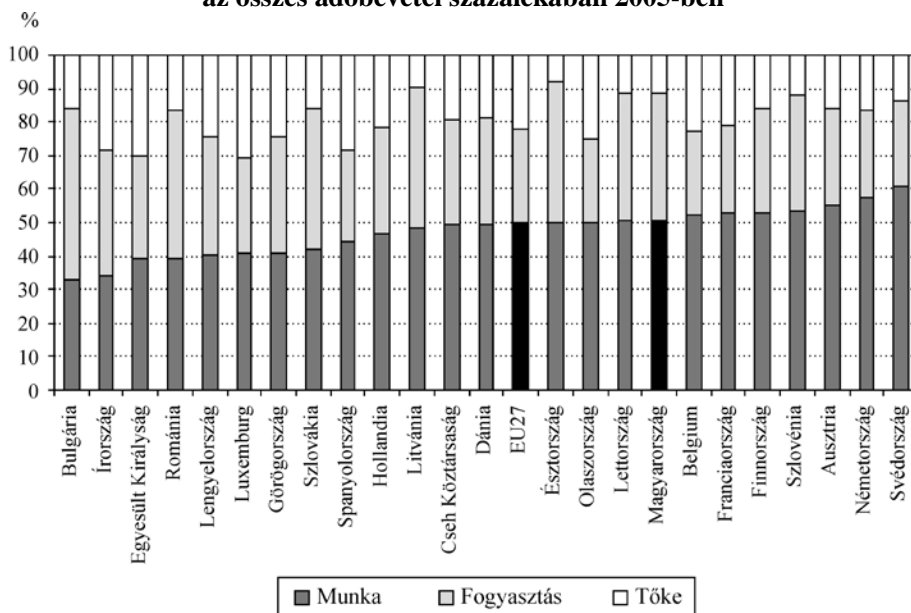
Kiss Sándor Csanád, a Pénzügyminisztérium elemző közgazdásza.
E-mail cím: csanad.kiss@pm.gov.hu
Scharle Ágota, Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet.
Szabó Bálint, közgazdász.
Szabó Péter András, a Pénzügyminisztérium elemző közgazdásza.

terhelő adók magas szintje korlátozza legjobban, így ezek súlyát érdemes csökkenteni, szemben a fogyasztást és a vagyont terhelő adókéval (Johansson et al, 2008).

Az EU tagországaiban a tőkét terhelő adók súlya viszonylag alacsony (lásd az 1. ábrát). A globalizálódó gazdaságban egyre gyorsuló tőke mozgásra a tagországok többsége a vállalkozásokat terhelő adók csökkentésével reagált: húsz év alatt az EU-15 tagországaiban 50 százalékról 30 százalékra csökkent az átlagos vállalati adókulcs. Az EU-25 tagországaikat tekintve (ahol erre van adat) 1995 óta közel 6 százalékponttal csökkent a tőke implicit adókulcsa (European Commission, 2007a).

1. ábra

Munkabért, tőkét és fogyasztást terhelő adóbevételek az összes adóbevétel százalékában 2005-ben

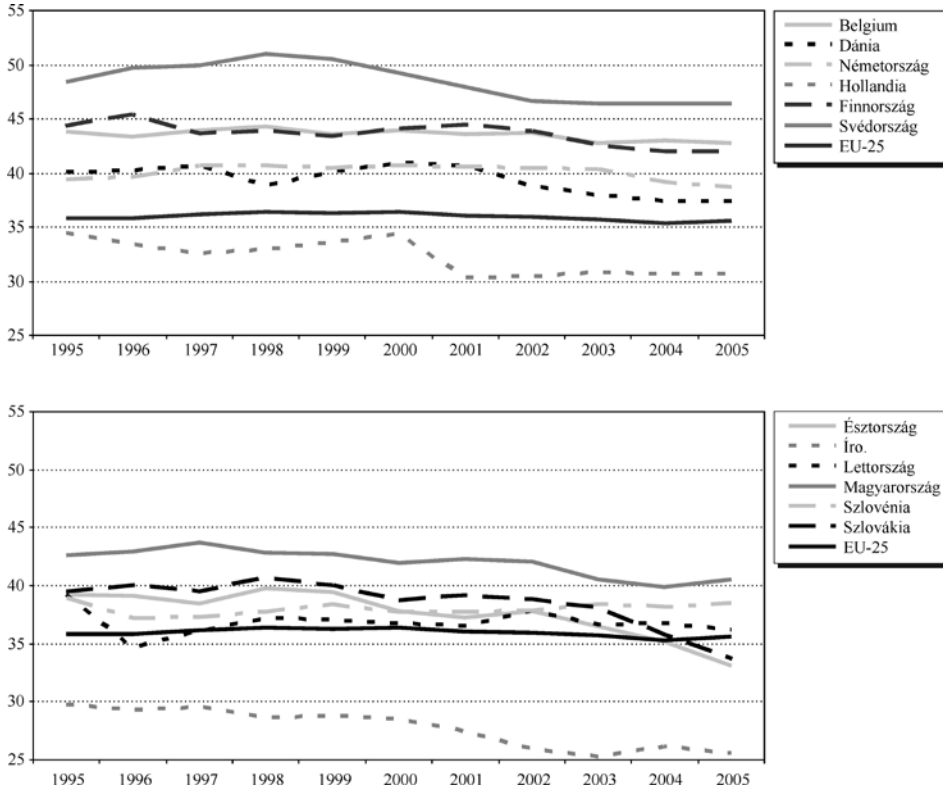
Megjegyzés: A tőkét terhelő implicit adókulcsról nem áll rendelkezésre összehasonlítható magyar és nemzetközi adat.

Forrás: European Commission [2007a].

A munka adó- és járulékterhe ugyanakkor relatíve magas, bár csökkenő tendenciát mutat. Összhangban a lisszaboni célokkal, az EU-tagországok többsége igyekezett a foglalkoztatás ösztönzése érdekében csökkenteni a munkajövedelmek adóterhelését: 12 tagországban csökkent a munkajövedelem implicit adókulcsa 1995 és 2005 között (lásd a 2. ábrát).²

² A gyakrabban használt adóbevétel/GDP, illetve adónem/összes adóbevétel indikátorok a költségvetési egyensúly biztosításának, illetve az igazságosságnak a vizsgálatára alkalmasak. Ezekről Benedek et al [2006] ad áttekintést.

A munkajövedelem implicit adókulcsának csökkenése 12 EU-tagországban

Megjegyzés: Az implicit adókulcs az adóbevétel és az adóalap arányát mutatja, vagyis azt, hogy a főbb adóköteles jövedelmeket, illetve kiadásokat ténylegesen milyen átlagos adókulcs terheli. A szakirodalomban ezt helyenként effektív vagy átlagos effektív adókulcsnak is nevezik; mi az Eurostat szöhasználatát követjük.

Forrás: European Commission [2007b].

Az uniós tagországok adóreformjait az utóbbi évtizedben három tendencia alakította: a munkát terhelő adók csökkentése, a globalizációból fakadó adóverseny, illetve az adózás egyszerűsítése, ami általában az adókulcsok csökkentését és az adóbázis szélesítését kombináló reformokban valósult meg. Lényegében ezek a törekvések jelennek meg az utóbbi évek kelet-európai egykulcsos adóreformjaiban is.

Számos tagországban nagyobb átfogó adóreform helyett a lassú érlelődés során egyre bonyolultabbá váló adórendszerek egyszerűsítéséhez fogtak hozzá. Ez a legtöbb esetben olyan átalakítást jelentett, amelyben a különféle kedvezmények csökkentésével növelték az adóalapot, és az így keletkező többletbevételt a magas marginális kulcsok csökkentésére fordították. Az OECD [2006a] áttekintése szerint az

utóbbi években az EU-15 számos országában csökkentették az alacsony jövedelmű munkavállalók járulékkerhét, a képzetlen munkaerő bérköltségének csökkentése és foglalkoztatási rátájának növelése érdekében. A kedvezmények eltörlésének általános tendenciája alól kivételt jelent, hogy több országban a munkakínálat erősítését célzó, munkavállalás esetén igénybe vehető adókedvezményeket vezettek be a foglalkoztatás emelése érdekében. Bár céljaikat tekintve az egykulcsos reformok jól illeszkednek a fenti trendekbe, ilyen reformot csak kelet-európai országok vezettek be; az EU-15 országokban a progresszív szja-rendszereken belül zajlottak az átalakítások.

Reformok Kelet-Európában: egykulcsos adórendszer

Az elmúlt évtized adóreformjai közül kiemelt figyelmet kapott az egykulcsos adórendszerek bevezetése a volt szocialista kelet-közép-európai országokban. Az esetek többségében azonban az új rendszerek csak névleg egykulcsosak: valójában alacsony szja-kulcsot alkalmazó és egyszerű, de nem a klasszikus egykulcsos adórendszerekről van szó.

Az 1980-as évek elején *Robert Hall* és *Alvin Rabushka* (*Hall–Rabushka*, 1995) kidolgozott egy egykulcsos adórendszerre vonatkozó javaslatot, amelyben minden egyes dollár jövedelem 19 százalékos egységes kulccsal adózik, kivéve a családok 25 ezer USD alatti jövedelmét, ami adómentes. Érvelésükben ez az egyszerű adórendszer elsősorban azért járul hozzá a gazdasági növekedéshez, hogy számottevő adminisztrációs költséget takarít meg. *Rabushka* [2006] szerint egy ilyen rendszerben gyakorlatilag nem lenne szükség adóbevallásra, mivel minden egység jövedelem keletkezésekor automatikusan le lehetne vonni az egységes adót, megtakarítva így az adó kiszámítását, bevallását, jelentősen leegyszerűsítve az ellenőrzést, és megszüntetve az adórendszeren belüli arbitrázs-helyzeteket. A méltányossággal kapcsolatos ellenérvek pedig *Hall és Rabushka* [1995] szerint nem relevánsak, mert a szociálpolitika céljait nem az adórendszeren keresztül kell megvalósítani.

Az egykulcsos adórendszerekhez kapcsolódóan általában három területen várnak jelentős hatásokat. Az egyik, hogy az alacsonyabb határadókulcsok növelik a munkakínálatot, ami a megnövekedett adóalapban testesül meg. A másik az adóelkerülés, ami szerint az alacsonyabb határadókulcs kisebb ösztönzést jelent az adóelkerülésre, így a reform hatására javul az adófizetés. A harmadik hatása, hogy egyszerűsíti az adórendszert, és ezáltal csökkennek az adóadminisztrációs költségek. Az egykulcsos adórendszer legfőbb hátrányaként szokták említeni, hogy növeli az egyenlőtlenséget (különösen akkor, ha a reform egyik kiemelt célja, hogy a költségvetés egyenlege szempontjából semleges legyen).

Jelenleg összesen 22 országban van egykulcsos adórendszer a világon. Az 1. táblázatban azonban látható, hogy számos „egyekulcsos” országban az adókulcs egyáltalán nem egységes, vagyis a vállalkozásokat és a magánszemélyeket nem azonos kulcs terheli, ráadásul az áfakulcs is különböző. Ezen kívül tovább árnyalja a képet a jövedelemadóhoz hasonlóan működő tb-járulékok rendszere, amely a legtöbb országban jelentős további terhelést jelent a magánszemélyek számára. Az egykulcsos adórendszer bevezetése a legtöbb esetben nem azért volt előnyös, mert egységes adókulcsot biztosított, hanem mert a korábbi kedvezmények megszüntetésével lehetővé vált az adóadminisztráció egyszerűsítése és az adóalap szélesítése.

1. táblázat

Az egykulcsos adórendszereket alkalmazó kelet-közép-európai országok

Ország	Bevezetés éve	Adókulcsok a reform után			Adókulcsok a reform előtt		
		SZJA	Nyereségadó	Áfakulcs	Szja	Nyereségadó	Áfakulcs
Észtország	1994	26	26	18	16–33	35	18
Litvánia	1994	33	29	18	18–33	29	18
Lettország	1997	25	25	18	10–25	25	18
Oroszország	2001	13	37	20	0–30	35	20
Ukrajna	2004	13	25	19	10–40	30	19
Szlovákia	2004	19	19	19	10–38	25	14 és 20
Románia	2005	16	16	9 és 19	18–40	25	9 és 19

Forrás: Keen [2006].

Az OECD [2006a] négyféle egykulcsos adórendszert különböztet meg: egykulcsos rendszer adómentesség nélkül (Grúzia), egykulcsos rendszer adómentességgel (Oroszország), egykulcsos rendszer adójóváírással, és a társasági jövedelmekre is kiterjedő egységes kulcs (Hall–Rabushka, 1995). Összességében elmondható, hogy a relatíve magasabb egykulcsos rendszert alkalmazó országok biztosítottak nagyobb adómentes sávot. A reformot végrehajtó országok közül egyedül Grúzia törölte el az adómentességet (Saavedra, 2007).

Az egykulcsos reformoktól várt hatásokra vonatkozóan ez idáig igen kevés empirikus elemzés készült. Ennek egyik oka, hogy az alapos elemzéshez vagy hosszú idősor, vagy részletes (mikroszintű) adatok szükségesek, és ezek a reformokat végrehajtó országokban általában vagy nem állnak rendelkezésre, vagy nem férnek hozzájuk a kutatók. A reformokat végrehajtó, illetve nem reformáló országok makroszintű adatainak többváltozós (ún. különbségek különbsége mód-

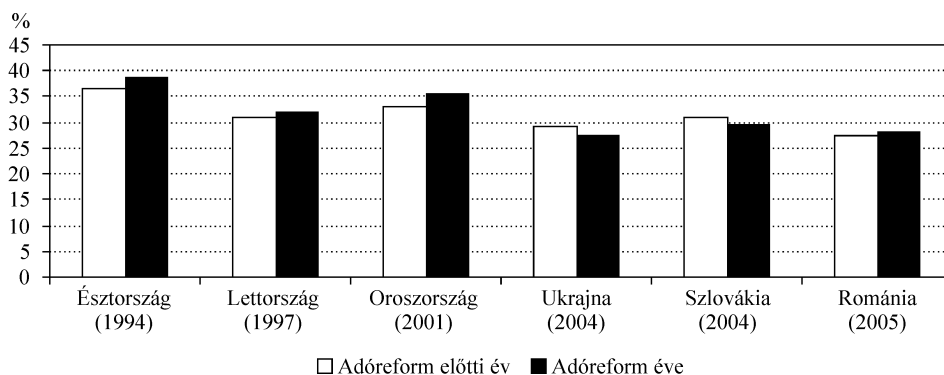
szerrel végzett) elemzése alapján *Saavedra* [2007] arra a következtetésre jut, hogy a reformok javíthatták az adómorált, ha a reform egyúttal az adóadminisztráció egyszerűsítésével is járt, de a bevételekre nem voltak szignifikáns hatással. Az adóelkerülés azokban az országokban csökkent, amelyekben a személyi jövedelemadó és a társasági nyereségadó kulcsa megegyezett (tehát közelebb álltak a klasszikus egykulcsos rendszerhez).

A kelet-európai és közép-ázsiai országok fiskális politikáját áttekintő jelentésében a Világbank [2007] a bevételi oldalon az egykulcsos reformoknak és a munkát terhelő adóknak szentel kiemelt figyelmet. Az egykulcsos adórendszerek hatását vizsgálva megállapítja, hogy azok jórészt pozitívak voltak, azonban további lépések szükségesek az adóbehajtás adminisztrációjában és a munkát terhelő adók csökkentésében. A munkát terhelő adók csökkentésének foglalkoztatást növelő hatása tekintetében arra a következtetésre jut, hogy ehhez egyfelől a jóléti ellátások reformjára, másfelől a bevételek átcsoportosítására van szükség a járuléktól más adók irányába.

A mikroszintű adatok alapján eddig készült néhány elemzés is hasonló eredményre jut. *Ivanova et al.* [2005] szerint az orosz adóreform eredményeként a várakozásokkal ellentétben nem volt nagy változás az adófizetésben azokban a jövedelmi csoportokban, ahol jelentősen csökkent a határadókulcs (tehát ahol a munkakínálat növekedését várták volna), míg azokban a csoportokban, ahol nem változott a határadókulcs (szegényebb rétegek), jelentősen megnőtt az adófizetés, vélhetően az ellenőrzés javulása miatt. A fogyasztás és a jövedelem eltérésére épülő becslési stratégiával *Gorodnichenko et al.* [2008] arra az eredményre jutnak, hogy az orosz reform jelentősen csökkentette az adóelkerülést a korábban magas marginális kulccsal adózók körében, míg munkakínálati hatása csekély, bár pozitív volt.

3. ábra

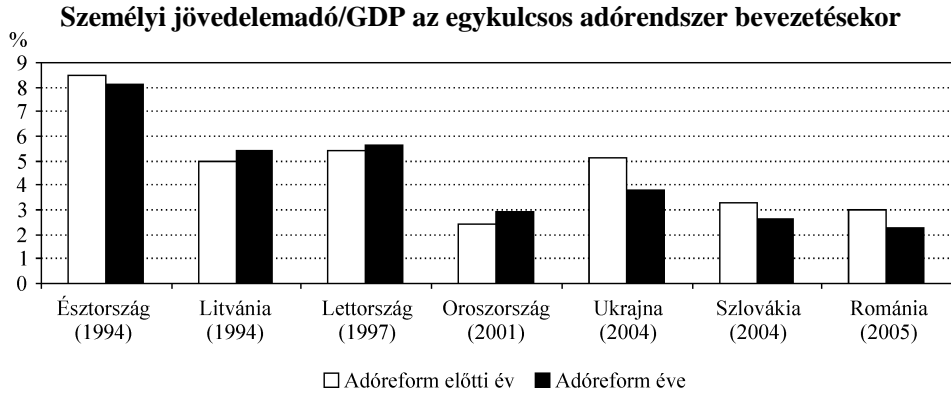
Összes adóbevétel/GDP az egykulcsos adórendszer bevezetésekor

Megjegyzés: Litvánia adathiány miatt nem szerepel az ábrán.

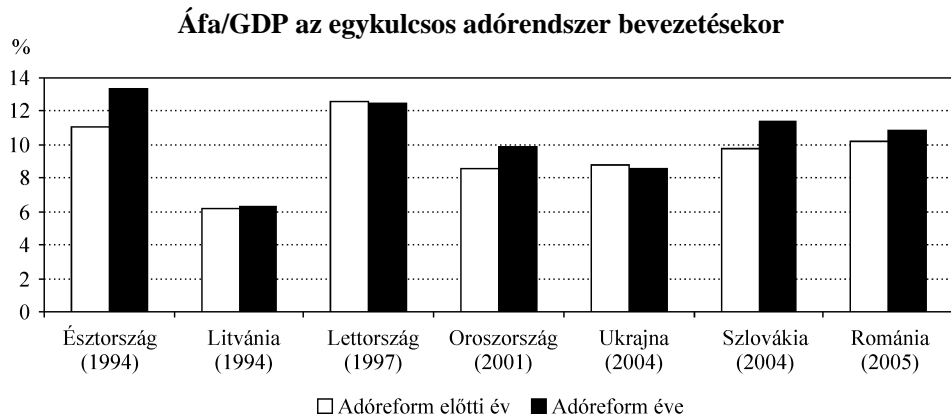
Forrás: IMF, Eurostat, *Ivanova et al.* [2005].

4. ábra

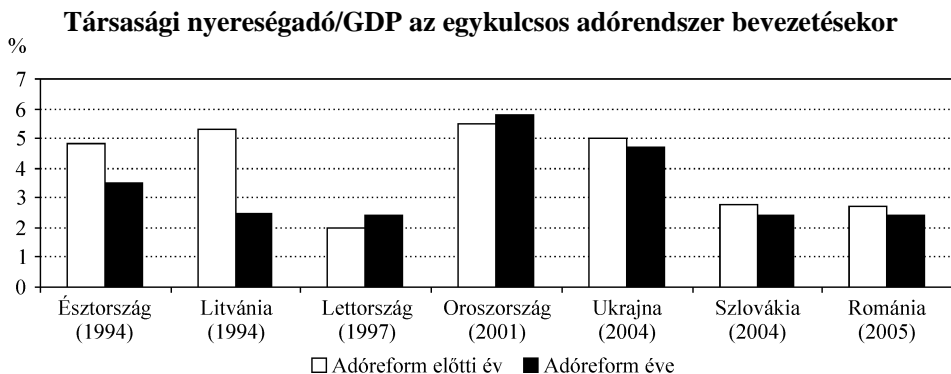
Forrás: Keen et al. [2006].

5. ábra

Forrás: Keen et al. [2006].

6. ábra

Forrás: Keen et al. [2006]

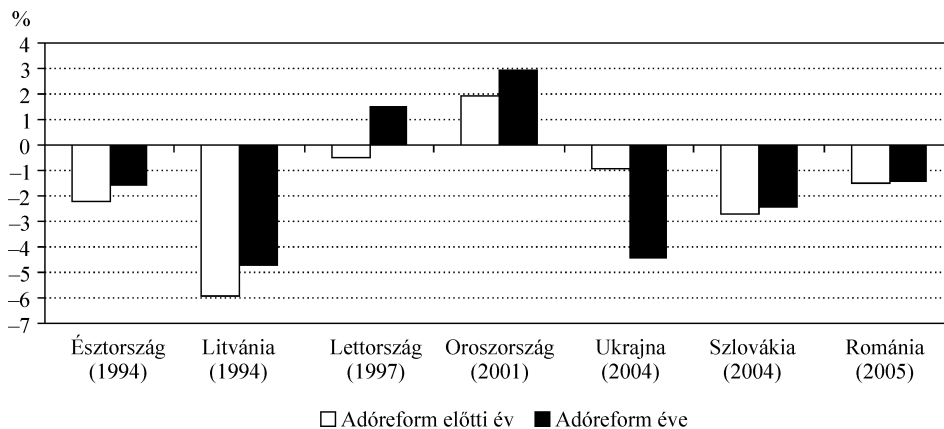
A 3–6. ábrák a reform előtti és utáni év GDP-arányos összes adóbevételét, illetve a személyi jövedelemadó-, az áfa- és társaságiadó-bevételeket mutatják néhány, az egykulcsos adórendszer valamilyen formáját bevezető országban. Már utaltunk rá azonban, hogy a bevételek alakulását minden esetben számos tényező befolyásolta, így a reformok tiszta hatását részletesebb elemzéssel lehet csak kimutatni.

Az egykulcsos adók bevezetésével kapcsolatos tanulságokat összegezve *Saavedra* [2007] kiemeli, hogy az adókulcsok csökkentését is tartalmazó reformok esetén csak úgy kerülhet el a bevételek csökkenése, ha a jövedelemadó rendszerében sikerül bezárni a kiskapukat, és megszüntetni a sokféle kedvezményt és kivételt. Az adómorál javulása, az áttekinthetőség és a bevételek tekintetében is azok a reformok bizonyultak sikeresnek, amelyeknél sikerült radikálisan csökkenteni a kedvezményeket és kivételeket.

További tanulság, hogy az szja-adóalap növelése és az szja-bevallási hajlandóság érdemi javulása csak akkor várható, ha a reformok kiterjednek a tb-rendszerre is. A tb és az szja adóalapja ugyanis a legtöbb országban majdnem azonos, és a magas marginális adókulcsú tb-fizetési kötelezettség erős ösztönzést ad a kisebb adóalap bevallására (hiába csökken az szja-kulcs).

7. ábra

Az államháztartás GDP-arányos egyenlege egykulcsos adórendszer bevezetésekor

Forrás: IMF, Eurostat, Orosz statisztikai szolgálat.

Végül *Saavedra* [2007] arra is felhívja a figyelmet, hogy az egykulcsos reformok lényegük szerint jelentősen átalakítják az ösztönzőket, ez a gazdasági szereplők viselkedésének megváltozásával jár, így nehéz pontosan előre jelezni hatásukat. Emiatt csak stabil fiskális környezetben – alacsony adósságállomány, alacsony

deficit és gyorsuló növekedés – érdemes ilyen reformokat bevezetni. A 7. ábra azt mutatja, hogy az egykulcsos rendszerre áttérő országok többségében a költségvetési hiány 3 százalék alatt volt, vagy éppen szufficites volt a költségvetés. Az egyetlen kivétel Litvánia, ahol azonban az államadósság gyakorlatilag nulla volt a reform bevezetésekor.

Az egykulcsos reformokkal kapcsolatos további kétely, hogy alapvetően a gazdagabb jövedelműeknek kedveznek, és jelentősen csökkentik az adó- és támogatási rendszer jövedelmi egyenlőtlenségeket csökkentő újraelosztó hatását. Egy egykulcsos reform ugyanis csak akkor képes érdemben csökkenteni az adóelkerülést és növelni a gazdasági teljesítményt, ha az adókulcsok szintje érdemben csökken. Ez pedig a legtöbb esetben azzal jár, hogy a korábban relatíve magasabb kulccsal adózó magasabb jövedelműek adókötelezettsége csökken, és a bevételi és/vagy a kiadási szint változatlansága esetén ez egyenértékű azzal, hogy az alacsonyabb jövedelműek adófizetése nő (az adóalap bővülése ugyanis nem képes ellensúlyozni a kulcs csökkenéséből következő bevételkiesést).

Az újraelosztási hatásokat mikroszimulációs módszerrel vizsgálja *Paulus és Peichl* [2007]. Egy adójóváírással kiegészített egykulcsos rendszer három változatát illetve rá az EU-15 országainak jövedelemeloszlására,³ azt találják, hogy a jelenlegi kiadási szint mellett a fiskálisan semleges egykulcsos reformok a magas jövedelműeknek kedveznének, az alacsony és a közepes jövedelmű háztartások kárára, így növekedne a jövedelmi egyenlőtlenség és a szegénység. Magasan megszabott egységes kulcs mellett az újraelosztási hatások már nem feltétlenül negatívak, ekkor azonban a reformoktól várt ösztönzési hatások ereje csökken jelentősen. Nem véletlen tehát, hogy a nyugat-európai országok között egyedül Izlandon vezettek be egykulcsos adót, míg máshol nem kapott elegendő társadalmi támogatottságot a kedvezőtlen újraelosztási következmények miatt. *Benedek és Lelkes* [2005] magyar adatokon végzett hasonló szimulációs számítása egy 19 százalékos egységes kulcs bevezetésének hatását (adómentes minimálbér esetén) vizsgálta. Eredményeik szerint a teljes adófizetés és a rendelkezésre álló jövedelem változását tekintve is egy ilyen reform nyertesei egyértelműen a jövedelemeloszlás felső feléből, míg vesztesei az alsó harmadból kerülnének ki.

Hasonló következtetésre jutnak a European Commission [2007a] tanulmányában is, miszerint az egykulcsos reform bevezetése kevésbé hatékonysági, inkább értékválasztási, azaz politikai kérdés. Arról kell ugyanis dönteni, hogy mekkora legyen az adórendszerben az újraelosztás mértéke, milyen arányban terheljük adóval a tőkét és munkát, illetve mennyi hatékonysági áldozatot hozunk az egyenlőtlenségek csökkentése érdekében.

³ Az alapverzióban a kiinduló szinten marad az adójóváírás, a másodikban 10 százalékponttal, a harmadik verzióban 20 százalékponttal magasabb az egységes kulcs, mint az alapverzióban, és úgy alakul az adójóváírás, hogy fiskálisan semleges legyen a reform.

Az alábbiakban bemutatjuk országonként az „egykulcsos” adórendszer bevezetésének körülményeit, annak jellemzőit, és a rendelkezésre álló információk függvényében annak hatásait is. Említést teszünk Csehország tapasztalatairól is, ahol még nem egykulcsos az adórendszer, viszont az elmúlt években jelentős adókulcs-csökkentések történtek, ráadásul 2007 nyarán úgy döntött a cseh kormány, hogy bevezeti az egykulcsos szja-t.

– Észtország

Észtország a kelet-európai országok közül elsőként vezette be az egykulcsos adórendszert 1994. január 1-jén. Az új személyijövedelemadó-kulcs 26 százalék, nagyjából középen a korábbi rendszer legalsó és legfelső kulcsa között, és a társasági adó kulcsa ezzel megegyező mértékű. Ezt a kulcsot azóta tovább csökkentették (jelenleg 22 százalék), 2009-re 20 százalékot tűztek ki (*Keen–Kim–Varsano, 2006*). Az áfakulcsot (18 százalék) változatlanul hagyták. Az adómentes jövedelemhatárt az egykulcsos adó bevezetésével párhuzamosan másfélszeresére emelték (a magas infláció miatt ez reálértelemben csak szerény mértékű emelésnek számított). Az adómentes jövedelemhatár megtartása az szja-rendszert összességében progresszívává teszi.

A korábban 35 százalékos társasági nyereségadó 1999-től 26 százalékos lett, és a személyijövedelemadó-kulcs szintjéhez kötötték. A személyi jövedelemadóból és társasági nyereségadóból származó GDP-arányos bevétel a reformot követő évben csökkent: az előbbi 8,2-ről 7,9 százalékra, az utóbbi 4,6-ról 3,4 százalékra. Az összes adóbevétel viszont az indirekt adóbevételek növekedésének hatására nőtt a reformot követő évben (két százalékponttal).

Az egykulcsos adórendszer elfogadásakor az észti államháztartás viszonylag kiegyensúlyozott volt: 1993-ban a GDP-arányos hiány 2,2 százalék volt, ez 1994-re 1,6 százalékra csökkent.

– Litvánia

Litvánia 1994-es átfogó adóreformja a személyi jövedelemadó kulcsát a korábbi rendszer legmagasabb kulcsára, 33 százalékra állította be. Az adómentes jövedelem határát több mint megháromszorozták (35 litárról 115 litára) – vagyis Litvánia esetén sem beszélhetünk teljesen lineáris adórendszerről. A társasági nyereségadó-kulcsot változatlanul hagyták 29 százalékon. Ezt követően a személyi jövedelemadó-kulcs 2006-ig változatlan maradt, ez jelenleg 27 százalék, ez a kulcs 2008-tól 24 százalékra csökken (*European Commission, 2007b*), a nyereségadó kulcsát viszont 15 százalékra csökkentették. 18 százalékos áfát vezettek be, ami a korábbi fogyasztási adók szerepét vette át (az áfa kulcsa 1994 óta változatlan).

A bevételre gyakorolt hatás: a reform évében a GDP-arányos személyi-jövedelemadó-bevétel 0,4 százalékponttal nőtt (5-ről 5,4 százalékra), a társasági-adó-bevétel pedig 5,3 százalékról 2,5 százalékra csökkent, aminek az indoka bizonytalan.

Az adóreform elfogadását megelőző évben Litvániában viszonylag magas, 6 százalék körüli volt a GDP-arányos államháztartási hiány, ez 1994-re 5 százalék alá csökkent.

– Lettország

Az 1997-ben bevezetett 25 százalékos egykulcsos rendszerrel nőtt az szja progresszivitása, mivel a korábbi degresszív⁴ adórendszer legmagasabb kulcsa is 25 százalék volt, a legalacsonyabb pedig a legmagasabb jövedelműeknél 10 százalék. Ennek megfelelően az adóreform hatására nőtt az adófizetési kötelezettség a legmagasabb jövedelműek esetében, amelyre nem szolgáltatott példát a többi egykulcsos adórendszert bevezető ország. Az adómentes jövedelem határát az adóreform óta emelték, azonban még így is nagyon alacsony.

A társasági adó a reform idején maradt 25 százalékon – így megegyezett a munkát terhelő adó új kulcsával –, 2001-től azonban több lépésben csökkentették, jelenleg 15 százalékos. Ennek megfelelően Lettország esetében sem beszélhetünk egyértelműen egykulcsos adórendszerről.

Észtországhoz hasonlóan az áfakulcsot (18 százalék) nem változtatták, azonban 2003-ban Lettország is bevezetett egy csökkentett áfakulcsot bizonyos termékek körére, vagyis ebben a tekintetben is elmozdulás történt az egykulcsos rendszertől.

A bevételre gyakorolt hatás: a reform évében a személyijövedelemadó-bevételek a GDP arányában nőttek (5,4-ről 5,6 százalékra), hiszen a marginális adók egyik jövedelemsávbán sem csökkentek, valamint a társasági adókból befolyt összeg is emelkedett a reform évében (a GDP-arányos bevétel a reform évében 2 százalékról 2,4 százalékra nőtt).

– Oroszország

Oroszországban az adóreform előtti adórendszer legfőbb problémáit a nehéz átláthatóság, a magas adóelkerülés és az adóbevételek alacsony szintje jelentették. A 2001. január elsejével hatályba lépő egykulcsos adórendszer a korábbi progresszív szja-kulcsok helyett (0 százalék, 12 százalék, 20 százalék, 30 százalék) egységesen 13 százalékos, az előző rendszer legalacsonyabb marginális adórátájánál csak egy százalékponttal magasabb kulcsot állapítottak meg. Ezzel egy időben jelentősen bővítették az szja alapját a különböző címen kapott adómentességek eltörlésével. Az szja mégis progresszív maradt, mivel van egy adómentes jövedelemhatár. Hang-

⁴ A jövedelem növekedésével csökkenő marginális adórata.

súlyozni kell, hogy a 13 százalékos személyijövedelemadó-kulcs bevezetése nem számított jelentős csökkentésnek az adóteherben, mivel a reformot megelőző év becsült átlagos effektív adókulcsa 14 százalék volt (*Stepanyan*, 2003).

A társasági adót még 1994-ben 37 százalékra növelték, és csak 2002-ben csökkentették 24 százalékra (*Stepanyan*, 2003).

A 20 százalékos áfakulcsot változatlanul hagyták, azonban az adómentességi lehetőségeket szűkítették, és az egyéni vállalkozók is adóalannyá váltak. A tb-járulékokat jelentős mértékben megváltoztatták: a korábbi egységes 38,5 százalék helyett egy degresszív rendszert vezettek be, amelyben a legmagasabb marginális adórátá 35,6 százalék, a legalacsonyabb pedig 5 százalék lett.

A bevételre gyakorolt hatás: a reform utáni évben egyötödével nőttek a GDP-arányos személyijövedelemadó-bevételek (2,4-ről 2,9 százalékra), ami jelentős növekedésnek tekinthető, és emelkedett a GDP-arányos áfa- és társaságiadó-bevétel is. A költségvetés GDP-arányos egyenlege a reform előtti évben 1,9 százalékos többletet mutatott, majd a reform évében 1 százalékkal nőtt.

Ivanova és szerzőtársai [2005] az orosz adóreform hatásait mikroadatok segítségével elemzik. Ebben az elemzésben a szerzők azt találták, hogy a várakozásokkal ellentétben azokban a csoportokban, ahol jelentősen csökkent a határadókulcs, tehát ahol a munkakínálat növekedését várták volna, nem volt nagy változás az adófizetésben, míg azokban a csoportokban, ahol nem változott a határadókulcs (szegényebb rétegek), jelentősen megnőtt az adófizetés. Az adóbevallási viselkedéssel kapcsolatban arra az eredményre jutottak, hogy az adóelkerülés inkább csökkent az adóreform után. Azonban az egykulcsos adó bevezetését kísérő egyéb (adminisztratív) változások hatását nem tudták elkülöníteni, így a javulás akár ezeknek is betudható. Hasonló megállapítást tesz *Stepanyan* [2003] is, miszerint a személyijövedelemadó-bevételek növekedése lehet Laffer-görbe-hatás, de lehet, hogy a komolyabb adóellenőrzés hatására csökkent az adóelkerülés.

– Ukrajna

Ukrajnában a 2004. január elsején bevezetett reform előtt progresszív adórendszer volt érvényben 10–40 százalékig terjedő marginális kulcsokkal. A jövedelemhatárokat minden évben az inflációnak megfelelő mértékben módosították, ezáltal az adórendszer meglehetősen instabil környezetet biztosított az adófizetők számára. Az adóreform keretében 13 százalékos személyi jövedelemadó-kulcsot vezettek be (amit 2007-ben 15 százalékra emeltek), és jelentősen megnövelték az adómentes jövedelem határát, de a korábban univerzális adómentességre jogosultsági kritériumokat vezettek be (vagyis itt is van progresszivitás a személyi jövedelemadó rendszerében). Ezáltal csak azok részesülhettek belőle, akik a létfenntartáshoz szükséges jövedelem 1,4-szeresénél kisebb jövedelemmel rendelkeztek (*Keen et al.*, 2006). A társasági adó kulcsát 30 százalékról 25 százalékra csökkentették, az áfakulcs

pedig 19 százalékon maradt. Az ukrán reform egyik sikerének könyvelhető el, hogy jelentősen egyszerűsödött a rendszer, és ezáltal átláthatóbbá és kiszámíthatóbbá vált.

A bevételre gyakorolt hatás: a GDP-arányos személyi jövedelemadó a vártnál (0,5 százaléknál) nagyobb mértékben, 1,3 százalékponttal csökkent, viszont 2005-ben 4,1 százalékra nőtt, de még így is elmaradt a reform előtti szinttől (*Saavedra*, 2007). A társaságiadó-bevételek szinte változatlanok maradtak a reform évében, 2005-ben azonban nőttek. A teljes GDP-arányos adóbevétel az első évben 30,6-ról 29,2 százalékra csökkent, majd 2005-ben 35 százalékra nőtt.

Saavedra [2007] a személyijövedelemadó-bevételek bérre való rugalmasságának számítása alapján arra következtet, hogy a személyijövedelemadó-bevételek 2005-ös növekedésének háttérében elsősorban a bérnövekedés és nem az adóelkerülés csökkenése állhatott. A társaságiadó-bevételekre ennek ellenkezője mondható. A költségvetés GDP-arányos egyenlege jelentős mértékben romlott a reform évében, a 2003-as évre vonatkozó 0,9 százalékos hiány 4,4 százalékos szintre emelkedett.

Összességében a 2004-es adóreform következtében csökkentek az adófizetés adminisztrációs költségei is, azonban a rendszer egyszerűsödését sem szabad túlhangsúlyozni, mivel Ukrajna az adóadminisztrációs költségek tekintetében meglehetősen rosszul áll a Világbank 2006-os „doing business” nemzetközi rangsorában. (*Saavedra*, 2007, 271. o.)

– Szlovákia

Szlovákia egy strukturális reformcsomag (nyugdíj, munkapiac, jóléti juttatások, oktatás, egészségügy, adórendszer) keretében alakította át az adórendszerét 2003–2004-ben, és a nemzetközi visszajelzések alapján a reform hatásos volt: Szlovákia kockázati besorolása javult (Standard & Poor's: *BB+* 1998-ban, *A* 2005 decemberében). Az adóreform általános célja az egyszerűsítés és a hatékonyság növelése volt, és az adórendszeren belül nőtt az indirekt adók súlya. Az adórendszert egykulcsossá tették, a korábbi 18-féle kulcs helyett az egységes 19 százalékos kulcsot vezették be, szélesítették az adóalapot és csökkentették a progresszivitást, de nem szüntették meg, mivel magas adómentes jövedelemhatár lépett életbe (az átlagbérek kb. 60 százaléka körüli).

Az effektív határadókulcs csökkentése által a jobb munkára ösztönzést, így az adóalap növekedését várták (a munkavállalásra való ösztönzés érdekében az adóreformmal párhuzamosan a szociális juttatások rendszerét is megreformálták). A munkavállalói tb-járulékot 38,2 százalékról 35,2 százalékra csökkentették. Ugyan az aggregált adatok alapján nem lehet megállapítani a reform egyéni viselkedésre gyakorolt hatásait, de összességében az átalakítás a direkt adóbevételek csökkenésével járt.

Az egységes 19 százalékos adókulcs a társasági nyereségadóra és az áfára is vonatkozik (ezt a reformot végrehajtó országok közül egyedül Szlovákia vezette be),

mindkettő tekintetében ez adókulcsnövekedést jelentett, azonban ezzel egy időben szűkítették a kedvezmények körét.

A reform célja volt a teljes adóterhelés és a munkát terhelő magas marginális adók csökkentése, mindezt a fiskális egyensúly fenntartásával.

A bevételre gyakorolt hatás: az első évben a GDP-arányos személyijövedelemadó-bevétel 0,7 százalékponttal csökkent, ezt követően 2005-ben enyhén nőtt. A GDP-arányos társaságiadó-bevétel 2,5-ről 2,3 százalékra esett vissza, ugyanakkor 2005-ben már meghaladta a reform előtti értékét. Bár a tőkét terhelő adó kulcsa csökkent, a növekedés annak volt köszönhető, hogy szélesebb lett az adóalap a különböző adómentességek eltörlésének hatására. A marginális adókulcsok elemzése alapján *Brook* és *Leibfritz* [2005] a munkakinálat növekedését jelezte előre.

Rugalmassági számítások alapján (az adóbevétel bérre való rugalmassága nagyobb 1-nél) *Saavedra* [2007] arra következtet, hogy 2005-ben a személyijövedelem- és társaságiadó-növekedések háttérében nem kizárólag az adóalap szélesedése állt, hanem az adóelkerülés csökkenése is szerepet játszott benne. A rendszer nagymértékben egyszerűsödött, erre utal az is, hogy az önfoglalkoztatók adóbefizetése 14,5 százalékkal növekedett. Habár az idősorok rövidege miatt még nem egyértelmű az adóreformnak a költségvetésre való összesített hatása, *Moore* [2005] alapján azonban megállapítható, hogy a maastrichti kritériumok teljesítését nem látszik veszélyeztetni a reform, és növelte a munkavállalásra és beruházásra való ösztönzést.

– Románia

Romániában 2005. január elsejével vezették be az új egykulcsos rendszert: a korábbi progresszív ötsávos adórendszer (18–40 százalék) helyett egységes 16 százalékos személyijövedelemadó-kulcsot vezettek be, tehát az előző rendszer legalacsonyabb kulcsa alatti értéket választottak. A társasági adó kulcsa szintén 16 százalékos lett, az áfa korábbi két kulcsát (19 százalék, 9 százalék) változatlanul hagyták. Az adómentes jövedelem határát reálértelemben kismértékben növelték.

A tb-járulékok mértéke Romániában alacsony: a munkavállalói tb-járulék 19 százalék, míg a munkaadói 7,5 százalék.

Romániában az adóbevételek GDP-hez viszonyított aránya a többi EU-tagállamhoz viszonyítva alacsony (2005-ben 28 százalék volt), és ezen belül magas (46 százalék) az indirekt adók aránya.

A bevételre gyakorolt hatás: a reformot követően a GDP-arányos személyijövedelemadó-bevételek és a társaságiadó-bevételek is egyaránt csökkentek, az előbbi 7, az utóbbi 3 százalékponttal, ezt valamelyest ellensúlyozta az áfabevételek növekedése. Ennek megfelelően a költségvetés másfél százalékos GDP-arányos hiánya megközelítőleg változatlan maradt.

Csehországban az adóbevételek/GDP aránya 36 százalék körüli, ami közel egyező az EU-27 országainak átlagával. Kiugróan magas a tb-járadékbevételek aránya (41,5 százalék az összes adóbevételben). Az adóknak körülbelül a fele munkát terhelő adó, 31 százalék a fogyasztást, 19 százalék pedig a tőkét terheli. Az államháztartási hiány GDP-arányos mértéke 2005-ben 3,5 százalék, 2006-ban pedig 2,9 százalék volt. A munkát terhelő implicit adókulcsot 1996 után enyhén növekvő trend jellemezte, ami mögött a tb-járadékok növekedése állt.

2004-től Csehországban jelentős adócsökkentések történtek: A sztenderd áfakulcs 2004-ben 22 százalékról 19 százalékra csökkent, a fogyasztást terhelő implicit adókulcs azonban összességében nem csökkent, mivel a jövedéki adó kulcsai nőttek, és egyes termékek és szolgáltatások kikerültek a kedvezményes áfakulcs alá tartozók köréből. Az alsó két szja-kulcs mértéke 2006-ban csökkent, amit ellensúlyozott a tb-terhek növekedése. (Csehországban négykulcsos szja-rendszer van érvényben, a legmagasabb kulcs 32 százalék.) Az szja-reform célja a munkát érő negatív ösztönzési hatás csökkentése volt. A társasági adó kulcsa szintén jelentősen csökkent (jelenleg 24 százalék), aminek negatív költségvetési hatását mérsékelte a dinamikus gazdasági növekedés.

2007 augusztusában a cseh parlament döntött az adórendszer átalakításáról, miszerint 2008-tól a személyi jövedelemadó egykulcsos, 15 százalékos adókulccsal, 2009-re ez a kulcs 12,5 százalékra csökkenni fog. Az adó alapja a munkaadó által fizetett tb-járadékkal növelt bruttó bér lesz. Ezzel egy időben megszűnnek az adókedvezmények és adómentességek. A döntés célja az adóelkerülés csökkentése, az adminisztrációs költségek mérséklése és a munkavállalás ösztönzése volt.

Az egykulcsos személyi jövedelemadóról való döntés illeszkedik a régióban tapasztalható trendhez. Mivel a cseh államháztartási hiány/GDP (2,9 százalék) és államadósság/GDP (30,4 százalék) alacsony, így az államháztartás kedvező helyzete lehetőséget nyújtott egy ilyen jellegű adóreformra (ami az szja-bevétel csökkenésével járhat). A hatások még nem mérhetők, az átlagos és marginális adókulcsok változásának vizsgálata alapján azonban *Dalgaard* [2008] arra a következtetésre jut, hogy a rövid távú költségvetési megtakarításokon túl nem hoz érdemi javulást az átalakítás. Az alacsonyabb jövedelműek átlagos adóterhelése csökken, az effektív marginális kulcs növekszik (az adójóváírás és egyes jóléti ellátások emelése miatt), így a munkakínálati hatás inkább negatív lesz.

Reformok Nyugat-Európában

Figyelembe véve a hatékonyság és a méltányosság szempontját is, a következőkben olyan EU-országok reformkísérleteit tekintjük át, ahol a szegénységi mutatók jók, és a reformok eredményeként sikerült javítani a gazdasági hatékonyságot.

Sapir [2005] két szempont, a méltányosság és a hatékonyság (fenntarthatóság) szerint vizsgálja az európai jóléti rendszereket. Az utóbbit a foglalkoztatási szinttel méri, ha ugyanis a jóléti rendszerben megfelelő munkaösztönzők működnek és magas a foglalkoztatás, akkor elegendő bevétel keletkezik a rendszer fenntartásához. Ha a szegénység kockázatát a tartós szegénységben élők arányával, a fenntarthatóságot pedig a 15–64 éves népesség foglalkoztatási rátájával mérjük, az EU-tagországok közül a skandináv államok és Hollandia jóléti rendszere bizonyul egyszerre méltányosnak és fenntarthatónak. A továbbiakban ezért ezeket az országokat, illetve a hatékonyságban szintén erős brit példát vizsgáljuk meg részletesen.

A következő elemzésben a munkakínálati hatást a *marginális effektív adókulcs* (METR, marginal effective tax rate)⁵ segítségével illusztráljuk. A METR az adók, a járulékok és a támogatások együttes hatását jeleníti meg. Ez a munkába állás vagy a munkaórák növelése esetén a jövedelemnövekményből elvesző hányad, azaz:

$$\text{METR} = 1 - (\text{nettó jövedelem változása})/(\text{bruttó jövedelem változása}),$$

ahol: a bruttó és nettó jövedelem a munkavállalás előtt és után tartalmazza a keresetet és az összes jóléti juttatást, amit az egyén vagy a háztartás kap.

A megvalósult reformok áttekintése országonként

– Dánia: képzetlenek munkára ösztönzése és fiskális fegyelem

Dániában 1993 és 2005 között több adóreformra is sor került. Az adóbevételek GDP-hez viszonyított aránya hagyományosan magas, 48-50 százalék körül mozog. Az adóbevétel több mint fele a személyi jövedelemadóból származik, ugyanakkor a társadalombiztosítási hozzájárulás alacsony. A magas marginális kulcsok és a szűk adóalap volt az adórendszer legfőbb problémája. A reformok az államadósság csökkentését, a jövőbeli adóemelési (közkiadás-csökkentési) kényszer elkerülését célozták. További cél volt az egyébként magas foglalkoztatás emelése, különösen az alacsony és közepes jövedelműeket célozva: ennek érdekében a jövedelemcsoportok marginális adókulcsait csökkentették.

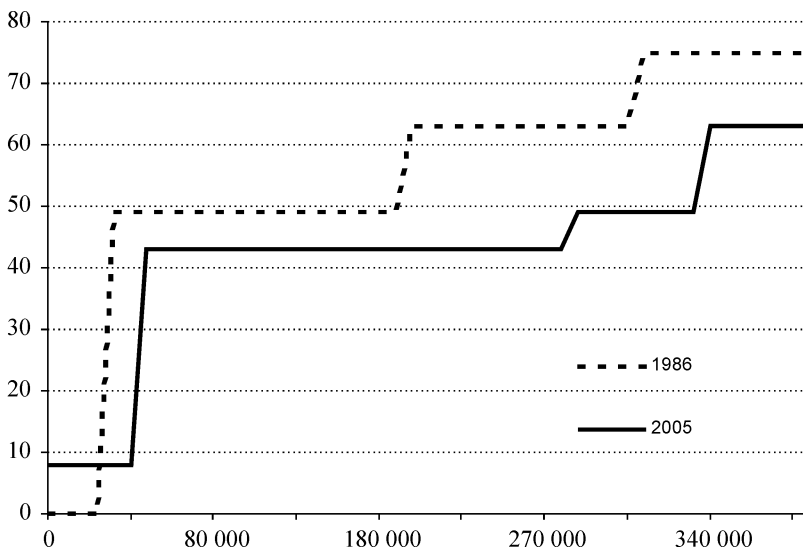
A kulcsok csökkentése és az adóbázis kiszélesítése három nagyobb hullámban történt 1993 és 2005 között (lásd a 8. ábrát). Általában a környezetre káros tevékenység és az ehhez kapcsolódó erőforrás-felhasználás adóztatásából származó többletbevételt fordították a munkát terhelő adók csökkentésére. Az első hullám a háztartásokat célozta és a személyi jövedelemadó marginális kulcsát csökkentette már meglévő zöld adók emelésével (üzemanyagra, háztartási energiára és háztartási

⁵ A METR-számítást az OECD és az EU is használja mint a jóléti rendszer hatékonyságának mérőszámát. A két szervezet a tagországokra vonatkozó adatbázist hozott létre és számos nemzetközi összehasonlító tanulmányt publikál, lásd például: Carone–Salomaki [2005].

hulladékra), illetve új zöld adók bevezetésével (ivóvízre, szennyvízre, papír- és nejlonzacsókra).

8. ábra

Helyi és központi személyijövedelemadó-kulcsok együttes mértékének alakulása Dániában jövedelmi szintek szerint 1986-ról 2005-re

Megjegyzés: A jövedelmi szint dán koronában kifejezve.

Forrás: OECD [2006b].

A második, 1995. évi reform a vállalatokat célozta: az energiafogyasztás és széndioxid-kibocsátás adónöveléséből származó bevételt a munkáltatói társadalombiztosítási járulék csökkentésére és kiegészítő nyugdíjtámogatásra fordították. A harmadik hullámban, 1998 és 2002 között ismét a háztartásokat érintették a reformok. Ekkor az olaj világgpiaci árának csökkenését kihasználva körülbelül 20 százalékkal emelték az üzemanyag és az energia adóját, a többletbevételt pedig az alacsony és közepes jövedelműek adóterheinek csökkentésére fordították.

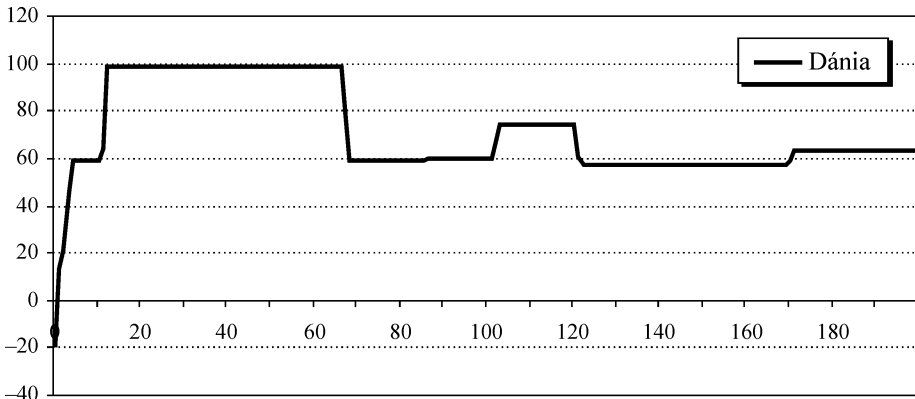
A reformokat 2001-től szigorú fiskális keretben hajtották végre. Az ekkortól érvényes adóbefagyasztás (tax freeze) azt írja elő, hogy sem a direkt, sem az indirekt adók nem emelkedhetnek: a százalékban megállapított adóknál a ráta nem emelkedhet, a nominálisan megállapítottaknál pedig az összeg. Ha mégis új adót kell bevezetni, akkor annak teljes bevételét egy másik adó csökkentésére kell szánni. Az adóbefagyasztás a helyi önkormányzatokra is vonatkozik, és nincs törvényileg szabályozva, hanem része a középtávú fiskális fenntarthatósági tervnek, mely kötelezi a kormányzatot annak betartására. Az öregedő társadalom kihívásaira választ keres-

ve a terv előírja, hogy a mindenkori bevételi többletnek elégnek kell lennie arra, hogy a jövőben bármikor várható közkiadásokat finanszírozza, anélkül hogy fiskális megszorítást tenne szükségessé. Ennek megfelelően az adóreformok – legalábbis középtávon – bevételsemlegesek voltak.

Az adóemelésből vagy új adó bevezetéséből adódó többletterhek miatt az alacsony jövedelműeket, családosoakat, speciális helyzetűeket minden esetben kompenzálták. Mivel az adó- és támogatási rendszer kevésbé integrált (a munkanélküli-járadék és -segély adózik, a szociális segély, a lakhatási és a családtámogatás viszont nem) és az adótábla enyhén progresszív, a kompenzáció inkább a szociális vagy nyugdíjrendszeren keresztül történt. A marginális effektív adókulcs képe a reformok után (lásd a 9. ábrát) továbbra is jelentős ösztönzési problémát mutat, amelyet a munkapiaci szabályozás, a flexicurity néven ismert rendszer ellensúlyoz. Ennek lényege, hogy 1. a munkajogi szabályozás liberális (könnyű elbocsátani és felvenni a munkásokat), de 2. a munkanélküli-járadék magas, és sokan jogosultak rá, viszont 3. csak addig jár, amíg a segélyezett aktívan keres munkát és együttműködik a munkaügyi szervezettel. Az együttműködési kötelezettség azt jelenti, hogy el kell fogadni a felajánlott megfelelő állást, vagy el kell menni átképzésre. Ezek a szigorú indokoltasági szabályok azért is működnek jól, mert a segélyezés mellett sokféle aktív munkaerő-piaci program működik, így aki akar dolgozni, az érdemi segítséget kap a munkába álláshoz.

9. ábra

METR Dániában
(a munkavállaló házas, a házastárs nem dolgozik, 1 gyerek van) 2004-ben

Megjegyzés: A munkavállaló keresete (vízszintes tengely) az átlagos feldolgozóipari munkás keresetének százalékában van meghatározva. Az alacsony jövedelműeknél a METR azért lehet 100 százalék, mert ebben a jövedelemsávban olyan támogatást kapnak a dolgozók, ami jövedelemfüggő és adott jövedelmi szintre egészíti ki a jövedelmet, a jövedelem növekedésével azonban fokozatosan megszűnik.

Forrás: OECD, Tax-Benefit Model.

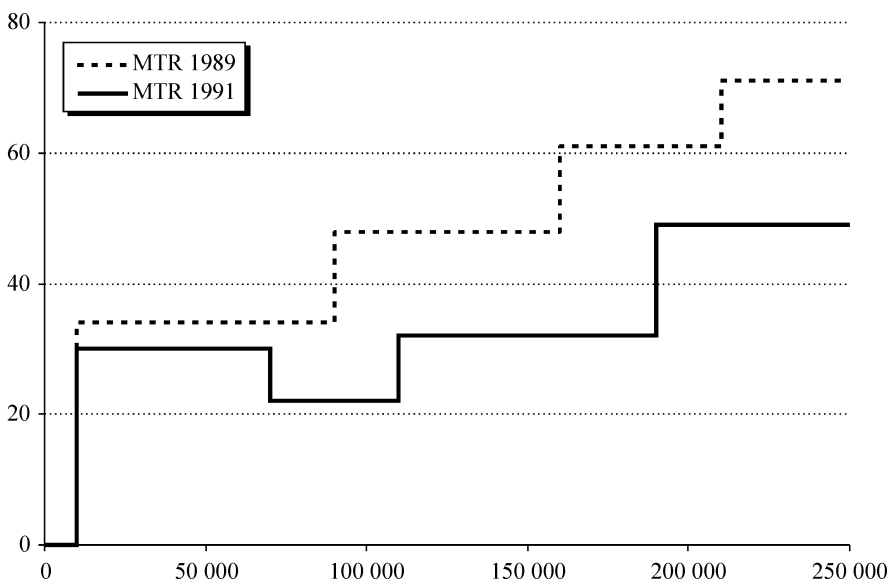
A reformok eredményeképpen a munkaerőt terhelő adók csökkentek, a környezetszennyező tevékenységet terhelő adók pedig növekedtek és körük szélesedett. Az adóbefagyasztásnak köszönhetően a helyi adók emelkedési trendje megállt, a legmagasabb adósáv által érintettek száma azonban folyamatosan nő. A foglalkoztatottság emelése mellett az államadóság leépítését is sikerült megindítani. 2010-re a dán kormány az eddigi preferenciákat szem előtt tartva a vállalkozások adóterheinek csökkentését és a vállalkozásokat sújtó adminisztratív korlátok mérséklését tűzte ki célul (OECD, 2006b).

– Svédország: az adóelkerülés csökkentése

Az 1991-es svéd adóreformot a múlt évszázad adóreformjának tartják. A korábbi, erősen progresszív szja-rendszer a magas jövedelműeket nagyban ösztönözte az adóelkerülésre, és a viszonylag magas inflációval párosulva nem terelte hatékony irányba a megtakarításokat. A svéd jövedelemadó-rendszer két részből állt, egy egykulcsos, önkormányzatonként azonban változó mértékű helyi adóból és egy progresszív központi adóból. A kettőt összeadva nem volt ritka, hogy az egyén 50 százaléknál is magasabb marginális kulccsal szembesült, és a magas jövedelműeknél ez elérhette a 80 százalékot is (lásd a 10. ábrát).

10. ábra

**Marginális adókulcs különböző jövedelmi szinteken
az 1991-es reform előtt és után**

Megjegyzés: A jövedelmi szint svéd koronában.

Forrás: Agell–Englund–Södersten [1996].

Az első, 1983 és 1986 közötti adóreform legfőbb célja a közepes jövedelműek marginális kulcsainak csökkentése volt bevételsemleges módon. Ekkor a központi adót két részre bontották, az alapadóra (basic tax), amit minden adófizetőnek be kellett fizetnie relatíve alacsony marginális kulccsal, és a kiegészítő adóra (added tax), amit csak magasabb jövedelműekre vetettek ki. Ez utóbbi a magas jövedelműek számára szélesebb alappal és magasabb marginális kulccsal működött. A reform eredményeként az átlagos határadókulcs 45 százalékra csökkent, és maximum a 70 százalékot érte el.

Az 1991-es reform célja a jól keresők visszaterelése az újraelosztásba, és változatlan adóbevétel mellett a foglalkoztatás növelése. Az adóbázis kiszélesítésével párhuzamosan a magas jövedelműek személyi jövedelemadójának marginális rátáját csökkentették, és megemelték az áfakulcsokat. Az adóalapot úgy sikerült növelni, hogy adózás alá vontak számos béren kívüli juttatást is.

Mindkét adóreform esetében jelentős kompenzációra is sor került, főleg a lakhatási támogatás és családi pótlék emelésén keresztül. Az adózás átalakítása csökkentette a jövedelemelvonás progresszivitását, és a támogatási rendszert használták a negatív újraelosztási hatások kompenzálására.

Az intézkedések hatására nőtt a munkakínálat, főleg a férfiaké, és azok közül is inkább a magasabb jövedelműeké (célzottan). Ugyanakkor nőtt a rendelkezésre álló jövedelem eloszlásának egyenlőtlensége is (Aronsson–Palme, 1998).

– Hollandia: munkára ösztönzés és fenntarthatóság

Hollandiában 2001. január elsejével vezettek be új adórendszert. A reformtól többek között a foglalkoztatás serkentését, a versenyképesség növelését, a munkával kapcsolatos adóterhek csökkentését, valamint a fenntartható fejlődés előmozdítását várták.

A célok megvalósításához az adóalap kiszélesítésével párhuzamosan csökkentették az adókulcsokat. A támogatási rendszert ugyanakkor nem változtatták meg: a munkanélküliség esetére szóló biztosítás, a munkanélküli-segély, a szociális segély továbbra is adóköteles maradt, és a lakhatási támogatások, családtámogatások, gyermekgondozási támogatások adómentessége sem változott. Az adórendszer átalakítása azonban jelentős volt.

A korábban egységesen kezelt adóköteles jövedelmeket három típusba (box system) sorolták, és ezekre külön kulcsokat vezettek be. A munkajövedelmek adójának csökkentésével a munkára ösztönzést, a tőkejövedelmekre vonatkozó külön adó bevezetésével a beruházásösztönzést célozták meg (lásd a 2. táblázatot).

Adókulcsok változása a holland reformban*

Jövedelemtípus	Régi adókulcs (%)	Új adókulcs (%)
Munkából származó és egyéb jövedelmek (munkabér, tb, nyugdíj, munkanélküli-támogatások stb.)		3
		7,3
	6,2	42
	7,5	50
Kamatjövedelem	50	25
Megtakarításokból és beruházásokból származó jövedelem	60	30

*A számoszlopok a bal oldalon jelzett jövedelemtípusokra összevontan érvényes, sávonként kivett adókulcsokat mutatják (progresszív rendszerben, tehát a legalsó jövedelmi sávban 6,2 százalék a régi és 3 százalék az új kulcs, a következőben 7,5 százalék és 7,3 százalék és így tovább).

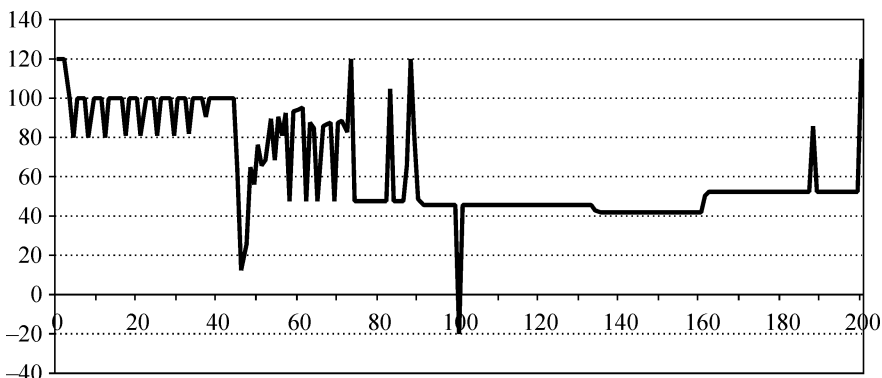
Forrás: OECD [1999] és Ministerie van Financien [2001].

A munkát terhelő adók csökkentését a költségvetési kiadások visszafogásával, valamint az indirekt adók növelésével ellensúlyozták. Az áfa 17,5 százalékról 19 százalékra nőtt. Az áfa, az ökoadó és a tőkejövedelmekre kivetett adókból származó bevételek összességében 9,3 milliárd guilderrel nőttek. A csomag 6,6 milliárd guilderrel csökkentette az adóterheket, amely a GDP 0,8 százalékát jelentette (Caminada–Goudswaard, 2001).

11. ábra

METR Hollandiában

(a munkavállaló házas, a házastárs nem dolgozik, 1 gyerek van) 2004-ben

Megjegyzés: A munkavállaló keresete (x tengely) az átlagos feldolgozóipari munkás keresetének százalékában van meghatározva.

Forrás: OECD, Tax-Benefit Model.

Ennek hatására nőtt az ország nemzetközi versenyképessége, valamint ehhez szorosan kapcsolódva a marginális adókulcsok a reform előtti 60 százalékról 33 és 52 százalékra csökkentek, ezáltal nőtt a foglalkoztatás is (*Orsini, 2006*). Ugyanakkor a marginális adókulcsot vizsgálva (lásd a *11. ábrát*) látható, hogy a kezdeti szakaszon (az átlagos feldolgozóipari munkás bérének 75 százalékáig) a METR magas, akár a 100 százalékot is elérheti. Ennek oka a holland lakásfenntartási rendszer, ahol a támogatás többsávós, és az egyes sávokban a lakásfenntartási támogatás összege a keresettel egyenes arányban csökken, vagyis a munkavállaló jövedelme a többletkereset ellenére sem nő (vagy csak kis mértékben), ami viszont az alacsony keresetűeknél nem ösztönzi a munkavállalást.

– Nagy-Britannia: a támogatások jobb célzása

Angliában 1999–2000-ben, illetve 2003-ban jelentős reform volt az adó- és támogatási rendszerben. 1999 előtt különálló adó- és támogatási rendszer volt érvényben, a gyermekes családok támogatásáról jövedelemkiegészítő támogatás (*Family Credit*, illetve *Child Benefit*), a munkanélküliek ellátásáról pedig munkanélküli-biztosítás és -segély, illetve szociális segély (*contribution-based* és *income-based Job Seeker's Allowance, Social Assistance*) gondoskodott.

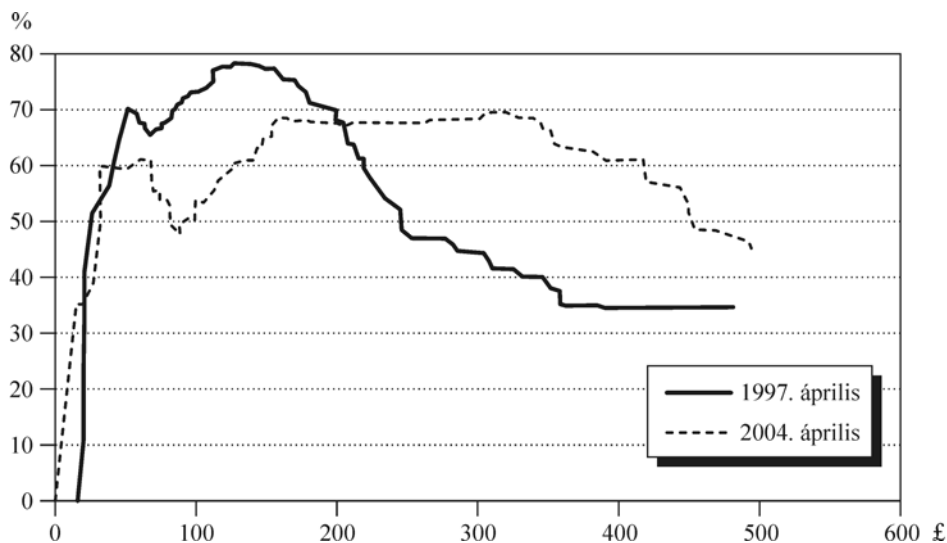
A támogatások (elsősorban a *Family Credit*) alacsony igénybevételi aránya miatt, illetve a munkanélküliek és inaktív munkavállalásra való ösztönzése érdekében 1999–2000-ben átalakították az adó- és támogatási rendszert, megszüntették a *Family Credit*-et, és bevezettek egy negatív adó típusú támogatást, a *Working Family Tax Credit*-et (WFTC). Ezen intézkedések az aktív háztartások szegénységének csökkentését, a gyerekes háztartások munkaerő-kínálatának növekedését (elsősorban a nőket), és az adminisztrációs és fizetési rendszer átalakításán keresztül a munka és munkához kötődő támogatások közti kapcsolat világosabbá tételét, így a segélyek stigmatizáló hatásának csökkenését (és az igénybevételi ráta növekedését) célozták. A WFTC a *Family Credit*-nél nagyobb összegű támogatást jelentett (különösen a gyermekellátás összege emelkedett), és bevezetésével egyidejűleg csökkentették a legalsó adókulcsot 1 százalékponttal. A *Family Credit*-hez képest a WFTC folyósítása más módon történt, az előbbi közvetlen pénzbeli támogatás volt, a WFTC-t azonban az adóhatóság folyósította.

Az utólagos hatásvizsgálatok szerint a WFTC az egyedülálló szülők munkakínálatát mintegy 5,1 százalékponttal emelte, a házas nők munkakínálatát 0,6 százalékponttal csökkentette, a házas férfiakét 0,8 százalékponttal növelte (*Brewer és társai, 2005*). Összességében mintegy 95 000-rel csökkentette a nem dolgozó háztartások számát, de az időközben bevezetett egyéb adó- és támogatási rendszerbeli intézkedések tompították ezt a hatást. Az igénybevételi arány a WFTC bevezetésekor a *Family Credit*-hez viszonyítva megnőtt, utána azonban nagyjából a *Family Credit* szintjére esett vissza (*Brewer és társai, 2005*).

A második, 2003-as reform céljaul a gyermektámogatások rendszerének egyszerűsítését és a gyermek nélküli háztartásokban a szegénység csökkentését tűzték ki. A WFTC-t két részre osztották, a *Children Tax Credit*-be (CTC) vonták össze a gyermektámogatásokat, a *Working Tax Credit* pedig az alacsony jövedelmű dolgozókat támogatta. Az intézkedések költségének fedezetéül adóemelések szolgáltak. A WTC és a CTC bevezetésénél a folyósítás átalakítása zökkenőkkel járt: például az adóhatóság több esetben a jogosnál magasabb összeget fizetett adminisztratív hibák, illetve annak következtében, hogy a családok jövedelmi viszonya időközben megváltozott, és a családok már elköltötték a pénzt, mire kiderült a hiba.

12. ábra

A dolgozó, egyedülálló szülők átlagos marginális effektív adókulcsának változása (%) heti jövedelmük (£) függvényében az 1999–2003 közötti reformok hatására

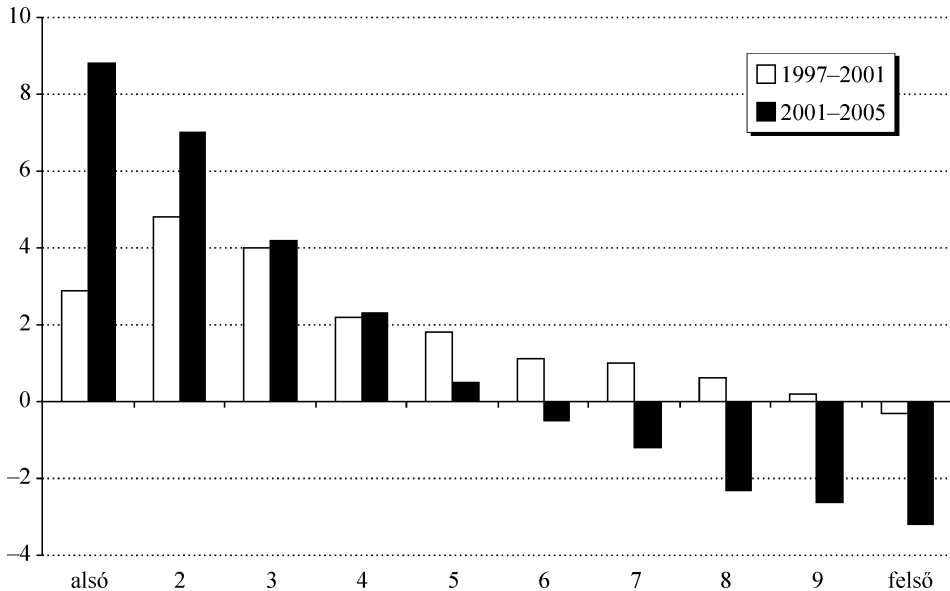

Megjegyzés: Az x tengelyen a munkavállaló heti keresete szerepel fontban.

Forrás: OECD, Tax-Benefit Model.

Az 1997–2003 közti reformok elsősorban az egyedülálló szülők munkavállalását ösztönözték (lásd a 13. ábrát), a házaspárok munkakínálatát inkább csökkentették. Újraelosztási hatásuk összességében progresszív: az alsó két decilis nettó jövedelme mintegy 11 százalékkal nőtt, a felső kettőé több mint 3 százalékkal csökkent (lásd a 13. ábrát) (Brewer–Shephard, 2004).

**Az angol reformok nettó jövedelemre gyakorolt
százalékos újraelosztási hatása jövedelmi tízedek szerint**

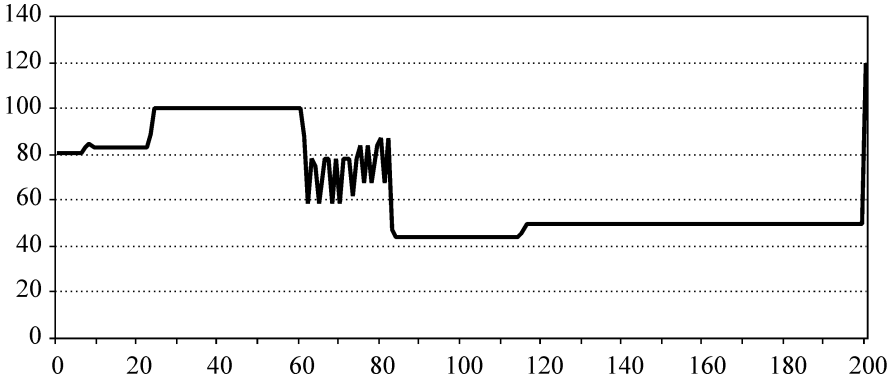
Forrás: Adam és társai [2005], 5. o.

– Finnország: befektetésösztönzés

Finnország egyik legjelentősebb, fokozatosan bevezetett adóreformja 1987 és 1993 között zajlott le. Az intézkedéseket az adóalap szélesítése és az adóráták csökkentésének alapszemlélete határozta meg. Itt kizárólag az 1993-as módosításokról teszünk röviden említést. A reform elsődleges célja a megtakarítás/befektetés ösztönzése volt. A korábbi rendszerben az összevont személyes jövedelmek progresszívan adóztak, hat sávban (7, 17, 21, 27, 33 és 39 százalékkal). 1993-ban bevezettek egy kettős jövedelemadó-rendszert, amelyben a munkajövedelmek a korábbi progresszív adótábla alapján adóztak, míg a tőkejövedelmekre egységes fix 25 százalékos kulcsot határoztak meg. A támogatási rendszerben nem történt változtatás.

A reform hatására a tőkejövedelemmel rendelkezők kisebb marginális adókulccsal szembesültek a munkajövedelmükre vonatkozóan. A relatíve nagy tőkejövedelmű egyének (tőkejövedelemre is vonatkozó) marginális adókulcsa csökkent (lásd a 14. ábrát). A kéttípusú jövedelem marginális adókulcsai között rés nyílt, amelynek következtében a befektetésösztönzés mellett az a nemkívánatos hatás jelentkezett, hogy a magas jövedelműek a munkajövedelmük egy részét tőkejövedelemként számolták el (income shifting), ezáltal a rendszer progresszivitása a korábbihoz képest csökkent (például: munkajövedelmük alacsonyabb adósávba került).

METR Finnországban
(a munkavállaló házas, a házastárs nem dolgozik, 1 gyerek van) 2004-ben

Megjegyzés: A munkavállaló keresete (x tengely) az átlagos feldolgozóipari munkás keresetének százalékában van meghatározva.

Forrás: OECD, Tax-Benefit Model.

A teljes adóköteles jövedelemre a reform pozitívan hatott, ugyanakkor arra ösztönözte az embereket, hogy a munkajövedelmük egy részét tőkejövedelemként vallják be. A tőkejövedelem teljes adóköteles jövedelemhez viszonyított aránya megnövekedett. A reform emellett feltehetően növelte a megtakarítási hajlandóságot (Pirttilä–Selin, 2006).

Összefoglalva a nyugat-európai országok példáinak tanulságait, megállapítható, hogy a legtöbb esetben az adóalap szélesítése és az adókulcsok célzott csökkentése volt a reformok lényege. A dán esetben az adócsökkentés a képzetlenek foglalkoztatásának ösztönzését, a svédeknel a magas jövedelműek adóelkerülésének mérséklését célozta. Magyar szempontból releváns még a dán példa, azaz a reformok szigorú fiskális kerete, és az a svéd megoldás, hogy az adórendszer csökkenő progresszivitását a támogatási rendszeren keresztül egyenlítik ki. Összefoglalva, a számos kivétel és kedvezmény megszüntetésével, a támogatások (részleges) adó alá vonásával, a munkát terhelő adók csökkentésével lehetett versenyképességi és foglalkoztatási javulást elérni.

Összegzés

Az elmúlt évtizedben az EU-tagországok adórendszerei – összhangban a nemzetközi gazdasági szervezetek ajánlásaival – a növekedést korlátozó adónemek súlyának csökkenése és az egyszerűsítés irányába változtak. Kelet-Európa több országában egyszeri és radikális reform keretében történt ez az átalakítás, míg Nyugat-Európában többéves folyamat során, és megőrizve az szja-rendszerben a progresszivitást.

A kelet-európai egykulcsos reformok eddigi értékelései nem igazolták vissza egyértelműen a várt jelentős pozitív növekedési és bevételi hatásokat, ugyanakkor rámutattak a jövedelmek újraelosztását érintő kellemetlen mellékhatásokra. Ezt összevetve a kisebb, de pontosan célzott nyugat-európai adóváltozások eredményeivel, úgy tűnik, hogy az egykulcsos reform legfeljebb a befektetésösztönzés és országmarketing szempontjából lehet megfontolandó – az adórendszer hatékonyságának javítása kisebb társadalmi költséggel is megvalósítható.

Hivatkozások

- Adam, S. – Brewer, M. – Wakefield, M. [2005]: Tax and Benefit Changes: Winners and Losers. IFS Election Briefing Note, no. 1. <http://www.ifs.org.uk/bns/05ebn1.pdf>
- Agell, J. – Englund, P. – Sodersten, J. [1996]: Tax reform of the Century – the Swedish Experiment. Papers, 1996-13, Uppsala, Working Paper Series.
- Aronsson, T. – Palme, M. [1998]: A Decade of Tax and Benefit Reforms in Sweden: Effects on Labour Supply, Welfare and Inequality, *Economica*, 65 (257), 39–67. o.
- Benedek D. – Lelkes O. [2005]: A magyarországi jövedelem-újraelosztás vizsgálata mikroszimulációs modellel. PM Kutatási füzetek, 10., január.
- Benedek D. – Lelkes O. – Scharle Á. – Szabó M. [2006]: A magyar államháztartási bevételek és kiadások szerkezete, 1991–2004. *Közgazdasági Szemle*, 53 (2), 119–143. o.
- Brewer, M. – Duncan, A. – Shephard, A. – Suárez, M. J. [2005]: Did Working Families' Tax Credit work? The final evaluation of the impact of in-work support on parents' labour supply and take-up behaviour in the UK. HM Revenue and Custom.
- Brewer, M. – Shephard, A. [2004]: Has Labour made work pay? Joseph Rowntree Foundation, York.
- Brook, A.-M. – Leibfritz, W. [2005]: Slovakia's introduction of a flat tax as part of wider economic reforms. OECD Economics Department, Working Paper, No. 448., Párizs. [http://www.oalis.oecd.org/olis/2005doc.nsf/43bb6130e5e86e5fc12569fa005d004c/48a8028f7165a156c1257093002cdabe/\\$FILE/JT00190764.PDF](http://www.oalis.oecd.org/olis/2005doc.nsf/43bb6130e5e86e5fc12569fa005d004c/48a8028f7165a156c1257093002cdabe/$FILE/JT00190764.PDF)
- Caminada, K. – Goudswaard, K. [2001]: The final tax reform? Effects of a flat rate individual income tax. *European Taxation*, vol. 41., no. 2., február.
- Carone, G. – Salomaki, A. (szerk.) [2005]: Indicators and policies to make work pay. Az Európai Bizottság által rendezett szakmai műhelynapról készített kiadvány, European Economy Special Report, No. 2., Brüsszel.
- Dalsgaard, T. [2008]: Tax and welfare reforms in the Czech Republic – structural implications and challenges. IMF Working Paper, 08/52, március.
- European Commission [1996]: Taxation in the European Union. SEC(96), 487 final, Brüsszel.
- European Commission [2005]: Integrated guidelines for growth and jobs (2005–2008). COM(2005), 141 final, Brüsszel.
- European Commission [2007a]: Tax revenues in the European Union: developments and economic issues. Background note to the attention of the EPC-WGQPF ECFIN/E/3/D(2007) REP/ 51718. (Szerzők: Carone, G. – Nicodème, G. – Schmidt, J.)
- European Commission [2007b]: Taxation Trends in the European Union. European Commission.
- European Commission [2007c]: Economic Assessment of the Convergence Programme of Hungary (Update of December 2006). Note for the Economic and Financial Committee, ECFIN/50815/07-EN, 2007. február 27., Brüsszel. http://ec.europa.eu/economy_finance/about/activities/sgp/country/commwd/hu/com_hu20062007.pdf
- Gorodnichenko, Y. – Martinez-Vazquez, J. – Peter, K. S. [2008]: Myth and reality of flat tax reform: micro estimates of tax evasion response and welfare effects in Russia. NBER working paper, no. 13719.
- Hall, Robert – Alvin E. Rabushka [1995]: The Flat Tax. Hoover Institution Press, Stanford.
- HVG [2007]: Egykulcsos adó és kevesebb kedvezmény Csehországban. HVG, aug. 21.

- Ivanova, A. – Keen, M. – Klemm, A.* [2005]: The Russian Flat Tax Reform. IMF Working Paper, WP/05/16.
- Johansson, A. – Heady, C. – Arnold, J. – Brys, B. – Vartia, L.* [2008]: Tax and economic growth. OECD Economics Department, Working Paper, No. 620., Párizs.
- Keen, M.* [2006]: The Flat Tax, Experience and Issues. Előadás, International Academic Forum on Flat Tax Rate, Center of Excellence in Finance, Bled, Szlovénia, 2006. február 3–4.
- Keen, M. – Kim, Y. – Varsano, R.* [2006]: The „Flat Tax(es)”: Principles and Evidence. IMF Working Paper, WP/06/218.
- Ministerie van Financiën [2001]: Revision of taxation 2001. Updated version. The Hague.
- Moore, D.* [2005]: Slovakia's 2004 Tax and Welfare Reforms. IMF Working Paper, WP/05/133.
- OECD [1999]: Social Policy Division – Directorate of Employment, Labour and Social Affairs. Country chapter – Benefits and Wages – Netherlands. OECD.
- OECD [2006a]: Fundamental reform of personal income tax. Tax policy studies, no. 13. OECD
- OECD [2006b]: Tax Policy Reforms in Denmark, OECD.
http://www.oecd.org/document/32/0,3343,en_33873108_33873309_37154720_1_1_1_1,00.html
- OECD [2007]: Going for Growth. OECD, Párizs.
- Orsini, K.* [2006]: Tax-benefits reforms and the labour market: Evidence from Belgium and other EU countries. Discussion Paper Series, 06/6., K. U. Leuven.
- Paulus, A. – Peichl, A.* [2007]: Effects of flat tax reforms in Europe on inequality and poverty. Kézirat.
- Pirttila, J. – Selin, H.* [2006]: How successful is the dual income tax? Evidence from the Finnish tax reform of 1993. Working Paper, 26., Department of Economics, Uppsala Universitet.
- Rabushka, A. E.* [2006]: International Academic Forum on Flat Tax Rate, Center of Excellence in Finance, Bled, Szlovénia, 2006. február 3–4.
- Saavedra, P.* [2007]: Flat Income Tax Reforms, Ch. 8. In: *Gray C. – Lane T. – Varoudakis, A. (szerk.):* Fiscal policy and economic growth. World Bank.
- Sapir, A.* [2005]: Globalization and the reform of European social models. Bruegel Policy Brief, Issue 2005/1.
- Stepanyan, V.* [2003]: Reforming Tax Systems: Experience of the Baltics, Russia, and Other Countries of the Former Soviet Union. IMF Working Paper, WP/03/173
- Világbank [1991]: Lessons of Tax reform. Világbank, Washington.
<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTPUBLICSECTORANDGOVERNANCE/EXTPUBLICFINANCE/EXTTPA/0,,contentMDK:20233695~menuPK:390373~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:390367,00.html>, 2006. szeptember 30-i letöltés
- Világbank [2007]: Fiscal policy and economic growth: Lessons for Eastern Europe and Central Asia. Világbank, Washington.

A WTO Doha-fordulója

(Rész)eredmények, tapasztalatok, kilátások

ELEKES ANDREA – HALMAI PÉTER

*A multilaterális kereskedelmi tárgyalások több évtizedes múlttal rendelkeznek. Az eddigi eredmények jelentős mértékben átformálták a nemzetközi kereskedelem szabályait, fontos elméleti és gyakorlati következményekkel jártak. A 2001-ben megnyitott Doha-forduló tárgyalásai meglehetősen lassan haladnak. Ennek ellenére úgy gondoljuk, érdemes áttekinteni a főbb tárgyalási területeken eddig elért eredményeket. A fordulón ugyanis számos olyan részben vagy teljesen új kérdés merült fel, amely alapvetően meghatározhatja a nemzetközi kereskedelem jövőjét. Ráadásul az áttekintés kiváló alkalmat teremt a globális kereskedelmi folyamatok átgondolására is. A cikk a három legfontosabb területre (nem mezőgazdasági termékek, mezőgazdaság, szolgáltatás) koncentrál. Mindhárom területre igaz, hogy a jelenlegi tárgyalásokat alapvetően meghatározza az Uruguay-forduló részeként elfogadott megállapodás végrehajtása. Ezért az egyes területek (a mezőgazdaság kivételével) bemutatása a főbb tapasztalatok ismertetésével kezdődik. Erre épül a jelenlegi tárgyalásokat röviden körvonalazó rész.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: F13.

* A cikk a T49316. számú OTKA kutatási program keretében készült.

A tanulmányt még 2008 júniusában lezártuk. A szerkesztői munkák során azonban a tárgyalások ismét felgyorsultak, és a több tekintetben nagy vihart kavarázó júliusi tárgyalások újabb eredményeket (és kudarcot) hoztak. Cikkünk már nem térhet ki a júliusi események elemzésére, ám ahol azt a rendelkezésre álló információk lehetővé tették, átvezettük a főbb kompromisszumos eredményeket.

Halmi Péter, a Szent István Egyetem, GTK, Európai Tanulmányok Intézetének egyetemi tanára, intézetigazgató. E-mail cím: halmi.peter@gtk.szie.hu.

Elekes Andrea, a Szent István Egyetem, GTK, Európai Tanulmányok Intézetének egyetemi docense. E-mail cím: elekes.andrea@gtk.szie.hu.

A WTO legutóbbi, 2001-ben megkezdett új fordulója a *Doha Fejlesztési Program* nevet kapta.¹ Ez az első multilaterális kereskedelmi forduló, ahol előtérbe kerültek a fejlődéssel kapcsolatos kérdések.² A korábbi fordulók középpontjában a nemzetközi kereskedelem liberalizálása, az átláthatóság javítása állt, ami minden bizonnyal hozzájárul(t) a fejlődéshez. A WTO bipoláris jellegének csökkenése azonban új helyzetet teremtett. Míg a korábbi multilaterális kereskedelmi tárgyalásokat egyértelműen az USA és az EU dominálta, ma már Brazília, India és Kína is egyre nagyobb hatással van a WTO keretében zajló tárgyalásokra. E folyamat hatással van – többek között – a tárgyalási területekre, az érdekcsoportok alakulására és a megállapodás létrejöttére.

Mint azt a dohai miniszteri deklaráció is mutatja, a tárgyalások háttérben meghúzódó célkitűzések köre kiszélesedett, szélesebb értelemben vett gazdasági és társadalmi célok egyaránt megjelentek. Maga a program – a várakozásokkal ellentétben – mégis meglehetősen korlátozott lett. A korábban tervezett, ám politikailag erősen vitatott területek egy része, mint például a kereskedelem és a foglalkoztatási sztuenderdek, vagy a kereskedelem és a környezetvédelem kapcsolata kimaradt. Sőt, a szingapúri kérdések³ [kereskedelem és beruházás, kereskedelem és versenypolitika, közbeszerzések transzparenciája, a kereskedelem (technikai) előmozdítása – trade facilitation] napirendre kerüléséről is csak a következő csúcstalálkozózn (Cancun, 2003) döntöttek.

A tényleges tárgyalások csak nagyon lassan indultak meg. A cancuni miniszteri csúcstalálkozó kudarcával végződött, amelyet alapvetően a *szingapúri kérdések*

¹ Mint azt a miniszteri deklaráció első bekezdése is egyértelműen kifejezésre juttatja: „A nemzetközi kereskedelem alapvető szerepet játszhat a gazdasági fejlődés és a szegénység elleni küzdelem támogatásában. [...] A WTO-tagállamok zöme fejlődő ország. Arra törekszünk ezért, hogy szükségleteiket és érdekeiket az e deklarációban elfogadott munkaprogram középpontjába állítsuk.” (WTO, 2001)

² A teljes képhez hozzátartozik, hogy a fejlődő országok pozitív diszkriminációja 1964 (a Kennedy-forduló) óta a GATT Alapszabályában is szerepel, és értelemszerűen, belekerült a WTO Alapszabályába is.

³ A szingapúri kérdések elnevezés a WTO 1996-ban Szingapúrban megrendezett miniszteri konferenciájára utal. Itt négy munkacsoportot állítottak fel: a beruházásvédelem, a versenypolitika, a kormányzati beszerzés átláthatósága és a kereskedelem technikai feltételeinek a javítása (trade facilitation). A beruházásokkal kapcsolatban a következő kérdések kerültek előtérbe: átláthatóság, diszkriminációmentesség, GATS-típusú pozitív listás modalitás, fejlődő országok szempontjai, kivételek. A versenypolitika területén a következő kérdéseket vizsgálják: átláthatóság, diszkriminációmentesség, tisztességes eljárások, kartellszabályozás, önkéntes együttműködések, versenyhivatalok felállítására a fejlődő országokban. A közbeszerzéseket illetően három kulcsterület emelhető ki: az átláthatóság, a közbeszerzés és a szolgáltatások terén (GATS keretében), a Plurilaterális Közbeszerzési Megállapodás. A kereskedelem technikai feltételeinek a javítása elsősorban a GATT 1994 egyes fejezeteinek (V. tranzitszabadság, VIII. Exporttal és importtal kapcsolatos díjak és formalitások, valamint X. Kereskedelmi szabályok nyilvánosságra hozatala és adminisztrációja) a felülvizsgálatára és szükség szerinti módosítására irányul. A fejlődő országok többsége szükségtelennek tartja e területek multilaterális szabályozását, így jelentős előrelépés (a dohai deklaráció ellenére) eddig nem igazán történt ezeken a területeken. Ez alól talán csak a kereskedelem technikai feltételeinek a javítása jelent kivételt, hiszen a 2004. júliusi csomag részeként a WTO-tárgyalások e területekre is kiterjednek.

okoztak. Az EU elfogadta ugyan, hogy a fejlődő országok szempontjából legvitatottabb két terület (kereskedelem és beruházás, valamint kereskedelem és versenypolitika) ne kerüljön napirendre, ám az Afrikai Unió (a világ legszegényebb országainak egy csoportja) azt szerette volna elérni, hogy egyáltalán ne terjedjenek ki a tárgyalások a szingapúri kérdésekre, míg Japán és Dél-Korea valamennyiről tárgyalni kívánt. A kudarcot tehát az okozta, hogy már a tárgyalni kívánt területekben sem sikerült egyezségekre jutni.

Ezt követően néhány hónapig gyakorlatilag semmi sem történt. Az USA egyre inkább elhatárolódott a közös tervezettől, pontosabban a multilaterális tárgyalások helyett inkább a regionális kereskedelmi megállapodások irányába mozdult el. *Nem kevés gondot okoz* az Uruguay-forduló egyik legfontosabb újítása, az *egységes kötelezettségvállalás*⁴ (single undertaking) is: ha bármely területen végső megállapodás születik, azt minden tagállamnak el kell fogadnia. Ugyanakkor a több területet átfogó egyeztetés nagyon lelassítja a tárgyalásokat, hiszen „semmi sincs elfogadva, amíg minden el nincs fogadva”.

2004 májusában az EU elfogadta, hogy csak egy szingapúri kérdés (a kereskedelem technikai megkönnyítése) kerüljön a napirendre, majd *Genfben* sikerült elfogadni a *keretmegállapodást*. Ezt követően az események csak 2005 őszén – a hongkongi csúcstalálkozóra készülve – gyorsultak fel. Maga a *hongkongi miniszteri deklaráció* (WTO, 2005b) azonban csak nagyon kis előrelépést jelentett. Tekintettel a tárgyalások állására, a deklaráció meglehetősen *irreális határidőket* szabott meg a további tárgyalások menetét illetően. A modalitások elkészítését 2006 áprilisára, a nemzeti kötelezettségvállalások meghatározását 2006 júliusára, a Doha-forduló lezárását pedig 2006 végére irányozta elő. A miniszteri csúcstalálkozó után alig történt valami, majd *2006 júliusában a tárgyalásokat felfüggesztették*.

A tárgyalásokat, úgy tűnik, a főbb tárgyalási területek (nem mezőgazdasági termékek, mezőgazdaság) vezetői tartják életben, akik a javaslatokat közelítve évente nyilvánosságra hozzák a legfrissebb „modalitástervezetet”. Legutóbb 2008 júliusában került sor ilyen lépésre, amikor mind a nem mezőgazdasági, mind a mezőgazdasági tárgyalások vezetői nyilvánosságra hozták saját kompromisszumos javaslataikat. Hangsúlyozandó, hogy nem megállapodásokról, még csak nem is igazi tervezetekről van szó. (A tagállamok utoljára a 2004. évi keretmegállapodást fogadták el.) A tárgyalások vezetői a tagállamok tárgyalási pozíciói, valamint a fontosabb érdekcsoportokkal folytatott konzultációk alapján javasolták azt a lehetséges kompromisszumot, amely alapján a végső megállapodás körvonalazódhat.

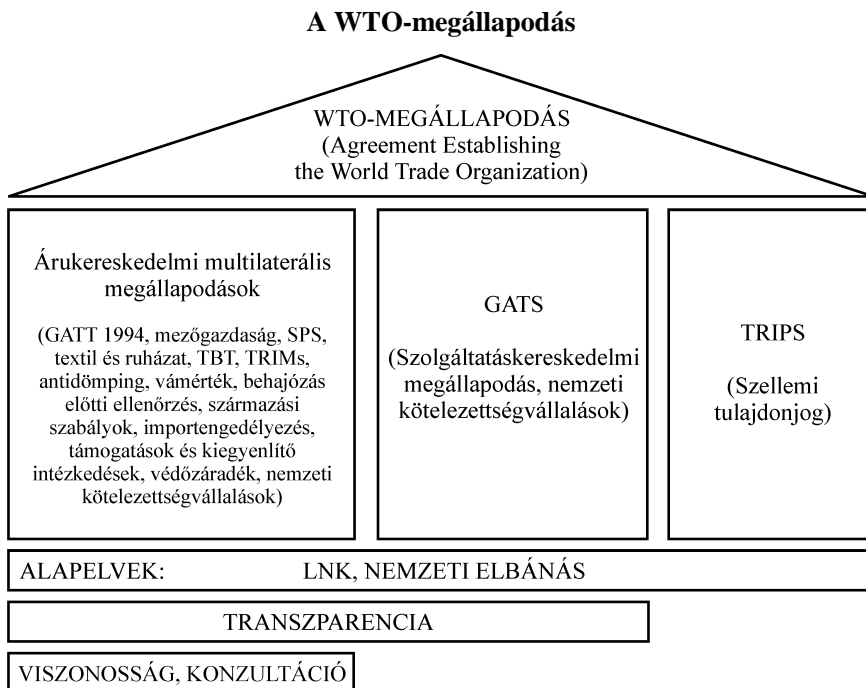
⁴ Az egységes kötelezettségvállalás bevezetését részben a „potyautas jelenség” (viszonosság nélküli liberalizáció) megszüntetése, másrészt pedig a különböző területeken adott és kapott kedvezmények kiegyensúlyozása tette szükségessé. A fejlett országok a korábbi WTO-fordulók során már igen jelentős lépéseket tettek a liberalizáció irányába. A további liberalizáció sok esetben csak akkor fogadható el politikailag, ha azt más területeken javuló piacra jutási esélyekkel sikerül kompenzálni. Ezért került napirendre a szolgáltatás-kereskedelem, és ezért merültek fel a szingapúri kérdések is, amelyek tovább növelik a fejlett és fejlődő országok között meghúzódó ellentéteket.

Elfogadott modalitás (ami alapján a nemzeti kötelezettségvállalások meghatározásra kerülhetnek) azonban egyelőre egyik területen *sincs*.

Mivel 2007 közepéig (az amerikai elnök kereskedelmi tárgyalásokra vonatkozó felhatalmazásának a lejáratáig) nem sikerült megállapodást elfogadni, a tárgyalások meglehetősen sokáig elhúzódhatnak. Meg kell várni, amíg az új amerikai elnököt megválasztják, és az 2009-ben átveszi hivatalát. Ezután dolgozzák ki az új kereskedelmi törvényt és az új tárgyalási stratégiát. A tárgyalások elhúzódását eredményezhetik az indiai és az európai uniós választások is. *A Doha-forduló lezárása így akár 5-6 évvel is elhúzódhat.*

Ennek ellenére úgy gondoljuk, érdemes áttekinteni a főbb tárgyalási területeken eddig elért eredményeket. A fordulón ugyanis számos olyan részben vagy teljesen új kérdés merült fel, amely alapvetően meghatározhatja a nemzetközi kereskedelem jövőjét. Ráadásul az áttekintés kiváló alkalmat teremt a globális kereskedelmi folyamatok átgondolására is.

1. ábra

Megjegyzések: 1. A WTO-megállapodás részét képezik egyes plurilaterális megállapodások (többek között a közbeszerzésről) is (a megállapodás 4. melléklete). 2. Egyes területeken a tárgyalások a forduló lezárását követően is folytatódtak. Így született az árukereskedelemben az Információs Technológiai Megállapodás (1996), a szolgáltatások területén pedig a pénzügyi szolgáltatásokról (1995 és 1997), a természetes személyek mozgásáról (1995), valamint az alapvető telekommunikációról (1996) szóló protokoll. 3. GATT: Általános Vám- és Kereskedelmi Megállapodás, SPS: Állat- és Növényegészségügyi Megállapodás, TBT: a kereskedelem technikai korlátairól szóló megállapodás, TRIMs: kereskedelmi vonatkozású beruházási intézkedésekről szóló megállapodás, TRIPS: szellemi tulajdonjog kereskedelmi vonatkozásairól szóló megállapodás, LNK: (MFN) a legnagyobb kedvezmény elve.

A cikk a három legfontosabb területre (nem mezőgazdasági termékek, mezőgazdaság, szolgáltatás) koncentrál. Mindhárom területre igaz, hogy a jelenlegi tárgyalásokat alapvetően meghatározza az Uruguay-forduló részeként elfogadott megállapodás végrehajtása (lásd az *1. ábrát*). Ezért az egyes területek (a mezőgazdaság kivételével) bemutatása a főbb tapasztalatok ismertetésével kezdődik. Erre épül rá a jelenlegi tárgyalásokat röviden körvonalazó rész.

Minden terület bemutatása kitér a fejlődő országok különleges és differenciált bánásmódjának (special and differential treatment, SDT) az ismertetésére. Ezen kívül külön alfejezet foglalkozik az SDT két szektorokon átívelő kérdésével, a viszonyossággal és a preferenciaerőzítővel.⁵

NEM MEZŐGAZDASÁGI PIACRA JUTÁS (non agricultural market access, Nama)

A tárgyalások az ipari termékekre és minden, a mezőgazdasági tárgyalások által nem érintett területre (üzemanyagok, bányászati termékek, hal és halászati termékek, erdészeti termékek) kiterjedtek.

Uruguay után

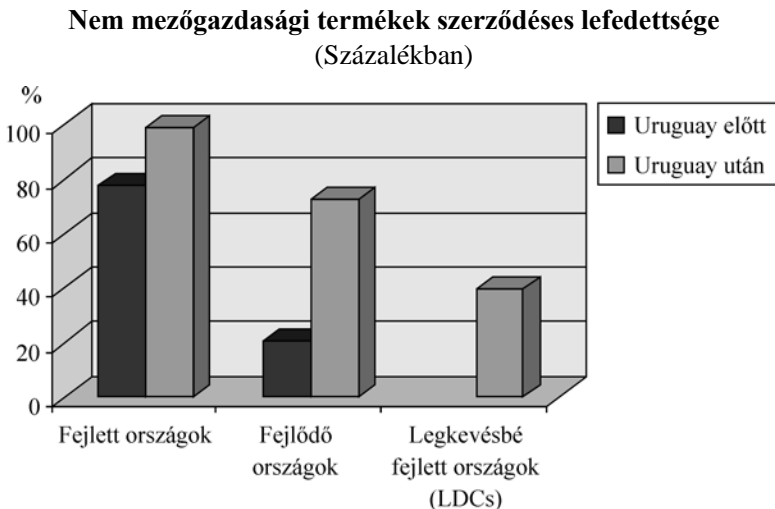
Az Uruguay-forduló jelentős mértékben javította az ipari termékek piacra jutási lehetőségeit. Jelentős mértékben megnőtt a szerződéses vámokkal lefedett vámtarifasorok száma. A fejlett országokban 78 helyett a vámtarifasorok 99 százalékára vonatkozik szerződéses vám, a fejlődő országokban pedig 21 helyett 73 százalékra. A fejlett országok átlagosan 40 százalékkal csökkentették a vámokat, a fejlődő országokból származó import esetében pedig 37 százalékkal. A fejlődő országok fejlett országokból érkező importjára vonatkozó vámok átlagosan 25 százalékkal, a fejlődő országokból származó import vámja pedig átlagosan 21 százalékkal csökkent. (Bővebben lásd: *Laird–Vanzetti–de Córdoba*, 2006). Jelentős előrelépés történt a nem vámjellegű korlátozások terén is. Tilos az önkéntes exportkorlátozás, és 2005-től megszűnt a textilkereskedelem speciális szabályozása (a textilmegállapodás).

A piacra jutás azonban továbbra is meghatározó eleme a multilaterális kereskedelmi rendszernek. Az egymást követő fordulók sikerei ellenére továbbra is számos korlátozás befolyásolja az exportőrök piacra jutási lehetőségeit, amelyek egyúttal komoly torzításokat és gazdasági költségeket eredményeznek. Érdemes röviden áttekinteni a *nem mezőgazdasági piacra jutással kapcsolatos* megállapodás végrehajtását, hiszen a tapasztalatok alapvetően meghatározzák a jelenlegi forduló főbb tárgyalási területeit.

⁵ A fejlődő országok exportja a különböző preferenciális megállapodások keretében jelentős mértékű vám- és egyéb piacra jutási kedvezményeket élvez. Az általános, multilaterális vámcsoökkentés csökkent(het) e kedvezménynek értékét.

Jelentős nemzeti eltérések mutatkoznak mind a lefedettség, mind a szerződéses kötelezettségek jellegét illetően (lásd a 2. ábrát). Míg a legtöbb OECD-országban (és Latin-Amerikában) a szerződéses vámok a jellemzőek (a fejlett országokban 95 százalék fölötti az arányuk), Ázsia és Afrika számos országában továbbra is a nem szerződéses (autonóm) vámok a meghatározóak (10–60 százalék közötti a szerződéses vámok aránya). Egyes országokban vámtarifasoronként változik a szerződéses vám mértéke. Más országok „egységes szerződéses plafont” (uniform ceiling bindings) alkalmaznak, azaz minden (vagy majdnem minden) érintett vámtarifasorra ugyanakkora szerződéses vám vonatkozik.

2. ábra

Forrás: ENSZ COMTRADE-adatbázis.

A vámvédelem szintje tovább csökkenthető

Az átlagos vámszínvonal⁶ (lásd az 1. táblázatot) tekintetében a fejlett és fejlődő országok egyaránt változatos képet mutatnak. A fejlett országokban 1,8 (Svájc) és 14,2 százalék (Ausztrália) között mozog. A fejlődő országokban a két végét:

⁶ Az átlagos vámszint meghatározása több módon történhet. Mindegyiknek vannak előnyei és hátrányai. A WTO egyszerű számtani átlagot használ. Minden vámtarifasor azonos súllyal szerepel, így nincs szükség kereskedelmi vagy termelési adatokra. Az importértékkel súlyozott vámok jobban tükrözik az egyes vámtarifasorok relatív jelentőségét, de lefelé torzítanak, hiszen a magasabb vámmal terhelt termékekből kevesebbet importálnak, mint egyébként. A termeléssel súlyozott vámok elkerülik ugyan az ilyen torzítást, de van helyette más. Például: 0 súllyal jelennek meg azok a vámtarifasorok, amelyekből nincs hazai termelés.

0 (Hongkong és Makaó) és 60 százalék (India). Hasonlóan vegyes képet mutat az átlagos vámszínvonal termékek szerinti alakulása. (Bővebben lásd: *Bacchetta–Bora, 2001*)

1. táblázat

Az alkalmazott vámok súlyozott átlaga
(Országcsoporthoz szerinti bontásban, százalékban)

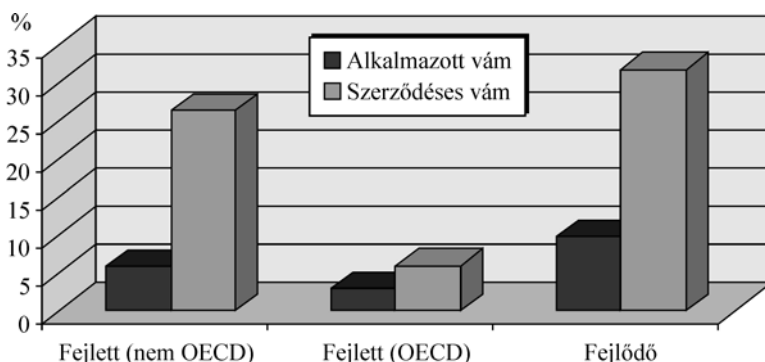
Exportőr	Fejlett országok	Fejlődő országok	Legkevésbé fejlett országok
Fejlett országok	2,1	9,2	11,1
Fejlődő országok	3,9	7,2	14,4
Legkevésbé fejlett országok	3,1	7,2	8,3
Átlag	2,9	8,1	13,6

Forrás: ENSZ COMTRADE-adatbázis.

További problémát okoz, hogy a szerződéses vámok átlagos szintje gyakran jelentősen meghaladja az alkalmazott vámok mértékét. Ez részben a magas kezdeti vámokkal, másrészt pedig az alkalmazott vámtételek egymást követő csökkentésével magyarázható.

3. ábra

A legnagyobb kedvezményes vámok és a szerződéses vámok átlaga
(Országcsoporthoz szerinti bontásban, százalékban)

Megjegyzés: Súlyozatlan átlag.

Forrás: ENSZ COMTRADE-adatbázis.

Annak ellenére, hogy a fejlődő országok jelentős része preferenciális piacra jutást élvez a fejlett országokban, a fejlődő országokból származó import átlagos vámterhe nagyobb, mint a fejlett országok egymás közötti kereskedelmében (lásd az 1. táblázatot). Ez azonban az eltérő importszerkezetre (a magasabb vámtételű termékek nagyobb súlyára), s nem ugyanazon termék magasabb vámtételére utal.

A vámok szóródása továbbra is jelentős, sok a vámcsúcs⁷

A vámok még az Uruguay-fordulót lezáró megállapodás végrehajtási időszaka után is jelentős szóródást mutatnak,⁸ sok a nagyon magas vám és a vámcsúcs. Az ipari vámok szóródása⁹ viszonylag alacsony a fejlett országok, Hongkong, Makaó és a latin-amerikai országok (egységes szerződéses plafon) esetében. Nagyobb a szóródás az afrikai és ázsiai országokban.

A vámok szóródását mutatják a vámcsúcsok¹⁰ is (lásd a 2. táblázatot). Azokban az országokban (például: Európai Unió, Japán, USA), amelyekben az átlagos vámszínvonal alacsony, a vámcsúcs inkább nemzeti, s nem annyira nemzetközi összehasonlításban jelentkezik. Gyakoribbak a nemzetközi viszonylatban kiemelkedően magas vámok Ázsia és Afrika viszonylag magas átlagos vámszínvonalú országai-ban. A fejlett országokban vámcsúcsok elsősorban a már említett textil és ruházat,¹¹ bőripari termékek, és – kisebb gyakorisággal – a szállítással kapcsolatos berendezések területén fordulnak elő. A fejlődő országok tekintetében a kép sokkal változatosabb, gyakorlatilag minden szektorban fellelhetőek kiemelkedően magas vámok.

2. táblázat

Vámcsúcsok a vámtarifasorok százalékában

Vámtarifasor	Szerződéses vámok	Összes
Fejlett országok	8,2	9,9
Fejlődő országok	0,4	3,5
Legkevésbé fejlett országok	0,4	0,7

Forrás: ENSZ COMTRADE-adatbázis.

⁷ Érzékeny termékek kiemelkedően magas vámtétele.

⁸ Minél nagyobb a vámok szóródása, annál nagyobb a vámrendszer jóléti költsége (annál kevésbé hatékony gazdaságilag).

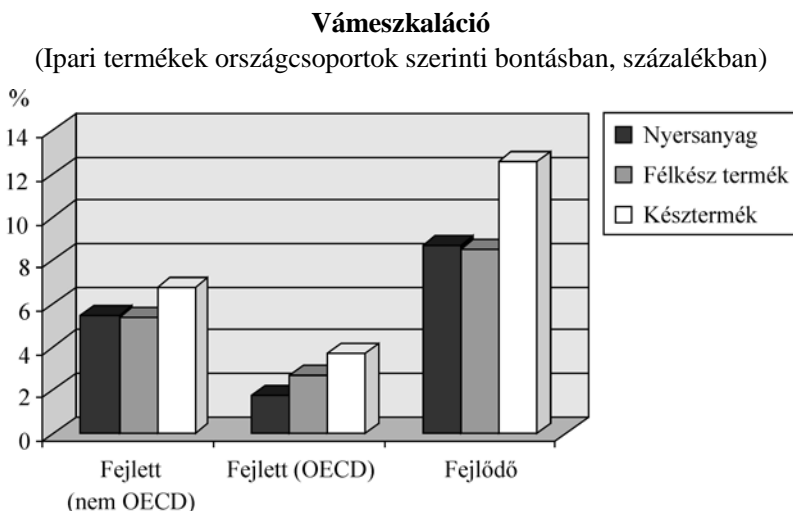
⁹ A vámok szóródását általában az átlagos érték körüli abszolút szóródással mérik (sztenderd eltérés).

¹⁰ Nemzeti vámcsúcsról akkor beszélünk, ha az adott vámtétel az átlagos vámszint minimum háromszorosa. Nemzetközi vámcsúcs esetén a referenciaszint 15 százalék, így az a fölötti vám vámcsúcsnak tekinthető (Bachetta–Bora, 2001).

¹¹ E megállapítás az Európai Unióra nem érvényes.

Az OECD [1999] tanulmánya szerint a vámeszkaláció meglehetősen gyakori jelenség. Az alaptermékek exportjától függő fejlődő országok folyamatosan visszatérő panasza, hogy termékdifferenciálási törekvéseiket jelentős mértékben korlátozza az a gyakorlat, hogy a feldolgozott (magasabb hozzáadott értékkel rendelkező) termékek importját magasabb vám terheli (lásd a 4. ábrát).

4. ábra

Megjegyzés: Az (alkalmazott) legnagyobb kedvezményes vámtételek számtani átlaga.

Forrás: ENSZ TRAINS-adatbázis.

Bacchetta–Bora [2001] 19 WTO-tagállamra elvégzett elemzése szerint a fejlett országok közül csak Kanada, Ausztrália, Új-Zéland, Törökország és Norvégia vámszerkezetében mutatható ki egyértelműen a vámeszkaláció. Az USA, Japán és Svájc esetében a vámeszkaláció a nyersanyagok és a félkész termékek között, míg Izlandon a félkész termékek és a késztermékek között mutatható ki. Az Európai Unió vámszerkezetére a deeszkaláció jellemző. A konkrét termékekre irányuló elemzések azonban kimutatták, hogy egyes termékkategóriákat (például: textil és ruházat, bőripari termékek) illetően még olyan országokban is jelentős mértékű a vámeszkaláció, ahol a vámszerkezet vizsgálata egyébként nem, vagy csak kis mértékű eszkalációt mutatott. A kakaó, kávé, gyapot, szója és bőr esetében például a legtöbb OECD-országban megfigyelhető a vámeszkaláció.

¹² A részben vagy teljesen feldolgozott termékek importjára az alaptermékét meghaladó mértékű vámot alkalmaznak.

A szerződéses vámok mértéke sok országban jóval az alkalmazott vám mértéke fölött alakul. Ez viszonylag nagy mozgásteret biztosít a nemzeti kormányoknak a vámok alakítása, esetenként emelése tekintetében.

Továbbra is napirenden van az alacsony vámok megszüntetése

Az Uruguay-forduló átfogó kötelezettségein túl a tárgyaló felek szektorális kötelezettségvállalásokban is megállapodtak, amelyek célja az alacsony vámok megszüntetése volt (zero for zero). E folyamat eredményeként az OECD-országok vámtarifájának 10–30 százaléka 0 százalék vámtétel vonatkozik, és a fejlett országok teljes importjának mintegy 43 százaléka vámmentes (Laird, 1998). A folyamatból a legtöbb fejlődő ország kimaradt. Amennyiben a 0 százalékos ipari vámtarifasorok szektorális megoszlását vizsgáljuk, egyértelmű, hogy azok aránya a textil, ruházat és bőripari termékek esetében a legalacsonyabb, míg a halászati¹³ és faipari termékeknél a legmagasabb.

Fiskális egyensúlyzavar és aszimmetrikus alkalmazkodási költségek

Sok fejlődő ország aggódik amiatt, hogy a kereskedelmi liberalizáció kedvezőtlen hatással van a kormányzati bevételekre, mivel a vám a közpénzek fontos forrását jelenti. Tovább csökkentheti a liberalizációból származó előnyöket a kereskedelmi reformot követő alkalmazkodás költsége, amely az erőforrások szektorok közötti átcsoportosításából adódik. Ráadásul e költségek általában nagyobbak a fejlődő és az újonnan csatlakozó országokban. (A relatív árak és/vagy a szabályozó rendszer változása következtében egyes vállalatok vagy akár egész szektorok válhatnak versenyképtelenné.)

A Világbank adatai (World Bank, 2003) azt mutatják, hogy a vámok igen eltérő mértékben járulnak hozzá a kormányzati bevételekhez: míg az Európai Unióban elenyésző a hozzájárulás mértéke, addig Guineában a 76 százalékot is eléri.

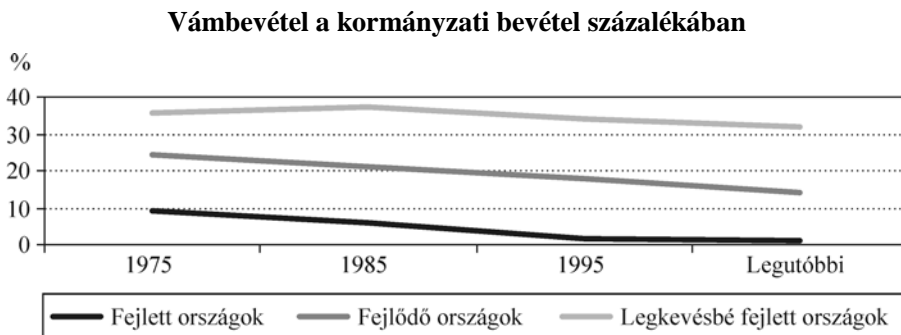
Tény, hogy a kereskedelmi liberalizációk következtében a vámokból származó jövedelem folyamatosan csökken (lásd az 5. ábrát). A vámcsökkentés miatti jövedelemkiesést azonban több tényező is kompenzálhatja. Ezek a következők:

- a vámok és nem vám jellegű korlátok csökkentését követően összességében akár növekedhet is a vámbevétel. Ez az importkínálat árrugalmasságától függ,
- a vámok csökkenése visszaszoríthatja a kereskedelmi szabályok kijátszására irányuló törekvéseket is,

¹³ E megállapítás az Európai Unióra nem érvényes.

– a kieső vámbevételek adókkal helyettesíthetőek. A széles körűen alkalmazott adók – amennyiben azok minden szektorra azonos feltételekkel vonatkoznak – elvileg sokkal hatékonyabb erőforrás-elosztást biztosítanak. Elméleti elemzések (például: *Keen–Lightart*, 1999) szerint a kereskedelmet terhelő adók csökkentése és fogyasztási adóval történő kiváltása általában jólétnövelő hatású. A hazai és importált termékekre egyaránt alkalmazott fogyasztási adók általában kevésbé torzítanak.¹⁴

5. ábra

Megjegyzés: A legtöbb ország esetében az utolsó év 2001.

Forrás: World Bank [2003].

Összességében tehát elmondható, hogy a vámcsökkenés miatt kieső kormányzati bevétel mindenképpen problémát jelent egyes fejlődő országok számára, ám vannak olyan kompenzációs tényezők, amelyek részben vagy egészen ellensúlyozzák a reformok miatti jövedelemkiesést.

A Doha-forduló eddigi eredményei

A tárgyalások a vám- és nem vám jellegű korlátokra egyaránt kiterjednek. A vámokat illetően a cél a vámok általános csökkentése, a vámcúcsok (érzékeny termékek kiemelkedően magas vámtétele) és a vámeszkaláció kérdésének a kezelése, valamint a szerződéses vámtételek arányának további növelése. A nem vámjellegű korlátozások közül a címkézés, az engedélyezés, a kvóták és a származási szabályok kaptak kiemelt figyelmet. A fejlődő országok exportja szempontjából kiemelkedően fontos termékeket különleges és differenciált bánásmódban részesítik, ami egyes kötelezettségek esetén akár nem teljes reciprocitást (korlátozott viszonyosság) is jelenthet.

¹⁴ E hatások megítélése azonban nem egyértelmű. Amennyiben ugyanis megváltozik az adó alapja – még ha az jövedelemsemleges is –, az importált termékek fogyasztóinak kedvező disztribúciós hatások jelentkezhetnek. Ráadásul a vámokhoz hasonlóan az adóreform is alkalmazkodási költségekkel jár, és a széles alapokon nyugvó adó begyűjtése sokkal költségesebb lehet, mint a vámoké. E területen további kutatások, jóléti elemzések szükségesek.

A 2005. évi hongkongi csúcson a tagállamok megállapodtak abban, hogy a vá-mokat a svájci formula alapján csökkentik, ami a legmagasabb mértékű vámoknál eredményezi a legnagyobb mértékű csökkentést. A vámcsoökkentés mértékének meghatározása a 2008. júliusi tervezet alapján a következő formulák segítségével történik:

$$t_1 = (a \times t_0) / (a + t_0),$$

ahol: t_1 = új szerződéses vám, t_0 = kiinduló vám és $a = 8$ fejlett országok együtth-tója.¹⁵

A tervezet biztosít némi rugalmasságot a vámcsoökkentés által érintett fejlődő országok számára, amelyek a kalkuláció során három együtthtató (x , y és z) közül választhatnak:

$$t_1 = \{(x \text{ vagy } y \text{ vagy } z) \times t_0\} / (x \text{ vagy } y \text{ vagy } z) + t_0,$$

ahol: t_1 = új szerződéses vám, t_0 = kiinduló vám, $x = 20$, $y = 22$ és $z = 25$ = a fejlődő országok együtthtatója.

A *fejlődő országok* a vámcsoökkentés mértékének meghatározása során a követ-kező lehetőségek közül választhatnak:

a) Az együtthtató mértéke x (y) + a nemzeti nem mezőgazdasági vámtarifasorok maximum 14 százaléka (10 százaléka) esetében a formula által meghatározottnál kisebb, de annak minimum 50 százalékát elérő mértékű csökkentés, feltéve hogy a rugalmassági lehetőséggel érintett vámtarifasorok a tagállam nem mezőgazdasági importértékének maximum 16 százalékát (10 százalékát) képviselik.

b) Az együtthtató mértéke x (y) + egyes vámtarifasorok megállapodás hatályán kívül tartása (nem szerződéses vámok), vagy a nemzeti vámtarifasorok maximum 6,5 százaléka (5 százaléka) esetében mentesség a formula által meghatározott csök-kentési kötelezettség alól, feltéve hogy az érintett vámtarifasorok nem haladják meg a tagállam nem mezőgazdasági importértékének a 7,5 százalékát (5 százalékát).

c) Amennyiben valamely fejlődő tagállam nem él a fenti rugalmassági lehetőségekkel, a formulában alkalmazandó együtthtató mértéke: z .

Speciális bánásmódban részesülnének azok a fejlődő országok, amelyekben a vámtarifasorok kevesebb mint 35 százaléka szerződéses.¹⁶ Esetükben a formula szerinti csökkentés helyett a szerződéses vámok arányát kell 70–90 százalékra

¹⁵ A 2008. júliusi modalitástervezet alapján.

¹⁶ Kamerun, Kongó, Kuba, Ghana, Kenya, Makaó, Kína, Mauritius, Nigéria, Srí Lanka, Suriname és Zimbabwe.

emelni, és a vámok átlagos szintje nem lehet több, mint 28,5 százalék. Speciális intézkedések vonatkoznak a kis, sérülékeny gazdaságokra.¹⁷

A vámcsökkentés alapja a jelenlegi szerződéses vám. Amennyiben az adott legnagyobb kedvezményes vámtétel nem szerződéses, 20-30 százalékpontos nem lineáris *mark-up* (a kiskereskedelmi ár és a költségek különbsége) alkalmazásával határozzák meg a bázisértéket. A bázisév 2001, a november 14-én életben lévő vámtételek érvényesítésével. *A vámcsökkentést a fejlett országok esetében 5 (esetleg 6), a fejlődő országok esetében 9 (esetleg 11) azonos lépésben kell megvalósítani.*

A 2008. februári (a májusitól csak kis mértékben eltérő) modalitástervezet által előírányzott vámcsökkentések eredményét a 3. táblázat mutatja.

3. táblázat

A szerződéses vámok mértéke a tervezett csökkentés után

	Fejlett országok	Fejlődő országok
Szerződéses vámok átlaga	<3%	<12%
Vámcsúcsok	<10%	A szerződéses vámok maximum 10-20%-a > 15%

A modalitások alkalmazása után a fejlett országokban 3 százalék alá csökkenne a vámok átlagos szintje, és még a legérzékenyebb termékek esetén is 10 százalék alatt alakulnának a vámcsúcsok. A két legnagyobb fejlett országban a vámok 90 százaléka 5 százalék alá kerülne. A formulát alkalmazó fejlődő országokban a vámok átlagos szintje 12 százalék alá csökkenne, és a vámok 80-90 százaléka 15 százalék alatti értéket venne fel (WTO Negotiating Group on Market Access, 2007).

Szektorális tárgyalások

A dohai miniszteri deklaráció 16. bekezdésében foglaltak megvalósításának fontos elemét jelentik a szektorális vámcsökkentések is. A szektorális kezdeményezésekben való részvétel nem kötelező. E kezdeményezések célja a vámok modalitáson túlmenő csökkentése, harmonizációja, vagy ahol lehetséges, megszüntetése, beleértve a vámcsúcsok, a magas vámok és a vámeszkaláció csökkentését vagy

¹⁷ Amennyiben valamely – nem fejlett – tagállam részesedése a világ nem mezőgazdasági kereskedelméből 0,1 százaléknál kevesebb volt az 1999–2001 közötti időszakban, a formula szerinti vámcsökkentés helyett a következő modalitást alkalmazhatja: *a)* amennyiben a nem mezőgazdasági szerződéses vámok átlaga 50 százalék vagy a fölött alakul, az új szerződéses vámok átlaga nem haladhatja meg a 22 százalékot; *b)* amennyiben a nem mezőgazdasági szerződéses vámok átlaga 30 és 50 százalék közötti érték, az új szerződéses vámok átlaga nem haladhatja meg a 18 százalékot; *c)* amennyiben a nem mezőgazdasági szerződéses vámok átlaga 30 százalék alatti érték, az új szerződéses vámok átlaga nem haladhatja meg a 14 százalékot. További feltétel, hogy a nem mezőgazdasági vámtarifasorok legalább 95 százaléka esetében minimum 10 százalékkal kell csökkenteni a vámokat.

megszüntetését. *Szektorális kezdeményezések* lehetősége egyelőre a következő területeken merült fel: autópár, kerékpár és alkatrészei, vegyszerek, elektronikai termékek, hal és halászati termékek, faipari termékek, ékszer, kézi szerszámok, egészségügy, nyersanyagok, sportfelszerelések, játékok, textil, ruházat és cipő.

Különleges és differenciált bánásmód

A miniszteri deklaráció szerint a tárgyalások során különös figyelmet kell fordítani a fejlődő országok igényeire. A modalitások meghatározása során ez az irányelv a következők szerint érvényesíthető:

- a vámcsökkentési formulában kedvezőbb koefficiens alkalmazása a fejlett és a fejlődő országokra;

- a fejlődő országok egyes érzékeny minősülő vámtarifasorai esetében kivételek vagy kisebb mértékű csökkentési kötelezettség alkalmazása;

- differenciált bánásmód (kiseb mértékű kötelezettségvállalás) a kis, sérülékeny gazdaságok, a szerződéses vámokat csak korlátozottan alkalmazó fejlődő országok, valamint a legkevésbé fejlett országok számára;

- a vámcsökkentés preferenciákra gyakorolt hatásainak a figyelembevétele;

- nem teljes mértékű viszonyosság a csökkentési kötelezettségek terén.

A korábban már említett kedvezményeken túl kiemelendő, hogy *a legkevésbé fejlett országok mind a formula szerinti, mind a szektorális vámcsökkentési kötelezettségek alól mentesülnek*. A forduló célkitűzéseinek a megvalósításához ezeknek az országoknak a szerződéses vámok arányának jelentős emelésével kell hozzájárulniuk.

A hongkongi miniszteri deklaráció *F* mellékletében foglalt (a legkevésbé fejlett országok számára kedvezményes bánásmódot biztosító) határozatot a megállapodás szerint teljes mértékben alkalmazni kell. Ezért a fejlett tagállamoknak legkésőbb a nemzeti kötelezettségvállalások (schedules) tervezetének a benyújtásáig tájékoztatniuk kell a WTO-t arról, hogy jelenleg mely termékek esetében biztosítanak vám- és kvótamentes piacra jutást a legkevésbé fejlett országoknak, milyen belső eljárásokkal biztosítják a határozatban foglaltak végrehajtását, és milyen teljesítési időszakot terveznek.

Megoldást kínál a tervezet a *preferenciaerózió* kérdéskörére is. A témakörben készült kutatások szerint a preferenciában részesülő országok exportja általában néhány vámtarifasorra korlátozódik, így az érintett termékek viszonylag rövid listájával megragadható a probléma lényege, a megoldás azonban már bonyolultabb feladat. A gondot az okozza, hogy a preferenciában részesülő országok gazdasága túlzottan függ néhány termék exportjától, és a kínálatoldali kapacitásuk is korlátozott. Minden tagállam egyetért abban, hogy a probléma kezelésében kulcsfontosságú szerepet játszik a szerkezetátalakítást előmozdító fejlesztési támogatás, ám az ilyen támogatások hatása csak közép- vagy hosszú távon jelentkezik.

Sok tagállam elfogadja azt is, hogy a köztes időszak kereskedelmi intézkedésekkel hidalható át: a vámcsökkentések *végrehajtási időszakának korlátozott meghosszabbítása* a preferenciában részesülő tagállamok alapvető fontosságú vámtarifasorai esetében. A tervezet szerint ezért az érintett vámtarifasorok esetében a legnagyobb kedvezményes vámokat az általánosan előírt öt lépés helyett hét lépésben kellene csökkenteni, így *a preferenciát élvező országok számára meghosszabbodna az alkalmazkodási időszak.*

Alternatív vagy *kiegészítő intézkedésként* a következő lehetőségek merültek fel:

- a származási szabályok szigorítása a fennmaradó preferenciák hatékonyságának a javítása érdekében;
- ahol lehetséges, a preferenciális rés megőrzése (e lehetőség elég korlátozott, hiszen a preferenciális vám most is gyakran nulla);
- nagyobb mértékű és gyorsabb piacnyitás a preferenciában részesülő országok más termékei számára.

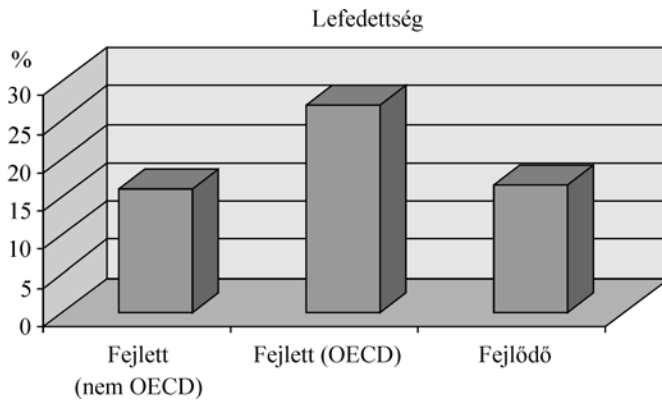
A közép- és hosszú távú megoldást illetően a tervezet a *kapacitásépítő intézkedések* jelentőségét hangsúlyozza. E szerint a tagállamoknak segítséget kell nyújtaniuk a legkevésbé fejlett országoknak, hogy azok megfelelően tudják kezelni a legnagyobb kedvezményes vámok csökkentése eredményeként megnövekvő versenyt és a rejtett, kínálat oldali kapacitáskorlátokat. A mechanizmusokat úgy kell kialakítani, hogy a legkevésbé fejlett országok és a fejlődés korai fázisában lévő tagállamok kihasználhassák a kedvezőbb piacra jutásból származó előnyöket, meg tudjanak felelni a műszaki sztenderdeknek/előírásoknak, diverzifikálni tudják termékeiket és piacaikat, valamint leküzdjék az egyéb nem vám jellegű korlátokat.

Sok gondot okoz a tárgyalások során a *viszonosság* kérdése. A tagállamok álláspontja e tekintetben igen eltérő, és egyelőre nincs elfogadott definíciója a reciprocitásnak. Sok fejlődő tagállam úgy véli, hogy a reciprocitás csak úgy értelmezhető, hogy a szerződéses vámok csökkentését célzó formula alkalmazása során a fejlődő országok (százalékosan) kisebb mértékű csökkentést valósítanak meg. Más tagállamok úgy vélik, hogy a nem teljes viszonosság a modalitások egészére kiterjed (beleértve a fejlődő tagállamok számára biztosított valamennyi rugalmassági lehetőséget), és persze tekintettel kell lenni a csökkentések értékére (a szerződéses vámnak az alkalmazott vám mértékét nem érintő csökkentése nyilván értéktelen), az alkalmazott vámokra és a vámcsúcsokra is.

Nem vám jellegű korlátozások (non-tariff barriers, NTB)

A dohai miniszteri deklaráció 16. bekezdése a nem vámjellegű korlátozásokra (NTB) éppúgy vonatkozik, mint a vámokra, hiszen alkalmazásuk meglehetősen gyakori (lásd a 6. ábrát).

A nem vám jellegű korlátozások átlagos lefedettsége
(Az összes vámtarifasor százalékában)

Megjegyzés: Súlyozatlan átlag.

Forrás: ENSZ TRAINS-adatbázis.

Előrelépés történt a nem vám jellegű korlátozások azonosítása, vizsgálata és kategorizálása terén (lásd a 4. táblázatot). A tárgyalások során horizontális (exportadó, exportkorlátozás, újrafeldolgozott termékek stb.) és vertikális (elektronikai termékek, textil, ruházat, cipő, turizmus, faipari termékek stb.) kérdések egyaránt felmerültek. E kérdések kezelését illetően a tervezet a bilaterális tárgyalások (információkérés, egyeztetés) jelentőségét hangsúlyozza.

Nem vám jellegű korlátozások

Nem vám jellegű korlátozás (WTO-szabályozás)	Főbb jellemzők	Intézkedések
Állami beavatkozás (és kereskedelmet korlátozó gyakorlat tűrése)		Támogatások, adók; kiegyenlítő vámok; közbeszerzési szabályok; állami kereskedelmi vállalat, állami monopólium; disztribúciós korlátozások; értékesítést követő szolgáltatások előírása stb.
Vám- és adminisztratív eljárások		Dömpingellenes intézkedések; vámérték meghatározása; ¹ minták; származási szabályok; ² importengedélyezés; berakodás előtti ellenőrzés (pre-shipment inspection); speciális vámeljáráások (dokumentáció, szállítási korlátozások stb.)
Állat- és növény-egészségügyi intézkedések (Állat és Növény-egészségügyi Megállapodás – SPS)	Az emberek, állatok és növények egészsége érdekében alkalmazott törvények, rendeletek, előírások, sztenderdek és eljárások	<ul style="list-style-type: none"> – Nemzetközi, nemzeti vagy magán állat- és növény-egészségügyi sztenderdek (termelési eljárás, termékjellemzők) önkéntes alkalmazása – Állat és Növény-egészségügyi Megállapodás rendeletei (címkézésre, csomagolásra, megjelölésre, nyomon követhetőségre, mikrobiológiai feltételekre, fertőző megbetegedésekre, állattenyésztési és növénytermelési eljárásokra stb. vonatkozó előírások) – Megfelelőség értékelése (mintavétel, igazolás, tesztelés, ellenőrzés stb.)
A kereskedelem technikai korlátai (A kereskedelem technikai korlátairól szóló megállapodás – TBT)	A termékekre vonatkozó technikai előírások és azok ellenőrzése	<ul style="list-style-type: none"> – A kereskedelem technikai korlátaival kapcsolatos nemzetközi, nemzeti vagy magánsztenderdek (termelési eljárás, termékjellemzők) önkéntes alkalmazása – A kereskedelem technikai korlátairól szóló megállapodás rendeletei (címkézésre, csomagolásra, megjelölésre, nyomon követhetőségre, mikrobiológiai feltételekre, fertőző megbetegedésekre, állattenyésztési és növénytermelési eljárásokra stb. vonatkozó előírások) – Megfelelőség értékelése (mintavétel, igazolás, tesztelés, ellenőrzés stb.)

Nem vám jellegű korlátozás (WTO-szabályozás)	Főbb jellemzők	Intézkedések
Áreellenőrzés	Importtermékek áreellenőrzésének oka lehet: ártámogatás a hazai terméknek, amennyiben a külföldi termék ára alacsonyabb; hazai és nemzetközi áringadozásokkal szembeni védelem; tisztességtelen verseny okozta károk ellentételezése	A következő intézkedésekhez kapcsolódhat: Adminisztratív árak (minimális importár, referenciaár stb.), önkéntes exportkorlátozás (WTO-tilalom); változó terhek (például: változó leföldözés); dömpingellenes intézkedések; kiegyenlítő intézkedések (támogatásban részesülő exportőr esetén); védővámok; szezonális vámok
Mennyiségi korlátozás	Az import mennyiségének szabályozása	Engedélyezési rendszer, ³ kvóta, vámkvóta, hazai termeléshez kötött kvóta, importtilalom, exportkorlátozó intézkedések, paratarifális eszközök (kiegészítő vám, importengedély díja, statisztikai adó stb.)
Pénzügyi intézkedések	A külföldi valuta költségével, valamint a fizetési feltételekkel kapcsolatos szabályok	Előlegek (az importérték egy részének letétbe helyezése, a vám előzetes megfizetése stb.); összetett árfolyam (termékenként változó árfolyam); valutaallokációs korlátozások; fizetési feltételek szabályozása
Versenyellenes intézkedések	Egyes piaci szereplők kizárólagos jogokat vagy különleges privilégiumokat kapnak	– Kizárólagos importcsatorna (például: állami importkereskedelmi vállalat) – Kötelező nemzeti szolgáltatások (biztosítás, szállítás stb. terén)
Exporttal kapcsolatos intézkedések		Exportadó; export mennyiségi korlátozása; tanúsítványok; állami kereskedelmi vállalatok; kettős árazás
Kereskedelemmel kapcsolatos beruházási intézkedések (TRIMs)⁴		Helyi tartalomra vonatkozó előírások; exportértékhez kötött import stb.
Szellemi tulajdonjogok védelme (TRIPS)⁵		Szabadalmak, kereskedelmi márkák, dizájn, másolatvédelem, földrajzi megjelölések, kereskedelmi titkok

Megjegyzés: 1. Szabályozás: Megállapodás a vámérték meghatározásáról. (Customs Valuation Agreement). 2. Megállapodás a származási szabályokról. 3. Megállapodás az importengedélyezési eljárásokról. 4. Kereskedelmi vonatkozású beruházási intézkedésekről szóló megállapodás (Trade-Related Investment Measures – TRIMs) 5. Szellemi tulajdonjog kereskedelmi vonatkozásairól szóló megállapodás (TRIPs: Trade-related aspects of intellectual property rights.) A lista nem teljes.

Forrás: WTO-anyagok alapján saját szerkesztés.

A mezőgazdaság a legutóbbi és a jelenlegi fordulón egyaránt meghatározó szereppel bír(t), annak ellenére, hogy a világkereskedelemben betöltött szerepe lényegesen elmarad az ipari termékek és a szolgáltatások jelentőségétől.

A mezőgazdaság az Uruguay-forduló részeként aláírt Mezőgazdasági Megállapodás révén került először a nemzetközi kereskedelmi szabályozás hatálya alá. A korábbi forduló során a mezőgazdaság liberalizálásáról aláírt USA–EU bilaterális megállapodást – az 1992. évi Blair House megállapodást – gyakorlatilag a többi résztvevő is elfogadta. Bár hasonló megközelítés a 2003-ban Cancunban tartott miniszteri találkozón is felmerült, azt a fejlődő országok (elsősorban a Braziliát és Indiát is magába foglaló G20 csoport) ellenállása miatt ezúttal nem sikerült elfogadtatni.

A tárgyalások alapvetően az Uruguay-forduló során kialakított három pillér (piacra jutás, belső támogatás és exporttámogatás) alapján folynak. A tárgyalásokat alapvetően két területen kialakult feszültség hátráltatja. Egyrészt az USA és egyes fejlődő országok azt szeretnék elérni, hogy az EU nagyobb mértékben csökkentse mezőgazdasági vámjait. Másrészt az EU és egyes fejlődő országok a belső támogatások nagyobb mértékű csökkentését várják el az USA-tól.

A Mezőgazdasági Megállapodás végrehajtásával, valamint az új forduló témaköreivel már több tanulmány, cikk is foglalkozott.¹⁸ Ezért az alábbiakban csak a legújabb fejleményeket¹⁹ ismertetjük.

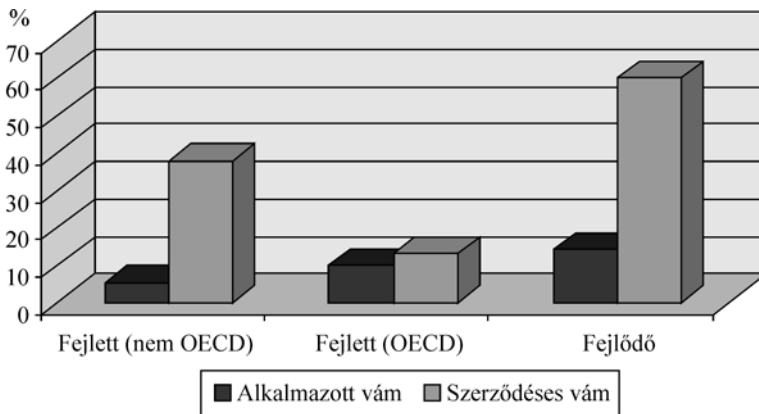
Piacra jutás

A dohai miniszteri deklaráció a piacra jutási feltételek jelentős mértékű könnyítésére szólítja fel a tagállamokat. A piacra jutás jelentős mértékű javítása várható az egyes országok eltérő vámtarifa-szerkezetét is figyelembe vevő *lépcsős formula* révén. A vámcsökkentések alapja a szerződéses (nem az alkalmazott) szint (lásd a 7. ábrát). A magasabb vámoknál nagyobb mértékű a csökkentés, bár némi rugalmasság várható az *érzékeny termékeket* illetően.

¹⁸ Lásd például: Harvey [1998]; Josling–Tangerman [1999]; Halmai–Elekes [2001, 2003] és Elekes–Halmai [2005].

¹⁹ A 2008. júliusi tárgyalások időszakában sok kritika érte az agrárfejezetet. A tervezett piacra jutási intézkedések váltották ki a legnagyobb ellenállást mind az Európai Unióban, mind hazánkban.

Legnagyobb kedvezményes alkalmazott és szerződéses vámok átlaga
(Mezőgazdaság, országcsoportok szerinti bontásban, százalékban)

Megjegyzés: súlyozatlan átlag.

Forrás: ENSZ TRAINS-adatbázis.

A 2004. évi keretmegállapodás 4 sávot tartalmaz (lásd az 5. táblázatot). A besorolás értékvámok (annak hiányában értékvám-egyenértékek) alapján történik. Az egyes sávokon belül a csökkentés lineáris. A fejlett országokban az átlagos vámcsoökkentés minimális mértéke a 2008. júliusi szövegben 54 százalék. A vámcsoökkentést a fejlett országokban öt azonos lépésben öt év alatt kell végrehajtani. További szigorítás, hogy az érzékenynek nem minősülő termékek (lásd alább) kivételével a maximális vám mértéke: 100 százalék (vámplafon).

5. táblázat

Lépcsős vámcsoökkentés

	2006. júniusi tervezet		2008. július		Vámcsoökkentés mértéke (%) (fejlett)
	Küszöbértékek	Vámcsoökkentés mértéke (%)	Fejlődő	Fejlett	
1. sáv	0%–20%	20–65	0–30%	0–20%	50
2. sáv	20/30%–40/60%	30–75	30–80%	20–50%	57
3. sáv	40/60%–60/90%	35–85	80–130%	50–75%	64
4. sáv	> 60/90%	42–90	> 130%	> 75%	70

A fejlődő országok esetében is 4 sávot alkalmaznak, ám hosszabb a kötelezettségek teljesítésének az időszaka (8 év), és az egyes sávokon belül a csökkentés mértéke a fejlett országokra vonatkozó kötelezettség 2/3-a. Esetükben az átlagos

vámcsökkentés tervezett mértéke 36 százalék. További speciális kedvezményekben részesülnek a kis, sérülékeny gazdaságok, valamint az újonnan csatlakozott országok.

A vámtarifák később megállapításra kerülő bizonyos hányadáig (tervezet: 1–15 százalék; 2008. júliusi javaslat: 4 százalék) *a tagállamok termékeik egy részét érzékenynek minősíthetik*, de a lépcsős megközelítés átfogó célja nem sérülhet. A 2008. júliusi javaslat annyiban tér el a tervezettől, hogy a magasabb mértékű vámcsökkentést az érzékenynek minősíthető termékek arányának növelésével kompenzálja. Amennyiben a vámtarifasorok több mint 30 százaléka a felső sávba tartozik, az érintett tagállam 6 százalékra növelheti az érzékeny termékek arányát.

A piacra jutási feltételek jelentős mértékű javítása az *érzékeny termékekre* is vonatkozik, s azt a vámok csökkentése, valamint a *vámkvóták nyitása* révén kell biztosítani (lásd a 6. táblázatot). Az érzékeny termékek esetében a tagállamok eltérhetnek a formula szerinti vámcsökkentés mértékétől. Az eltérés mértéke: 1/3, 1/2, 2/3 lehet. Minden érzékeny termék esetében vámkvóta keretében kell új piacra jutási lehetőséget biztosítani (minimális piacra jutás). A vámkvóta minimális nagysága 2/3-os eltérés esetén a hazai fogyasztás 4 százaléka (a termék természetes mértékegységében), 1/3-os eltérés esetén 3 százaléka, 1/2-es eltérés esetén pedig 3,5 százaléka (lásd a 6. táblázatot). Amennyiben az arra jogosult tagállam 2 százalékkal növeli az érzékeny termékek arányát, 0,5–1 százalékkal növelni kell a vámkvóta nagyságát. (A fejlődő országokra a fejlett országokra meghatározott kötelezettségek 2/3-a vonatkozik.) Amennyiben a folyó piacra jutás meghaladja a hazai fogyasztás 10, illetve 30 százalékát, speciális szabályok lépnek életbe. A vámkvóták növelése fokozatos, 1 százalékról indul, és mértéke évente 1 százalékkal nő.

6. táblázat

Vámkvóta nyitása az érzékeny termékeknél

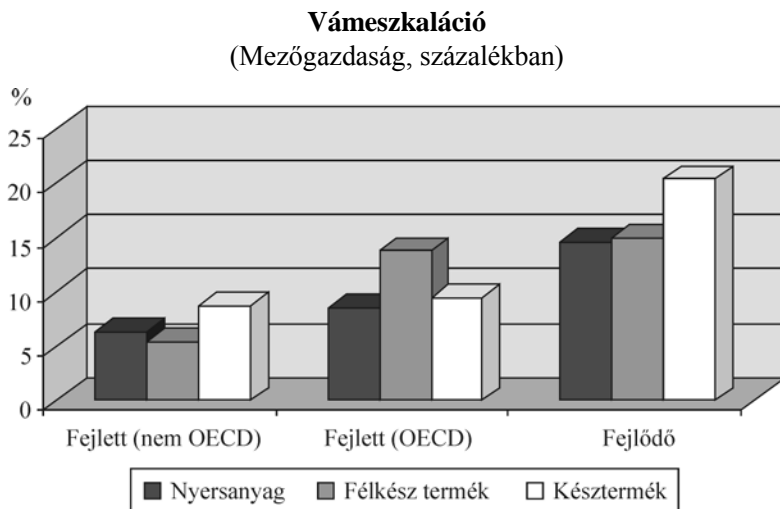
Eltérés mértéke	Vámkvóta nagysága a hazai fogyasztás százalékában		
	Minimális piacra jutás	Folyó piacra jutás > hazai fogyasztás 10%-a, 2008. májusi tervezet	Folyó piacra jutás > hazai fogyasztás 30%-a
1/3	3	2,5–3,5	2–3
1/2	3,5	3–4	
2/3	4		

A tervezet felhívja a figyelmet a vámkvóta-adminisztráció hatékonyságának javítására, hogy a tagállamok – különösen a fejlődő országok – teljes mértékben kihasználhassák a vámkvóták nyújtotta piacra jutási lehetőségeket.

A 2008. júliusi javaslat konkrét lépéseket tartalmaz a *vámeszkalációt* illetően (lásd a 8. ábrát). Bizonyos alap- és feldolgozott termékeket eggyel magasabb sávba kellene besorolni, a legfelső sávba tartozó termékekre pedig az egyébként érvényes

csökkenés 1,3-szeresét kellene alkalmazni. A feldolgozott termék vámtétele azonban soha nem csökkenhet az alaptermék vámja alá. Nem kerülne sor kiegészítő vámcsökkentésre, ha az alap- és a feldolgozott termékre a formula szerint alkalmazott vámcsökkentést követően a vámok abszolút eltérése 5 százalékpont vagy annál kisebb.

8. ábra

Megjegyzés: Legnagyobb kedvezményes (alkalmazott) vámtételek számtani átlaga.

Forrás: ENSZ TRAINS-adatbázis.

A 2008. júliusi javaslat foglalkozik továbbá a fejlődő országok speciális igényeivel (trópusi termékek, gyapot, preferenciaerőzió, legkevésbé fejlett országok, különlegesnek minősülő termékek), a vámtarifák egyszerűsítésével (értékvámok dominanciája, esetleg kizárólagossága), a vámkvóták adminisztrációjával, valamint a kvótán belüli vámok mértékével. Tovább folytatják a tárgyalásokat a különleges mezőgazdasági védőzáradék témakörében is.

Exportverseny

A tagállamok egyetértettek abban, hogy a modalitásokban részletesen szabályozzák az exporttámogatás és az azzal azonos hatású egyéb exportintézkedések (későbbiek során meghatározandó időpontig történő) párhuzamos megszüntetését. A szöveg szerint *szabályozzák az exporthitelek, az élelmiszersegélyek és az állami kereskedelmű vállalatok témakörét éppúgy, mint a közvetlen exporttámogatást.*

A fejlett országoknak 2013-ig meg kell szüntetniük az exporttámogatást. A költségvetési kiadásokat 2010-ig 50 százalékkal (három azonos lépésben), majd a

fennmaradó részt szintén három azonos lépésben kell csökkenteni. A fejlődő országok esetében az implementációs időszak 2016-ig tart, és hat azonos lépésben kell felszámolniuk a támogatást.

A szöveg szerint *szabályozzák az exporthitelek, az élelmiszersegélyek és az állami kereskedelmű vállalatok témakörét is. A javaslat értelmében megszűnnek a következők:*

– A 180 napos visszafizetési időszakot meghaladó exporthitelek, exporthitelgaranciák vagy biztosítási programok.

– Az ilyen exporthitelekhez kapcsolódó, a később megállapításra kerülő alapelvekkel összhangban nem álló feltételek. Ezek az alapelvek többek között a kamat fizetésére, a minimális kamatra, a minimális díjakra, valamint minden más elemre kiterjednek, amelyek támogatás vagy más formában torzítják a kereskedelmet.

– Az állami kereskedelmű vállalatok kereskedelemtorzító gyakorlata, beleértve a nekik vagy általuk nyújtott exporttámogatás megszüntetését, a kormányzati finanszírozást, valamint a kockázatmegosztást.

– A monopolerő jövőbeni használata további tárgyalások alapját képezi; ugyanakkor azok az állami kereskedelmű vállalatok, amelyek különleges privilégiumokat élveznek a hazai fogyasztói árstabilitás megőrzése, valamint a biztonságos élelmiszer-ellátás megteremtése érdekében, megőrizhetik monopol státusukat.

– A később elfogadásra kerülő szabályokkal összhangban nem álló élelmiszersegély. Az ilyen szabályok célja a kereskedelmi kizorító hatás elkerülése. Mérleleglik annak a lehetőségét, hogy az élelmiszersegély kizárólag segély formájában valósuljon meg.

A tagállamoknak biztosítaniuk kell azt is, hogy megmaradjon a legkevésbé fejlett és a nettó élelmiszer-importőr országok differenciált bánásmódja. Az exporttámogatás felszámolására éves lépésekben kerül sor. Időzítésénél törekednek arra, hogy meglegyen a koherencia a tagállamok belső reformlépéseivel. A végrehajtás során a tagállamok egyenlő és párhuzamos kötelezettségvállalására kerül sor.

Belső támogatás

A dohai miniszteri deklaráció a kereskedelemtorzító belső támogatások jelentős mértékű csökkentésére szólította fel a tagállamokat. A belső támogatásokat illetően a keretmegállapodás *alapelve* az, hogy *a magasabb szintű kereskedelemtorzító támogatásokat nagyobb mértékben kell csökkenteni*. Ez azt jelenti, hogy például az EU – mint a legnagyobb belső támogatási (AMS) értékkel rendelkező WTO-tagállam – mindenkinél nagyobb mértékű csökkentési kötelezettséggel szembesül. A fejlődő országok esetében hosszabb a végrehajtás időszaka és kisebb a csökkentési koefficiens.

Az átfogó csökkentés alapja *az Uruguay-forduló eredményeként adódó szerződéses teljes belső támogatás, az átlagos (1995–2000) mezőgazdasági termelési*

érték 10 százaléka²⁰ (fejlődő országok esetében 20 százaléka), valamint a notifikált kék dobozos²¹ támogatások átlaga (vagy a mezőgazdasági termelés átlagos értékének 5 százaléka, amennyiben ez az összeg a magasabb) az 1995–2000-es²² időszakban. A 2004. évi megállapodás sávcsökkentést irányoz elő (lásd a 7. táblázatot).

7. táblázat

A belső támogatás átfogó csökkentése (AMS + kék doboz + de minimis)

Sáv	Küszöb (milliárd USD)	Csökkentés mértéke	
		2006. júniusi tervezet	2008. július
1	0–10	31–70%	50–60%
2	10–60	53–75%	70%
3	> 60	70–80%	80%

Azoknak a 2. sávba tartozó tagállamoknak, amelyekben a bázis értéke eléri a teljes mezőgazdasági termelési érték 40 százalékát (1995–2000), a sávcsökkentés mértékét meg kell emelniük a 2. és 3. sávra vonatkozó értékek különbségének a felével. Teljesítés: 6 lépés öt év alatt. A teljesítési időszak első napján 1/3-ával kell csökkenteni a bázist a 2. és 3. sávok esetén, míg 25 százalékkal az első sáv esetén. A fennmaradó részt öt év alatt azonos lépésekben kell csökkenteni.

A fejlődő országokra vonatkozó speciális szabályok:

- nem vonatkozik átfogó támogatáscsökkentési kötelezettség a nettó élelmiszerimportőr országokra, valamint azokra a fejlődő országokra, amelyeknek nincs szerződéses belső támogatási kötelezettsége, nincs átfogó támogatáscsökkentési kötelezettsége;
- szerződéses belső támogatás esetén a támogatáscsökkentés mértéke a legalacsonyabb sávra vonatkozó kötelezettség 2/3-a;
- a csökkentést 8 év alatt kilenc lépésben kell végre hajtani;
- a teljesítési időszak első napján 20 százalékkal kell csökkenteni az átfogó támogatást.

A fentiekén túl külön szabályok vonatkoznak a teljes belső támogatásra (sárga doboz),²³ a de minimisre, valamint a kék dobozos támogatásokra.

²⁰ Az átlagos termelési érték 5-5 százaléka a termékspecifikus és a nem termékspecifikus belső támogatást illetően.

²¹ A kék doboz (blue box) azoknak az intézkedéseknek a népszerű elnevezése, amelyek a Mezőgazdasági Megállapodás értelmében a következő feltételeket teljesítve mentesülnek a belső támogatáscsökkentési kötelezettség alól: a kifizetések függetlenek a termeléstől, tartalmazzanak valamilyen termeléskorlátozó elemet, és nincs ártámogató hatásuk. A tárgyalások lezárását követően a kék dobozba gyakorlatilag két fontos intézkedés tartozott: az EU közvetlen támogatásai és az USA hiánypótló kifizetései. Bővebben lásd: *Halmi–Elekes* [2001, 2003].

²² Fejlődő országok esetében a bázisidőszak 1995–2004 is lehet.

²³ A sárga doboz azoknak a belső támogatási intézkedéseknek a népszerű elnevezése, amelyekre a WTO Mezőgazdasági Megállapodás értelmében csökkentési kötelezettség vonatkozott. A Megállapodás keretében a (piactorzító) belső támogatásokat az implementációs időszak (1995–2001) alatt 20 százalékkal kellett csökkenteni.

A szerződéses belső támogatási szintek a lépcsőzetes megközelítés következtében jelentős mértékben csökkennek (lásd a 8. táblázatot). A magasabb belső támogatással rendelkező országok nagyobb mértékű csökkentést hajtanak végre. Amennyiben a szerződéses belső támogatás átlagos értéke (1995–2000) valamely fejlett országban minimum a teljes mezőgazdasági termelési érték 40 százaléka, további csökkentési kötelezettség keletkezik: második lépcső esetén a középső és a legmagasabb sáv közötti különbséggel, a legalacsonyabb sáv esetén pedig a középső és a legalacsonyabb sáv közötti különbség felével nő a csökkentési kötelezettség.

8. táblázat

A belső támogatás tervezett csökkentése

Sáv	Küszöb (milliárd USD)	Csökkentés mértéke	
		2006. júniusi tervezet	2008. május
1	0–15	37–60%	45%
2	15–40	60–70%	60%
3	>40	70–83%	70%

A végrehajtás megegyezik az átfogó támogatáscsökkentésnél leírtakkal: fejlett országok esetében 6 lépés 5 év alatt. A két felső sávban azonnali 25 százalékos csökkentést, az alsó sávban hat azonos lépést kell végrehajtani.

Fejlődő országokra vonatkozó előírások:

- a csökkentés mértéke az alsó sávok csökkentési kötelezettség 2/3-a;
- végrehajtás: 9 lépésben nyolc év alatt;
- nincs csökkentési kötelezettsége a nettó élelmiszer-importőr országoknak.

Nemcsak a belső támogatás átfogó szintjét, hanem annak termékenkénti szintjét is korlátozni kívánják (*termékspecifikus AMS-korlát*). A termékspecifikus belső támogatás értéke fő szabályként az 1995–2000-as²⁴ időszakban notifikált termékspecifikus belső támogatás átlaga alapján határozható meg.

Tárgyalások folynak a *de minimis* támogatások csökkentéséről. A fejlett országok esetében a *de minimis* szintet a termék- és nem termékspecifikus támogatások esetében egyaránt az átlagos termelési érték 2,5 százalékára kell csökkenteni. Fejlődő országok esetében itt is érvényesül a 2/3-os elv és a három évvel hosszabb teljesítési időszak. Mentésülnek a csökkentési kötelezettség alól azok a fejlődő országok, amelyek szinte az összes *de minimis* támogatást a nagyrészt önellátó és forrászegény gazdaságoknak nyújtják, nem rendelkeznek szerződéses belső támogatási kötelezettséggel, vagy nettó élelmiszer-importőr országok.

Már a 2004. júliusi keretmegállapodás is előírta a Mezőgazdasági Megállapodás 6.5. cikkelyének (kék doboz) a felülvizsgálatát, hogy a kék dobozba beilleszthető

²⁴ Az USA és egyes fejlődő országok (amennyiben ezt választják) esetében a bázisidőszak 1995–2004. Amennyiben a bázisidőszakban nem volt *de minimis* fölötti termékspecifikus belső támogatás, de azt követően igen, a modalitások elfogadását megelőző két év átlagos értékét kell alapul venni.

legyen a termelési kötelezettség nélküli közvetlen támogatás mint új kategória. Ez olyan termelési kötelezettség nélküli rögzített és meg nem változtatható bázison alapuló, közvetlen támogatásokat ölel fel, amelyek eleget tesznek a támogatásban részesíthető mennyiségre vonatkozó feltételeknek.²⁵ A keretmegállapodás definíciója szerint *termeléstől független közvetlen támogatás az, amely*

- rögzített és meg nem változtatható bázisterületen és hozamokon alapul; vagy
- az állattenyésztési támogatást az állatok fix és meg nem változtatható száma alapján fizetik;
- és kifizetésükre fix és meg nem változtatható bázisszintű termelés maximum 85 százaléka alapján kerül sor.

Jelenlegi állapotában a tervezet csak a termelési kötelezettséget tiltja, és semmiféle feltételt nem tartalmaz a támogatások és a piaci árak viszonyáról. Ilyen előírás hiányában akár a piaci árak függvényében változó (jelenleg sárga dobozos) támogatások is beilleszthetőek lehetnek a kék dobozba, ha a többi feltételnek egyébként eleget tesznek. Fontos az is, hogy míg korábban a termeléskorlátozó programokkal összekapcsolt közvetlen támogatásokra semmiféle korlátozás nem vonatkozott, addig a keretmegállapodás a teljes (1995–2000. évi bázisidőszakban előállított) mezőgazdasági termelési érték 2,5 (fejlődő országok esetében 5) százalékában meghatározott *felső határt* irányoz elő az összes – azaz az új kategóriát is magába foglaló – kék dobozos támogatásra. Amennyiben valamely tagállam a kereskedelemtorzító támogatások több mint 40 százalékát tette át a bázisidőszakban a kék dobozba, a szerződéses belső támogatásra vonatkozó százalékos csökkentést kell alkalmaznia. (Ebben az esetben a teljesítési időszak maximum 2 év.) A termék-specifikus támogatásokat fő szabályként az 1995–2000-es időszak átlagos szintjén kell rögzíteni.

A jelenlegi megállapodás keretében a kék doboz lehetővé teszi, hogy a tagállamok csökkentési kötelezettség nélkül alkalmazzanak piactorzító támogatásokat, feltéve hogy azokhoz valamilyen termeléskorlátozó intézkedés kapcsolódik, az ugyanis korlátozza a támogatás termelésösztönző és piactorzító hatását. Az új kategória, úgy tűnik, egyelőre nem igazán egyeztethető össze az eredeti szándékkal. Önmagában az, hogy nincs termelési kötelezettség, még nem jelenti azt, hogy a támogatás ne ösztönözné a termelést. Minél magasabb a piacon kívülről származó jövedelem aránya a termelő teljes bevételében, annál stabilabb jövedelmi helyzete. Az sokkal stabilabb, mint a pusztán piaci árbevételekre számító termelőké. E stabilabb jövedelmi háttérnek számos hatása lehet, például növelheti a termelők hitelképességét, akik akár termelési kapacitásaikat is növelhetik.

Szigorítás ugyanakkor a korábbiakhoz képest az a kikötés, hogy a bázis fix és meg nem változtatható. E kikötés megelőzi azokat a potenciális torzításokat, amelyek a termelők bázisfrissítési várakozásaiból adódhatnak (lásd: USA 2002. évi

²⁵ A rögzített és meg nem változtatható bázistermelés maximum 85 százaléka.

mezőgazdasági törvénye).²⁶ Amennyiben azonban a termelők a támogatási rendszer átalakítására, új támogatások bevezetésére számítanak (például a folyamatosan változó EU Közös Agrárpolitika esetében), a magasabb bázis érdekében igyekeznek maximálisan kihasználni termelési lehetőségeiket. (Hiszen a bázist mindig korábbi termelési adatok alapján határozzák meg.)

Áttekintik a zöld dobozba²⁷ tartozó intézkedéseket is. E folyamat révén kívánják elérni, hogy a továbbra is a zöld dobozba sorolt eszközök ne torzítsák a kereskedelmet, illetve azok kereskedelemtorzító hatása a lehető legkisebb mértékű legyen. A javaslat több ponton (többek között a szétválasztott jövedelemtámogatásokat illetően is) módosítja a 2. mellékletet (a zöld dobozba sorolható intézkedések kritériumait).

ÁLTALÁNOS SZOLGÁLTATÁSKERESKEDELMI MEGÁLLAPODÁS (GATS)

Bensidoun–Ünal-Kesenci [2008] szerint a szolgáltatásból származik a világon megtermelt hozzáadott érték 70 százaléka, és e szektorra tehető a teljes foglalkoztatás 40 százaléka. Egyes országok számára a szolgáltatás az exportnövekedés motorja. (Kiváló példa erre India.) Ennél azonban sokkal fontosabb, hogy a szolgáltatás (minősége) nyitott gazdaságban minden vállalat versenyképességét alapvetően befolyásoló tényező. A gazdasági növekedéssel párhuzamosan nő a termékek szolgáltatástartalma (K+F, pénzügyek, dizájn, marketing, elosztás, termék- és/vagy márkamenedzsment stb.). Következésképpen a szolgáltatás nemcsak közvetlenül, hanem – a termékdifferenciálás egyik legfontosabb eszközeként – termékekhez kapcsolódóan (közvetve) is exportálható. *Francois* [1990] szerint a közbenső

²⁶ Az Egyesült Államok belső támogatásai közül a fix összegű közvetlen támogatás tekinthető a legszétválasztottabbnak, hiszen a termeléstől és az áráktól egyaránt független. Összegtét termelési egységre vetítve határozták meg (például véka), és kifizetésükre korábbi termékspecifikus programok területi és hozamadatai alapján kerül sor. A támogatás akkor is jár, ha a gazda nem termel, valamint bármit termelhet a gyümölcs és a zöldség kivételével. A szétválasztottság mértékét azonban jelentősen csökkenti az a tény, hogy a 2002. évi mezőgazdasági törvény lehetővé tette a bázisterület frissítését az 1998–2001-es évek átlagára.

²⁷ A zöld doboz (green box) azoknak az intézkedéseknek a népszerű elnevezése, amelyek a WTO Mezőgazdasági Megállapodás értelmében mentesülnek a belső támogatáscsökkentési kötelezettség alól. E politikák elvileg csak minimális torzító hatással vannak a kereskedelemre, a termeléstől pedig teljesen függetlenek. Nem tartalmazhatnak fogyasztói transzfereket és termelőiár-támogatást sem. Bővebben lásd: *Halmi–Elekes* [2001 és 2003].

(intermediation) szolgáltatások növekedése alapvetően meghatározza a gazdasági növekedést és fejlődést.²⁸

Érthető tehát, hogy a szolgáltató szektor az elmúlt évtizedekben a figyelem középpontjába került. Központi kérdés a szolgáltatás és a gazdasági növekedés kapcsolata, valamint a szolgáltatási szektor liberalizációjának hatása. Az elemzéseket, a szektorban zajló folyamatok magyarázatát azonban jelentős mértékben nehezíti, hogy a szolgáltatás rendkívül összetett, nehezen definiálható fogalom.

Az ENSZ Nemzeti elszámolási rendszere (UN System of National Accounts, SNA 1993) a szolgáltatást a következő tulajdonságokkal jellemzi:

– a szolgáltatás nem bontható önálló egységekre, ami a tulajdonjog alapját képezhetné;

– „megrendelésre termelik”;

– a forgalmazás nem választható el a termeléstől;

– a termelés akkor zárul le, amikor a szolgáltatás a fogyasztóhoz eljut.

A GATS szolgáltatásdefiníciója meglehetősen széles körű: *bármilyen szolgáltatás bármelyik szektorban a kormányzati feladatok kivételével* [GATS, I3 (b) bekezdés]. A szolgáltatás exportjáról pedig akkor beszélünk, ha az A ország szolgáltatói által nyújtott szolgáltatást B ország fogyasztói veszik igénybe, függetlenül attól, hogy a szolgáltatást ténylegesen hol nyújtják. A fizetési mérlegben megjelenő szolgáltatásokon kívül tehát a GATS a külföldi leányvállalatok tevékenységére is kiterjed. Attól függően, hogy ki vagy mi lépi át a határt, a *szolgáltatáskereskedelem négy formáját* különbözteti meg.

– *Határon átnyúló szolgáltatás* (1. mód). Ez a hagyományos értelemben vett export, hiszen a szolgáltatás „lépi át” a határt (például: műholdas tévéadások, külföldi ügynök által végrehajtott pénzügyi tranzakciók).

– *Külföldi fogyasztás* (2. mód). A fogyasztó lépi át a határt (például: külföldi hotelfoglalás, egészségügyi szolgáltatás igénybevétele külföldön).

– *Kereskedelmi jelenlét* (3. mód). A szolgáltatást A ország szolgáltatója nyújtja, aki jogi személyiségként átlépve a határt irodát vagy leányvállalatot létesít külföldön (például: légitársaságok irodái, bankfiókok).

– *Természetes személyek jelenléte* (4. mód). Ismét A ország szolgáltatója lépi át a határt, de ezúttal legalább egy személy korlátozott idejű külföldi tartózkodásával (például: külföldi auditra küldött szakértők, külföldi építkezések stb.).

²⁸ Francois [1990] szerint a termelőszolgáltatás modern gazdaságban betöltött egyre növekvő jelentősége a méretgazdaságosság és a specializáció érvényesülését tükrözi. Az üzemméretök növekedése és a munka specializációja következtében egyre nagyobb figyelmet kell fordítani a vállalati tevékenységek koordinálására és szervezésére. E tevékenység egy részét gyakran külső szolgáltatókra bizzák. A termelőszolgáltatás tehát nemcsak differenciált input, hanem fontos szerepet játszik a differenciált termékeket előállító és a méretgazdaságossági előnyöket kihasználó termelési folyamat koordinálásában. Az így keletkező szervezeti innováció, valamint a logisztikai (hálózati) szolgáltatások terjeszkedése javítja a termelékenységét, és ezen keresztül hatással van az egész gazdaság növekedésére. A hatékonyabb termelés következtében csökkenő költségek a vállalatok és az egész gazdaság teljes tényezőtermelékenységét növelik.

A szolgáltatáskereskedelem liberalizációja

A szolgáltatásszektor jelentős része – bankok, telekommunikáció, légi közlekedés, biztosítás stb. – hagyományosan erősen szabályozott terület. E szabályozást a szolgáltatás piac sajátos jellemzői teszik szükségessé:

- a szolgáltatások korlátozott forgalmazhatósága;
- a szolgáltatások terén többnyire a liberalizációt követően is (mindenképpen) van helyi termelés/tényezőkereslet;
- a szolgáltatások sajátossága, hogy a piaci hiányosságok kezelése vagy társadalmi célkitűzések megvalósítása miatt gyakran szükség van az állami beavatkozásra;
- a tökéletlen verseny miatt relatíve nagy a járadékrealizálás lehetősége,²⁹
- gyakran nehezen különíthetőek el egymástól a termékek és a szolgáltatások.³⁰

9. táblázat

A szolgáltatási szektorban szabályozott főbb területek

Általános politikák	Tulajdonjog, ellenőrzés és jogi státus Antitröszt-intézkedések Piacra jutás, piaci hatalom, hálózati szektorok vertikális szétválasztása
Szabályozó és adminisztratív eljárások	
Üzletindítás adminisztratív szabályai	
Szakmai szolgáltatások szabályozása	Kizárólagos feladatok Belépési követelmények Külföldi szakemberek kezelése Piaci viselkedés szabályozása
A szállítás szabályozása	Közúti Vasúti Légi
Kiskereskedelmi szabályozás	Szabályozó környezet Iparági viselkedés Árak

Forrás: Conway et al. [2005].

A szolgáltatások terén az állami beavatkozás célja általában valamilyen piaci hiányosság (például: információs aszimmetria, morális kockázat), vagy externalitás (közbiztonság, egészségügy, pénzügyi rendszer egysége stb.) kezelése. Bár a beavatkozás (lásd a 9. táblázatot) célja többnyire nem a hazai piac védelme, mégis

²⁹ Gyakoriak a tulajdonjoggal vagy állami monopóliummal kapcsolatos szabályok. Az elmúlt évtizedekben erőteljes deregulációs tendencia figyelhető meg, a szolgáltatások piacát azonban továbbra is alapvetően a tökéletlen verseny jellemzi.

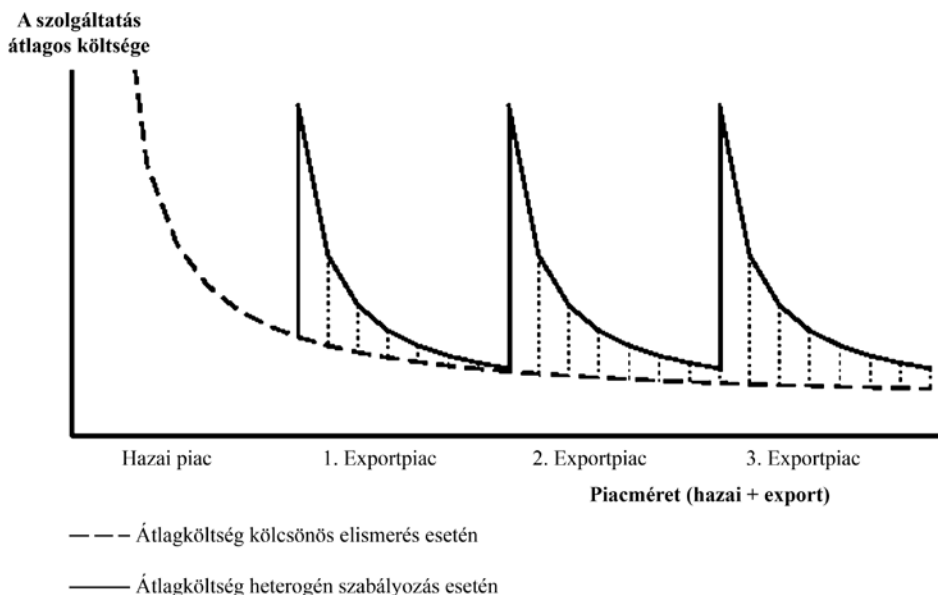
³⁰ A szolgáltatási szektor (elsősorban az információk, tanácsok és szolgáltatások előállítás, tárolása, kommunikációja és terjesztése) által előállított output egy része termékjellemzőkkel rendelkezik (például: speciális információk, hírek, tanácsadói jelentések, számítógépes programok, film, zene). Ezek az outputok gyakran fizikai formában is megjelennek (újság, lemez stb.), megállapítható a tulajdonjog, és ugyanúgy forgalmazhatóak, mint a hagyományos termékek.

komoly fixköltség forrása lehet a külföldi szolgáltatók számára (társasági forma előírása, helyileg elismert képzettségek stb.).

A szolgáltatáspiac nemzeti szabályozása önmagában még nem feltétlenül korlátozza a nemzetközi kereskedelmet. Tegyük fel, hogy minden ország ugyanazt a típusú szabályozást alkalmazza, például minősítési követelményt ír elő. Mivel a minősítési költség alapvetően fix költség, egységes nemzetközi minősítés esetén az exportörnek csak egyszer kell ezt a költséget viselni, utána az exportpiaci terjeszkedéssel kihasználhatja a méretgazdaságossági előnyöket. A szolgáltatások terén azonban alig létezik ilyen harmonizált rendszer. Amennyiben viszont minden nemzet a saját minősítési rendszerét alkalmazza a fogyasztók védelme érdekében, a minősítés költsége nem teríthető szét az összes exportra, nehezebb a méretgazdaságossági előnyök kihasználása. Ezt a folyamatot mutatja a 9. ábra.

9. ábra

A heterogén szabályozás költséghatása

Megjegyzés: A minősítési költség általában független a vállalat méretétől. Ennek kedvezőtlen hatása ezért nagyobb mértékben érinti a kis- és közepes méretű vállalatokat. Az exportpiaconként eltérő minősítési költségek ezért akár piacra lépési korlátot is jelenthetnek.³¹

Forrás: Kox–Nordas [2007].

³¹ A fix költségek esetében a liberalizáció vegyes képet mutat. Venables [1994] kimutatta, hogy fix kereskedelmi költségek esetén a kereskedelmi liberalizáció piaci koncentrációt eredményezhet a liberalizált szektorban. Későbbi kutatások (például: Nordas, 2003) ugyanakkor arra hívják fel a figyelmet, hogy amennyiben a fix költség nem túl nagy a piac méretéhez képest, a kis országokban a liberalizáció a szolgáltatók számának növekedésével jár. (A külföldi belépők száma meghaladja a piacról kivonuló hazai szereplők számát.)

A termékkereskedelemhez hasonlóan a szolgáltatáskereskedelemben alkalmazott korlátok is csökkentik a jólétet. Mivel sok szolgáltatás termelési inputként működik, a nem hatékony szolgáltatás termelési adónak tekinthető, és megnehezíti a hatékonyságjavulásból származó előnyök realizálását.

Az e területen készült elemzések zöme arra a következtetésre jut, hogy *a költségnövelő politikák megszüntetése sokkal inkább növeli a nemzeti jólétet, mint a termékkereskedelmi korlátok megszüntetése*. Ez egyrészt a szolgáltatásszektor gazdasági jelentőségét, másrészt a szektor protekcionista jellegét mutatja. A *szolgáltatási szektor liberalizációs előnyei* elsősorban a következőkkel magyarázhatók:

- A szolgáltatások esetében a piacra jutás gyakran erősen korlátozott.
- A piacra lépést elsősorban nem vámok, hanem költségvetési bevételt nem generáló egyéb intézkedések (például: kvóták) korlátozzák.
- Sok szolgáltatás inputként jelenik meg a termelési folyamatban. A piacra jutás és a felhasználás korlátozása ezért az egész gazdaság hatékonyságát és növekedési esélyeit csökkenti.

– A szolgáltatások költsége ma már nagyobb regionális eltérést mutat, mint a termékeké, így a szektor liberalizációjából származó potenciális előnyök is nagyobbak.

További előnyös tulajdonsága a szolgáltatáskereskedelmi liberalizációnak a várhatóan alacsonyabb alkalmazkodási költség, hiszen a szolgáltatások jelentős részét továbbra is helyileg állítják elő, továbbra is szükség van a munkaerőre.³²

A szolgáltatási szektor liberalizációja és a gazdasági növekedés, valamint a jólét kapcsolatáról eddig elég kevés empirikus tanulmány³³ készült. Meglehetősen nagy a bizonytalanság a szolgáltatáskereskedelmet korlátozó intézkedések, valamint a már megvalósult és a potenciális liberalizáció hatásait illetően. Nehezen állapítható meg a (potenciális) nettó nyereség és annak megoszlása, valamint az alkalmazkodási költség mértéke. Az elemzést nehezíti, hogy a liberalizáció – amennyiben azon a nemzeti elbánás és a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazását értjük – nem minden esetben jelenti a „külföldi tranzakciók” számának a növekedését. A szolgáltatási szektorban ugyanis meglehetősen gyakori az (állami intézkedésekkel alátámasztott) oligopol vagy monopol piacszerkezet. Amennyiben például a piacon lévő vállalatok számát (telefon, áram, gáz stb.) államilag szabályozzák, a külföldi és hazai vállalatok azonos elbírálása nem jelent nagy változást.

A szolgáltatási szektor liberalizációjára koncentrált irodalom egy része arra a következtetésre jut, hogy *a nemzetközi kereskedelemre igazából csak a szabályozási reform* (például: a technikai sztenderdek harmonizációja) *lehet hatással*. Érvelésük azon a tényen alapul, hogy növekvő skáláhozadékú szektorok vagy cserearányhatások esetén a liberalizáció nem feltétlenül jólétnövelő hatású. Tekintettel arra, hogy a szolgáltatás terén meglehetősen gyakori a növekvő skáláhozadék és a tőké-

³² A szolgáltatáskereskedelem liberalizációja és az alkalmazkodási költségek kapcsolatáról bővebben lásd például: *Konan–Maskus* [2006].

³³ Lásd például: *Mattoo–Rathindran–Subramanian* [2006]; *Eschenbach–Hoekman* [2006]; *Arnold–Mattoo–Narciso* [2006].

letlen verseny, a szolgáltatáskereskedelem liberalizációja akkor előnyös, ha elég széles alapokon nyugszik ahhoz, hogy ellensúlyozza a potenciális negatív cserearányhatásokat.

Az Uruguay-forduló tapasztalatai

A GATS keretében a liberalizáció – néhány kivételtől (telekommunikáció alapvető formái) eltekintve – meglehetősen szerény mértékű volt, a megállapodás tulajdonképpen a kiinduló helyzetet tükrözi. *A tárgyalásokat a következő tényezők nehezítették:*

- a fejlődő országok ellenállása a multilaterális rendszer kiterjesztésével szemben;
- új, technikailag nehezen kezelhető terület – politikailag, intézményileg és gazdaságilag jelentős eltéréseket mutató szektorok;
- a szolgáltatás és a kereskedelem meghatározása egyaránt bonyolult;
- sokkal szélesebb a tranzakciók köre – a hagyományos, határon átmenő forgalmon kívül három további kínálati mód azonosítása;
- az intézkedések nemcsak termékekre, hanem termelőkre is irányulhatnak;
- a legálisan alkalmazható kereskedelempolitikai eszközök száma korlátlan;
- magasabb a tárgyalás tranzakciós költsége (intenzívebb hazai konzultáció és koordináció stb.).

A legjelentősebb eredmények valójában a forduló lezárását követően születtek. 1997-ben fejeződtek be a telekommunikációs (Basic Telecommunication Agreement, referenciadokumentum a sztenderdekről), 1999-ben pedig a pénzügyi szolgáltatásokról folytatott tárgyalások. Az Uruguay-forduló legfontosabb eredménye az volt, hogy *a GATS létrehozásával megteremtette a további liberalizálás kereteit.*

A GATS keretében meglehetősen bonyolult a *kötelezettségvállalások rendszere*. Az *általános*, minden szektorra kiterjedő *kötelezettségvállalások* a következők: legnagyobb kedvezmény elve; transzparencia; tárgyilagos, ésszerű szabályok; adminisztratív ellenőrzés és kivizsgálás; monopóliumok és kizárólagos szállítók működésének (nemzetközi kötelezettségekkel összhangban álló) szabályozása. A *nemzeti listák* azokat a szektorokat tartalmazzák, amelyekre vonatkozóan az érintett tagállam a *piacra jutás* feltételeinek a rögzítésére, valamint a *nemzeti bánásmód* alkalmazására vállalkozik. A kötelezettség azonban csak akkor érvényesül egy-egy szektort és a kínálat egyes módjait illetően, ha nem határoztak meg kivételt. A GATS-tárgyalásokon a „pozitív lista”³⁴ módszerét alkalmazták, hiszen a tagállamok maguk határozták meg, hogy mely szektorokra és mely kínálati módokra terjesztik ki a liberalizációt. Ráadásul a piacra jutás és a nemzeti bánásmód akkor is korlátozható, ha az adott szektor szerepel a nemzeti listán (lásd a *10. táblázatot*). Ebben az esetben a tagállamoknak jelezniük kellett, hogy a kérdéses szektort illetően nincs szerződéses kötelezettségvállalás (unbound). Úgy tűnik, *a megállapodás*

³⁴ A negatív listás megközelítés ennek épp az ellenkezője: a listán szereplő tételek kivételével minden szektorra kiterjed a liberalizáció.

alkalmazkodott a terület speciális tulajdonságaihoz: *rengeteg rugalmassági lehetőséget tartalmaz.*

10. táblázat

A GATS-lista specifikus kötelezettségvállalásainak a rendszere

A kínálat módja	Piacra jutási feltételek és korlátok	A nemzeti bánásmód feltételei és minősítése	További kötelezettségvállalások
Határon átnyúló	Kereskedelmi jelenlét szükséges	Nem szerződéses kötelezettségvállalás	
Külföldi fogyasztás	Nincs ¹	Nincs ¹	
Kereskedelmi jelenlét (KKB)	A menedzsmen 25 százaléká hazai állampolgár	Nem szerződéses kötelezettségvállalás	Független szabályozó létesítése
Természetes személyek ideiglenes belépése	Horizontális kötelezettségvállalások kivételével nem szerződéses kötelezettségvállalás	Horizontális kötelezettségvállalások kivételével nem szerződéses	

Megjegyzés: 1. A nincs azt jelenti, hogy nincs kivétel.

Forrás: Hoekman [2006].

A szolgáltatások esetében az egyik legnagyobb gondot az okozza, hogy nehezen értelmezhető a *piacra jutás* fogalma. E területen a tárgyalások a kezdetektől fogva nélkülözték a számszerű célkitűzéseket. A számszerűsítést, majd a *liberalizáció hatásainak az elemzését* elsősorban a következő tényezők *nehezítik*:

- korlátozott értékesíthetőség;
- aszimmetrikus információ;
- nehéz összehasonlíto árat találni, hiszen a szolgáltatások nyújtásához gyakran helyi inputtényezőkre van szükség, s a tényezőárak piacenként eltérőek lehetnek;
- eltérő költségeket eredményeznek a helyi/nemzeti szabályok;
- különböző kínálati módokat kell figyelembe venni;
- a legálisan alkalmazható kereskedelempolitikai eszközök száma korlátlan;
- sok szolgáltatás differenciált, egyéni igényekre szabott.

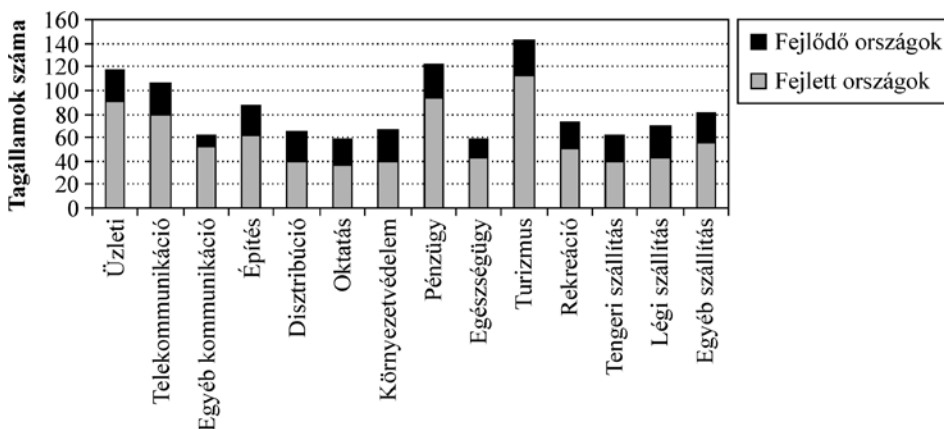
A piacra jutás számszerűsítésére tett kísérletek terén a leggyakrabban alkalmazott megközelítés a leltárkészítés (lásd például: Hoekman, 1995), de az utóbbi időkben a vámegeyenérték becslése került előtérbe (lásd például: Francois, 2001). E becslések alapján úgy tűnik, hogy a fejlődő országokban a szolgáltató szektor általában magasabb szintű védelemben részesül, mint az OECD-országokban. Általában elmondható, hogy a fejlett országok sokkal kevesebb szolgáltatási szektort illető kötelezettséget vállaltak. *A fejlett országok esetében három olyan terület emelhető ki, ahol többnyire nincs kötelezettségvállalás: egyéb kommunikációs (postai és audiovizuális) szolgáltatások, egészségügy és oktatás.* Általános jelenség,

hogy alacsony a szektorális lefedettség szintje. A tagállamok átlagosan a lehetséges szektorok 1/3-át illetően vállaltak kötelezettséget (Adlung–Roy, 2005).

A turizmus kivételével a kötelezettségvállalások többnyire az infrastruktúra-függő szektorokra koncentrálnak: pénzügyi szolgáltatásokra, különböző üzleti szolgáltatásokra és telekommunikációra (lásd a 10. ábrát). Gyakorlatilag nincs olyan nemzeti lista, amely a turizmus ágazatai közül legalább egyet ne tartalmazna. Ez nem meglepő, hiszen ez a szektor hagyományosan nyitott a külföldi beruházás előtt (kereskedelmi jelenlét), és a szektor jellegéből adódóan nem igazán korlátozzák a külföldi fogyasztást. Az oktatás és az egészségügy a legkevésbé nyitott terület.

10. ábra

A kötelezettségek szektorális megoszlása

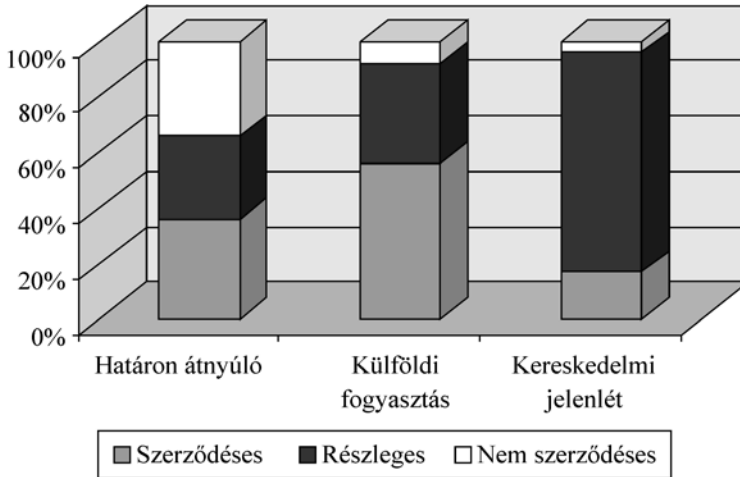
Megjegyzés: Beszámítják az érintett tagállamot, ha legalább egy kötelezettségvállalása van az adott szektorban.

Forrás: Adlung–Roy [2005].

A kötelezettségvállalások kialakítása nem azonos az egyes kínálati módok esetében sem. Az 1–3. módoknál (*határon átnyúló szolgáltatás, külföldi fogyasztás, kereskedelmi jelenlét*) korlátozható.³⁵ A 4. mód (*természetes személyek jelenléte*) politikai érzékenységet mutatja, hogy itt általában nincs szerződéses kötelezettségvállalás (unbound), esetleg néhány kivételt (bizonyos személyek bizonyos típusú mozgása, meghatározott időre) említenek meg. Az egyes kínálati módok kötelezettségvállalási szintek szerinti megoszlását a 11. ábra mutatja.

³⁵ Valójában a minden területre kiterjedő kötelezettségvállalás ritka kivételnek számít.

A kötelezettségvállalások megoszlása kínálati módok szerint

Forrás: Adlung–Roy [2005].

Mint azt az előző ábrák is mutatják, *a fejlődő országok exportérdekeltsége néhány szektorra korlátozódik*, mint például a turizmusra és a professzionális szolgáltatásokra. Ezekben az esetekben kulcsfontosságú a természetes személyek mozgása. E terület horizontális korlátai megnehezítik, hogy a fejlődő országok olyan szektorokban hozzanak létre versenyképes exportot, amelyek területén egyébként komparatív előnnyel rendelkeznek. Bár a tárgyalások során különleges és differenciált bánásmódot ígértek (és ígérnek) a fejlődő országoknak, azok nem feltétlenül rendelkeznek megfelelő kapacitással a hatékony kétoldalú megállapodások megkötéséhez, valamint a bonyolult GATS nemzeti kötelezettségek összeállításához.

Összességében elmondható, hogy a GATS „kényszerítő ereje” tekintetében lényegesen elmarad a GATT-tól:

- bár a legnagyobb kedvezményes bánásmód alkalmazása horizontális kötelezettség, a GATS keretében igen sok lehetőség van annak megkerülésére;
- hiányoznak a kereskedelempolitikai eszközök (támogatások, védőintézkedések stb.) alkalmazására vonatkozó szabályok;
- a nemzeti bánásmód alkalmazása tárgyalási kérdés.

A további liberalizáció lehetséges területei

A mezőgazdasághoz hasonlóan a szolgáltatások kereskedelme is az Uruguay-forduló eredményeként került először a nemzetközi szabályozás hatálya alá. A GATS keretében a tárgyaló felek kötelezettséget vállaltak arra, hogy

2000-ben újabb tárgyalásokat kezdenek. E tárgyalásokat később a Doha-fordulóba integrálták.

A jelenlegi tárgyalások egyik *fő célja a lefedettség javítása* további specifikus kötelezettségvállalások révén. A tagállamok ajánlatai alapvetően a következő területeket érintik: üzleti és pénzügyi szolgáltatások, turizmus és telekommunikáció. *A meglévő kötelezettségek elmélyítésére* a telekommunikáció és a pénzügyi szolgáltatások terén érkezett a legtöbb javaslat. Másrészt azokra a területekre is ki kívánják terjeszteni a GATS (általános) szabályait, amelyeket illetően az Uruguay-fordulón nem sikerült megállapodásra jutni: a védőintézkedésekre, a támogatásokra, a közbeszerzésre és a belső szabályozásra.

Mint minden más területen, a tárgyalások itt is lassan haladnak. A szolgáltatásokról folyó *tárgyalások alapmechanizmusa a bilaterális „igény-ajánlat” alku*. Az egyik ország felveti, hogy mely területek liberalizációját várja a másik országtól, s e másik ország előáll saját liberalizációs ajánlatával. A megállapodások kétoldalú tárgyalások eredményei.

A nemzeti ajánlatokat 2005 májusáig kellett elkészíteni, ám e határidőt több tagállam nem tartotta be. Az (elmaradt) eredeti és a frissített ajánlatok benyújtásának új határideje 2006 júliusa volt, a nemzeti kötelezettségvállalások tervezetét pedig 2006. október 31-ig tervezték elkészíteni. Sem a júliusi, sem az októberi határidőt nem sikerült betartani. (Az utóbbit már eleve kizárta a tárgyalások felfüggesztése.)

2005-re nyilvánvalóvá vált, hogy az igény-ajánlat tárgyalási módszer nem eredményes. A tagállamok a már végrehajtott belső piaci reformjaikhoz igazították ajánlataikat, ugyanakkor igen jelentős mértékű piacnyitást vártak el a kereskedelmi partnerektől. A hongkongi miniszteri deklarációt követően a bilaterális tárgyalásokat a *plurilaterális megközelítés* egészíti ki: a tárgyalások a főbb érdekelt csoportok között folynak.

Sok tagállam azért nem hajlandó újabb kötelezettségek vállalására vagy a korábbiak kiterjesztésére, mert attól tartanak, hogy a GATS nem hagy elég teret a nemzeti politikáknak a társadalmi célkitűzések megvalósítása terén. Igen komoly kihívást jelent a külföldi szolgáltatók megjelenése által fokozódó verseny és a kívánatosnak tartott szabályozói szabadság megőrzése közötti egyensúly megteremtése. A tárgyalásokat hátráltatja az a tendencia is, hogy a kereskedelmi partnerek a liberalizáció szorgalmazása helyett inkább osztoznak a járadékokon.

A FEJLŐDŐ ÉS A LEGKEVÉSBÉ FEJLETT ORSZÁGOK KÜLÖNLEGES ÉS DIFFERENCIÁLT BÁNÁSMÓDJA (special and differential treatment, S&D)

A szektorális megállapodásokról szóló részek ismertették a fejlődő országokra vonatkozó kedvezményeket, ezért itt csak két általános, szektorokon átívelő kérdést emelünk ki: a viszonyosságot és a preferenciaerőzítő problémakörét.

A viszonyosság

A nemzetközi kereskedelmi tárgyalások egyik meghatározó alapelve a *viszonyosság*. Ugyanakkor már az első GATT-tárgyalások során nyilvánvalóvá vált, hogy a fejlődő és fejlett országok közötti egyenlőtlenségek miatt a viszonyosság alapelve nem alkalmazható maradéktalanul. Ez a felismerés vezetett el a különleges és differenciált bánásmódhoz (special and differential treatment, SDT). (A különleges és differenciált bánásmód leggyakoribb megjelenési formája a hosszabb teljesítési időszak.) A GATT/WTO a különleges és differenciált bánásmód mellett a felhatalmazó záradék (Enabling Clause) és a mentesség (waiver) keretében kezeli a fejlődő országok speciális igényeit.³⁶ Esetükben kevésbé elvárt a viszonyosság, és nagyobb eséllyel folytathatják kereskedelemtorzító és/vagy diszkriminatív politikáikat.³⁷

A fejlődő és a legkevésbé fejlett országok speciális igényeinek az elismeréseként a Doha-forduló kedvezményes bánásmódot biztosít számukra a WTO-megállapodásokban. Minden ilyen intézkedést a WTO Kereskedelem és Fejlesztés Bizottsága speciális ülésein tekintenek át. *A különleges és differenciált bánásmóddal kapcsolatos tárgyalásokat* azonban több tényező is lassítja:

- nem sikerült megállapodni sem a megállapodás-specifikus, sem az átfogó prioritásokban;
- a WTO-tagállamok kategorizálása nélkül (ami ellen a fejlődő országok tiltakoznak) nehéz különleges és differenciált bánásmódot biztosítani;
- a tárgyalások minden területen lassan haladnak, ezért az alapvetően a (későbbiek során elfogadásra kerülő) modalitásokra épülő különleges és differenciált bánásmóddal kapcsolatos intézkedések hatékonyságát lehetetlen meghatározni.

³⁶ Bővebben lásd például: Huszár [1994].

³⁷ Srinivasan [1998 és 2005] szerint ez a különleges bánásmód háromszorosan is sújtja az érintett országok érdekeit: lehetővé teszi számukra a költséges importhelyettesítési stratégiák folytatását; a többi fejlődő országból származó importjukra is megtarthatják a WTO-szabályokkal össze nem egyeztethető intézkedéseiket; és lehetővé teszik, hogy a fejlett országok megtartsák átlagosnál nagyobb mértékű legnagyobb kedvezményes vámjaikat a fejlődő országok szempontjából fontos exporttermékekre.

A nemzetközi kereskedelmet az utóbbi évtizedekben sajátos kettősség jellemzi. Miközben a WTO keretében egyre újabb és újabb területekre terjed ki a liberalizáció, a diszkrimináció fő forrását jelentő preferenciális kereskedelmi megállapodások (PKM) száma jelentős mértékben megnőtt. A preferenciális kereskedelmi megállapodások önmagukban is a nemzetközi liberalizáció egy formájának tekinthetők, és hozzájárulhatnak a globális jólét növeléséhez. Ezt a tényt ismeri el a WTO is azáltal, hogy *engedélyezi a preferenciális kereskedelmi megállapodásokat*.³⁸

A preferenciális megállapodások kedvezményezettjei gyakran éppen a fejlődő országok, amelyek igen széles körű kedvezményeket élveznek e megállapodások keretében. A fejlődő országok egy csoportja úgy véli, hogy számukra kedvezőtlen a nemzetközi liberalizáció, mivel az csökkenti a preferenciális (a legnagyobb kedvezményes és a preferenciális vám közötti) rést, a preferenciából származó hasznot.

A liberalizáció preferenciákra gyakorolt hatásait vizsgáló empirikus tanulmányok³⁹ azonban nem minden esetben támasztják alá a fejlődő országok panaszát. Bár a preferenciális rendszerek pozitív hatással lehetnek a kedvezményezett ország exportjára, sok függ az érintett ország kínálati kapacitásától. Amennyiben nincsenek kényszerítő erejű kapacitáskorlátok, az exportórnel jelentkező járadék mértéke nem éri el a 100 százalékot. A preferenciális járadék szinte mindig megoszlik az exportőr és az importőr között. A járadéktranszfer nem csökkenti sem a kereskedelem mértékét, sem a preferencia kereskedelemterelő hatását. Mérsékli viszont a preferenciából származó előnyöket. Tovább csökkentik a preferenciális előnyöket a rendszerhez kapcsolódó adminisztratív előírások (például: a származási szabályok) és költségek. Az említett tanulmányok arra a következtetésre jutottak, hogy *a multilaterális kereskedelmi liberalizáció preferenciaromboló hatásának aggregált mértéke korlátozott*.

Ráadásul a preferenciális kereskedelem irodalma szerint (lásd például: *Bhagwati–Panagariya*, 1996) a preferenciális kereskedelmi megállapodások résztvevői számára annál kisebb a kereskedelemterelés költsége, minél alacsonyabb szintű a külső védelem. Ebből a szempontból meghatározó jelentőségük a WTO-fordulók, hiszen a preferenciális kereskedelmi megállapodások a tagállamokat a külső védelem szintjének csökkentésére kényszerítik.⁴⁰

³⁸ A negatív hatásokat a preferenciális kereskedelmi megállapodások tartalmára vonatkozó WTO-szabályozás korlátozza (GATT XXIV. cikkely). A legfontosabb két alapelv: a preferenciális kereskedelmi megállapodások lehetőleg minden területre terjedjenek ki, és a külső védelem szintje ne haladja meg a preferenciális kereskedelmi megállapodások előtti szintet.

³⁹ *Francois–Hoekman–Manchin* [2005]; *Hoekman–Prowse* [2005]; *Limao–Olarreaga* [2005] stb.

⁴⁰ *Limao* [2005] ugyanakkor kimutatta, hogy az USA és kisebb mértékben az EU preferenciális kereskedelmi megállapodásainak partnerei némi „védettséget” élveznek a legnagyobb kedvezmény elvének liberalizációjával szemben. Az általuk exportált termékek esetében a legnagyobb kedvezmény elve szerinti vámcsökkenés mértéke kisebb.

Hoekman [2005] szerint a diszkriminációmentes kereskedelmi rendszer és a legnagyobb kedvezmény elvének általános alkalmazása globális közjószágnak tekinthető. A szerző nem kérdőjelezi meg sem a preferenciák legitimitását, sem az azokból származó előnyöket. Hangsúlyozza ugyanakkor azok torzító hatását. A preferenciák újabb és újabb preferenciális megállapodásokat generálnak, részben a kívülállás hátrányainak a leküzdése, részben pedig a nemzetközi liberalizáció erodáló hatása miatt. Ennek ellenére mindenki elismeri, hogy *a preferenciaerózió olyan kérdés, amit komolyan kell venni. A veszteségeket azonban a WTO keretein kívül kellene kompenzálni*, hogy elkerülhető legyen a kereskedelmet torzító újabb eszközök alkalmazása.

Úgy tűnik (részben) ebbe az irányba halad a Doha-forduló is, hiszen tárgyalások folynak a kapacitásépítésről, beleértve a legkevésbé fejlett országokra vonatkozó integrált keretek kidolgozását is, valamint életre hívták az aid for trade⁴¹ kezdeményezést. Sok fejlett országra jellemző, hogy a kínálatoldali kapacitáskorlátok akadályozzák a multilaterális kereskedelmi rendszerből származó előnyök kihasználását. A kezdeményezés keretében felajánlott segélyek kereskedelemmel kapcsolatos technikai segítségnyújtásra, kereskedelemmel kapcsolatos infrastruktúra kiépítésére, valamint termelőkapacitások fejlesztésére fordíthatók.

TOVÁBBI TÁRGYALÁSI TERÜLETEK

A Doha-forduló tárgyalásai természetesen sokkal szélesebb körűek, mint az eddig említett négy terület. A tárgyalások a következő területekre is kiterjednek.

– *Vitarendezés.* A meglévő intézkedések áttekintése, esetleges javítása. Technikailag nem része a fordulónak, a vitarendezéssel kapcsolatos tárgyalások a Vitarendező Testület különleges ülésein folynak.

– *E-kereskedelem.* Az elektronikus tranzakciókat nem terheli vám. A tagállamok azt vizsgálják, milyen új irányelvekre van szükség ezen a területen.

– *Környezet.* A WTO-szabályok és a multilaterális környezeti megállapodások kapcsolataira kiterjedő megbeszélések kiterjednek a környezeti javak és szolgáltatások kereskedelmének a korlátaira, valamint a halászati támogatásokra is. (Kereskedelem és Környezet Bizottság, Piacra jutási tárgyalási csoport, Szolgáltatások Tanácsa speciális ülései.)

– *A megállapodások végrehajtása.* A meglévő WTO-megállapodások fejlődő országokban történő alkalmazásával kapcsolatos kérdések (Doha Miniszteri Deklaráció 12. bekezdése alapján).

⁴¹ A kezdeményezés célja, hogy a fejlődő (különösen a legkevésbé fejlett) országok segítséget kapjanak a kereskedelemmel kapcsolatos készségek és infrastruktúra fejlesztéséhez. Ez nélkülözhetetlen ahhoz, hogy teljesítsék WTO-kötelezettségeiket, kihasználják a megállapodásokból származó előnyöket és növeljék kereskedelmüket.

– *Szellemi tulajdonjog.* A Szellemi Tulajdonjogok Kereskedelmi Vonatkozásai (TRIPS) Tanács különleges ülései keretében folyó tárgyalások. Földrajzi megjelölések: különösen az EU törekszik arra, hogy a jelenleg kizárólag a bor- és alkoholféleségekre alkalmazott jelölésvédelmet kiterjesszék. A földrajzi megjelölések nemzetközi védelmét biztosító jegyzéke azonban elfogadhatatlan egyes WTO-tagállamok számára.

– *Kereskedelmi és technológiai transzfer:* azt vizsgálják, hogy a WTO hogyan segítheti a fejlődő és a legkevesbé fejlett országokba irányuló technológiatranszfert.

– *A kereskedelem technikai feltételeinek javítása* (Trade facilitation). A tagállamok csak a 2004. júniusi csomag részeként nyitották meg a tárgyalásokat (a szingapúri kérdések közül egyedül) ezen a területen. A tárgyalások célja egyes GATT-cikkelyek (V. Tranzit szabadság; VIII. Importtal és exporttal kapcsolatos díjak és formalitások; X. A kereskedelmi előírások publikációja és adminisztrációja) tisztázása és pontosítása.

ÖSSZEGEZŐ GONDOLATOK

Az Uruguay-forduló során a tárgyalások olyan területekre (szolgáltatás, TRIPS, mezőgazdasági belső támogatások, TRIMS stb.) terjedtek ki, amelyek már meghaladták a GATT eredetileg határintézkedésekre szóló mandátumát. Mint arra gyakran elnevezésük is utal, *sok esetben már nem igazán kereskedelmi, hanem kereskedelemmel kapcsolatos intézkedésekről van szó.* Ez a tendencia a Doha-fordulón még inkább megerősödött. A tárgyalások rendkívül bonyolultak, összetettek lettek, és sokirányú, széles körű konzultációt igényelnek. Nem meglepő ezért, hogy a tárgyalások nagyon lassan haladnak, időről időre el is akadnak.

A tárgyalásokat többek között a következő tényezők hátráltatják.

– A WTO 153 tagállammal rendelkezik. E tagállamok fejlettsége, kereskedelempolitikai eszközrendszere meglehetősen eltérő. Ezért rendkívül nehéz olyan általános szabályokat (modalitásokat) kialakítani, amelyek minden tagállamnak megfelelőek.

– A tárgyalásokat tovább bonyolítja, hogy nem egyszerűen a fejlett és fejlődő országok közötti „alkuról” van szó: a fejlett és a fejlődő országok pozíciói, érdekei egyaránt rendkívül differenciáltak.

– Az egységes kötelezettségvállalás (single undertaking) miatt sok területet átfogó egyeztetésre van szükség, ami nagyon lelassítja a tárgyalásokat.

– A WTO exportstatisztikája szerint a forduló főbb résztvevőinek (vagy azok csoportjainak) exportja 2000 óta minimum 10 százalékkal nő évente (Japán és az USA kivételével). E tendencia csökkentheti a további liberalizáció iránti igényt.

– A regionális kereskedelmi megállapodások elmúlt években tapasztalt hulláma azt a látszatot keltheti, hogy van alternatíva a WTO-n kívüli kereskedelmi liberalizációra.

– A WTO-szabályozás egyre inkább határokat szab a nemzeti intézkedéseknek, ez valószínűleg nem véletlen, hiszen szinte minden (nemzetközi) gazdaságpolitikai intézkedés hatással lehet a kereskedelemre. Elsősorban a fejlődő országok aggódnak, hogy fejlesztési politikáik felett elveszítik az ellenőrzést.

– A fejlődő országok kedvezőtlen tapasztalatai az Uruguay-fordulót illetően. Sok fejlődő ország úgy érzi, hogy az Uruguay-fordulót egyoldalú megállapodással zárták le. Egyes kötelezettségek teljesítési költsége jelentősen csökkenti a fordulótól remélt előnyöket.

– A költségek és a nyereségek gyakran jelentős időeltolódással jelentkeznek. Az elsősorban az alkalmazkodási költségekkel összefüggő negatív hatások többnyire rövid távon, míg a javuló erőforrás-allokációból származó előnyök inkább hosszú távon jelentkeznek.

– A fejlődő országok egy csoportja számára további problémát jelent a liberalizáció miatt kieső vámbevétel, valamint a preferenciák eróziója.

A jelenlegi tárgyalások mindhárom fő területén (nem mezőgazdasági termékek, mezőgazdaság, szolgáltatás) érvényesülnek a GATT/WTO keretében megvalósuló kereskedelmi liberalizációk hagyományos fő jellemzői: több területre kiterjedő átfogó megállapodások, fokozatosság és védőintézkedések beépítése. Az átfogó megállapodás biztosítja, hogy a tagállamok által elfogadott „csomag” lehetőleg minden résztvevő számára nettó nyereséget jelentsen. A fokozatosság révén a védett szektorok átlátható és kiszámítható módon alkalmazkodhatnak az új feltételekhez, miközben az alkalmazkodási költségek megoszlása is egyenletesebb.⁴² A védőintézkedések pedig nélkülözhetetlenek a liberalizációhoz szükséges politikai támogatás megszerzéséhez.⁴³

A nem mezőgazdasági és a mezőgazdasági termékek terén a tárgyalások a korábbi megállapodások alapján haladnak. A kiindulópontot többnyire a szerződéses kötelezettségvállalások képezik. Sokkal bonyolultabb a helyzet a szolgáltatásokat illetően, hiszen a GATS igazából „csak” a jövőbeli liberalizáció kereteit teremtette meg, a szerződéses kötelezettségvállalások köre viszonylag korlátozott.

A *szolgáltatási szektor* reformja ugyanakkor jelentős mértékben mozdíthatja elő a gazdasági növekedést és a hatékonyság növelését. Az olyan szolgáltatások, mint a pénzügyek, a telekommunikáció és a szállítás a termékek és a szolgáltatások termelésében egyaránt meghatározó szerepet játszanak. E szolgáltatások költsége a teljes termelési költség jelentős részét teheti ki, így lényeges hatással van a vállalatok versenyképességére. A szolgáltatás (az oktatás, a képzés és az egészségügy) alapvetően meghatározza a munkaerő termelékenységét is. E területen azonban nem várható jelentős előrelépés a másik két terület modalitásának elfogadása előtt.

⁴² Francois és Woerz [2005] empirikus elemzése ugyanakkor rámutat, hogy a fokozatosság épp ellenkező hatást is kiválthat: lelassíthatja az alkalmazkodás ütemét.

⁴³ Ilyen célokat szolgál többek között a GATT XIX. cikkelye a védőintézkedésekről, a dömpingellenes intézkedésekről szóló megállapodás, és a Mezőgazdasági Megállapodás különleges védőzáradéka is.

A forduló egyik legfontosabb kérdése, hogy a végső megállapodás mennyire tükrözi majd a dohai miniszteri deklaráció fejlesztési célkitűzéseit. Számos elemző (például: Hoekman, 2005) hangsúlyozza, hogy a korábbi GATT-/WTO-megállapodások elsősorban a fejlett országoknak kedveztek. Ráadásul, mivel az egységes kötelezettségvállalás (single undertaking) miatt a fejlődő országoknak azokat a korábbi GATT-megállapodásokat is alkalmazniuk kell, amelyeket nem írtak alá (például: a támogatásokról, a dömpingellenes intézkedésekről, a sztenderdekről, a vámértékről szóló megállapodások), az implementációs költségek terén is erős aszimmetria mutatkozik. A kereskedelem és fejlesztés kapcsolatának a nemzetközi megítélése azonban nem egyértelmű.⁴⁴ Srinivasan [2005] például azt a kérdést teszi fel, hogy vajon valóban tisztességtelen-e az a megállapodás, amely Pareto-hatékony előrelépést jelent a kiinduló helyzethez képest? Hiszen a megállapodást aláíró valamennyi ország számára előnyös a megállapodás (egyébként nem írnák alá), még akkor is, ha az előnyök nagyobb része a fejlett országokban realizálódik.

Mivel 2008 közepéig (az amerikai elnök kereskedelmi tárgyalásokra vonatkozó felhatalmazásának a lejártáig) nem sikerült megállapodást elfogadni, a tárgyalások meglehetősen sokáig elhúzódhatnak. Meg kell várni, amíg az új amerikai elnököt megválasztják, és az 2009-ben átveszi a hivatalát. Ezután dolgozzák ki az új kereskedelmi törvényt és az új tárgyalási stratégiát. A tárgyalások elhúzódását eredményezhetik az indiai és az európai uniós választások is. A Doha-forduló lezárása így akár 5-6 évvel is elhúzódhat.

Nem zárható ki a tárgyalások teljes kudarca sem. Ekkor a bilaterális megállapodások szerepe tovább növekedne. Hangsúlyozandó azonban, hogy még egy ilyen fejlemény sem szüntetné meg a GATT/WTO eddigi vívmányait. A nemzetközi kereskedelem multilaterális kereteit a jelenleg érvényes megállapodások szolgáltatnák, és valószínűleg még nagyobb szerephez jutna a WTO vitarendezési mechanizmusa.

Irodalom

- Adlung, R. – Roy, M. [2005]: Turning hills into mountains? Current commitments under GATS and prospects for change. WTO Manuscript, www.wto.org
- Arnold, J. M. – Mattoo, A. – Narciso, G. [2006]: Services inputs and firm productivity in Sub-Saharan Africa: Evidence from firm-level data. World Bank, mimeo.
- Bacchetta, M. – Bora, B. [2001]: Post-Uruguay Round Market Access Barriers for Industrial Products. Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series, No. 12, United Nations, New York and Geneva.
- Bagwell, K. – Staiger, R. [2002]: The Economics of the World Trading System. Cambridge, MA, MIT Press.

⁴⁴ Több nemzetközi szakértő sem tartja szerencsésnek a kereskedelmi és fejlesztési ügyek keverését. Srinivasan [2005] például a Tinbergen-szabályra hivatkozik: a politikai célkitűzések hatékony teljesítése érdekében legalább annyi eszközzel kell rendelkezniünk, mint ahány egymástól független célunk van. Ez a szabály az intézményi mandátumokra is vonatkozik. Amennyiben a WTO fejlesztési feladatokat is felvállal, óhatatlanul átfedések keletkeznek a WTO, a Világbank és az IMF között.

- Bensidoun, I. – Űnal-Kesenci, D.* [2008]: Globalisation in Services: From Measurement to Analysis. OECD Statistics Working Paper, STD/DOC(2008)3/REV1.
- Bhagwati, J. N. – Panagariya, A.* (eds.) [1996]: The Economics of Preferential Trade Agreements. American Enterprise Institute Press.
- Blackhurst, R. – Enders, A. – Francois, J. F.* [1996]: The Uruguay Round and market access: opportunities and challenges for developing countries. In: *Martin, W. – Winters, A.* (eds.): The Uruguay Round and Developing Countries. Cambridge University Press, Cambridge.
- Conway, P. – Janod, V. – Nicoletti, G.* [2005]: Product market regulation in OECD countries: 1998 to 2003. OECD Economics Department Working Paper, no 419. www.oecd.org
- Elekes A. – Halmi P.* [2005]: A nemzeti agrárpolitika szűkülő lehetőségei – Körvonalazódik az új WTO mezőgazdasági megállapodás. *Külgazdaság*, XLIX. évfolyam, 11–12. sz., 76–95. o.
- Eschenbach, F. – Hoekman, B.* [2006]: Services Policy Reform and Economic Growth in Transition Economies, 1990–2004. *Review of World Economics*, Vol. 142(3), 746–764. o.
- Evenett, S. J.* [2007]: What Can Researchers Learn From the Suspension of the Doha Round Negotiations in 2006? University of St. Gallen, Department of Economics Discussion Paper, no. 2007–17. Elektronikus változat: <http://ssrn.com/abstract=985517>
- Francois, J. – Hoekman, B. – Manchin, M.* [2005]: Quantifying the Magnitude of Preference Erosion due to Multilateral Trade Liberalization. Project paper, World Bank.
- Francois, J. – Woerz, J.* [2005]: Rags in the High Rent District: Rhetoric and Reality in the Elimination of Textile and Clothing Quotas. Project Papers Limão, Nuno. 2005. Preferential vs. Multilateral Liberalization: Evidence and Open Questions.
- Francois, J.* [1990]: Producer Services, Scale and the Division of Labor. *Oxford Economic Papers*, 42., 715–729. o.
- Francois, J. F.* [2001]: The next WTO round: North-South stakes in new market access negotiations. CIES Adelaide and the Tinbergen Institute, CIES, Adelaide, ISBN: 086396 474 5.
- Halmi P. – Elekes A.* [2001]: Uruguay után, Katar előtt: a WTO Mezőgazdasági Megállapodás alkalmazása és jövője. *Külgazdaság*, XLV. évf., 11. sz., 4–26. o.
- Halmi P. – Elekes A.* [2003]: A nemzetközi agrár-kereskedelempolitika új körvonalai. Helyzetértékelés Cancun előtt. *Külgazdaság*, XLVII. évfolyam, 10. sz., 4–27. o.
- Harvey, D.* [1998]: The GATT, the WTO and the CAP. In: *Ingersent, K. A. – Rayner, A. J. – Hine, R. C.* (szerk.): The Reform of the Common Agricultural Policy. MacMillan, London.
- Hoekman, B. – Prowse, S.* [2005]: Development and the WTO: Beyond Business as Usual. *Bridges*, Vol. 9., nos. 2–3 (February–March). www.ictsd.org
- Hoekman, B.* [1995]: Liberalizing trade in services. In *Martin, W. – Winters, A.* (eds.): The Uruguay Round and the Developing Economies, The World Bank discussion paper, 201.
- Hoekman, B.* [2005]: Development and the Global Trade Architecture. An Overview of the Global Trade and Financial Architecture Project. Development Research Group, World Bank and CEPR, augusztus.
- Hoekman, B.* [2006]: Liberalizing Trade in Services: A Survey. World Bank Policy Research Working Paper, 4030, október. <http://econ.worldbank.org>
- Huszár E.* [1994]: Nemzetközi kereskedelempolitika. Aula Kiadó, Budapest.
- Josling, T. – Tangermann, S.* [1999]: Implementation of the WTO Agreement on Agriculture and Developments for the Next Round of Negotiations. *European Review of Agricultural Economics*, 26(3), 371–388. o.
- Keen, M. – Lightart, J. E.* [1999]: Coordinating tariff reduction and domestic tax reform. IMF Working Paper, WP/99/93, Washington, DC.
- Konan, D. – Maskus, K.* [2006]: Quantifying the Impact of Services Liberalization in a Developing Country. *Journal of Development Economics*, 81., 142–162. o
- Kox, H. – Nordas, H. K.* [2007]: Services Trade and Domestic Regulation. OECD Trade Policy Working Papers, No. 49., OECD Publishing. doi:10.1787/154365452587. www.oecd.org
- Laird, S. – Vanzetti, D. – de Córdoba, S. F.* [2006]: Smoke and Mirrors: Making Sense of the WTO Industrial Tariff Negotiations. Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series, No 30. UNCTAD Division on International Trade in Goods and Services, and Commodities, Trade Analysis Branch.
- Laird, S.* [1998]: Multilateral Approaches to Market Access Negotiations. WTO-TPRD staff Working Paper, TPRD-98-02, Genf.

- Limao, N. – Olarreaga, M.* [2005]: Trade Preferences to Small Developing Countries and the Welfare Costs of Lost Multilateral Liberalization. Project paper, World Bank.
- Limao, N.* [2005]: Preferential vs. Multilateral Liberalization: Evidence and Open Questions. Project paper, World Bank.
- Mattoo, A. – Rathindran, R. – Subramanian, A.* [2006]: Measuring Services Trade Liberalization and its Impact on Economic Growth: An Illustration. *Journal of Economic Integration*, 21., 64–98. o.
- Nordås, H. K.* [2003]: ICT, access to services and wage inequality. WTO Staff Working Paper, ESRD, február. www.wto.org
- OECD [1999]: Post-Uruguay Round Tariff Regimes: Achievements and Outlook. Paris, OECD. www.oecd.org
- Srinivasan, T. N.* [1998]: Developing Countries and the Multilateral Trading System: From the GATT to the Uruguay Round and the Future. Boulder, CO, Westview Press.
- Srinivasan, T. N.* [2005]: Doha Round of Multilateral Negotiations and Development. Working Paper, No. 252., Stanford Center for International Development.
- Tinbergen, J.* [1956]: Economic Policy: Principles and Design. Amsterdam, North Holland.
- United Nations Committee on Trade and Development [1994]: Columbus Ministerial Declaration on Trade Efficiency. UN.
- Venables, A. J.* [1994]: Integration and the export behaviour of firms: Trade costs, trade volume and welfare. *Weltwirtschaftliches Archive*, 130., 118–132. o.
- World Bank [2003]: World Development Indicators, 2003. <http://web.worldbank.org>
- WTO [2001]: Ministerial Declaration, Doha, 14 November (WTO/MIN(01)/DEC/1).
- WTO [2004]: Doha Work Programme. Decision Adopted by the General Council on 1 August 2004. Augustus 2 (WTO/L/579).
- WTO [2005]: Doha Work Programme. Ministerial Declaration Adopted on 18 December 2005. Hongkong, december 22 (WTO/MIN(05)/DEC).
- WTO Committee on Agriculture [2005]: Agricultural Negotiations: Status report II, Looking Forward the Hong Kong Ministerial, Assessment by the Chairman, Augustus 1 (TN/AG/19). www.wto.org
- WTO Committee On Agriculture [2007]: Communication From The Chairman 2007. április 30. www.wto.org
- WTO Committee on Agriculture [2008a]: Revised Draft Modalities for Agriculture. TN/AG/W/4/Rev. 1. www.wto.org
- WTO Committee on Agriculture [2008b]: Revised Draft Modalities for Agriculture. TN/AG/W/4/Rev. 2. www.wto.org
- WTO Council for Trade in Services [2008]: Elements Required For the Completion of the Services Negotiations. Report by the Chairman. TN/S/33. www.wto.org
- WTO Negotiating Group on Market Access [2007]: Chairman's Introduction to the Draft NAMA Modalities. www.wto.org
- WTO Negotiating Group on Market Access [2008a]: Draft Modalities for Non-Agricultural Market Access. TN/MA/W/103 www.wto.org
- WTO Negotiating Group on Market Access [2008b]: Draft Modalities For Non-Agricultural Market Access. Second Revision. TN/MA/W/103/Rev. 1. www.wto.org

A kutatási együttműködések idézettségi hozadéka

A tudományos társválasztás hatása az eredmények láthatóságára

INZELT ANNAMÁRIA – SCHUBERT ANDRÁS

A magyar kutatók részvételével létrehozott tudományos eredményekre épülő publikáció idézettségének gyakorisága a cikkek újdonságértéke mellett számos egyéb tényezőtől is függ.

A cikk ezen egyéb tényezők egyikével, a magyar egyetemi oktatók tudományos teljesítményét befolyásoló együttműködésekkel foglalkozik. Azt vizsgálja, hogy a földrajzi eredet szerint különböző együttműködések hogyan befolyásolják az együttműködésben résztvevők tudományos teljesítményét, annak elismertségét, azaz az idézettségét. Az empirikus kutatás eredménye: annak számszerű alátámasztása, hogy a külföldi–magyar kooperáció az átlagosnál magasabb idézettséget eredményez, mint a magyar–magyar kooperáció. Továbbá az, hogy a külföldi–magyar kooperációk mezején vannak kitiüntetett országok, amelyek kutatóival érdemesebb együttműködni, mivel a jobb intézményi és informális beágyazottságuk vagy a folyamatosan fejlődő tudományos sztenderdek pontosabb ismerete, vagy a jobb angol nyelvtudás miatt nagyobb a közös siker reménye.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: C43, I23, O32.

Bevezető

A tudományos kutatási teljesítményben a 21. században egyre fontosabb tényezővé válik az együttműködés. Egy kis ország kis kutatócsoportjai számára a szilárd, erőteljes tudományos eredményekhez, ezek ismertté válásához és gyors elterjedéséhez fontos a nemzetközi együttműködés, a nemzetközi kutatói közösségbe való

Inzelt Annamária, az MTA doktora, IKU Pénzügykutató Zrt. E-mail cím:
inzelt.annamaria@penzugyutato.hu

Schubert András, MTA Kutatás Szervezési Intézet. E-mail cím: schubaa@gmail.com

beágyazottság.¹ Nem véletlen, hogy a nemzetközi szervezetek, így az Európai Unió több programja is megpróbálja elősegíteni az együttműködéseket. Számos hazai kormányzati program is ösztönzi a kutatási együttműködéseket, a magyar kutatók peremvidéki helyzetén való túljutást, a bekapcsolódást a nemzetközi kutatási projektekbe, a tudományos élet vérkeringésébe.

A tudományos kutatók közötti együttműködési hálózatok olyan komplex struktúrákat alkotnak, amelyeket az idegsejtek vagy az internet hálózataihoz lehet hasonlítani. A tudományos együttműködés eredményének az egyik legegyszerűsebb formája a társszerzőség, amely gyakori és megbízható forrása az együttműködésről szóló scientometriai tanulmányoknak (*Barabási és társai 2002, Glänzel–Schubert, 2004, Tóth–Szántó, 2006, Yoshikane és társai, 2005, Varga–Parag, 2008*).

Az a kérdés foglalkoztatott bennünket, hogy a magyar egyetemi szférában dolgozó kutatók együttműködései – amelyek eredményei társszerzővel írott cikkekben öltenek testet – mennyire eredményeztek a nemzetközi tudományban jól látható, vagyis gyakran idézett cikkeket. Megállapítható-e szignifikáns különbség a publikációk idézettségében, ha a magyar szerzők más magyar szerzőkkel, illetve a tudomány centrumába vagy a perifériájára tartozó külföldi társszerzőkkel közösen publikálnak. A vizsgálat megkísérli kimutatni azt, hogy mely országok kutatóival érdemesebb együttműködni a jobb intézményi és informális beágyazottságuk, a folyamatosan fejlődő tudományos sztenderdek pontosabb ismerete, vagy a jobb angolnyelv-tudás okán.

A kutatás során arra voltunk kíváncsiak, hogy a rendszerváltozás második évtizedében a magyar egyetemi szférában dolgozó kutatóknak milyen a nemzetközi együttműködési, társszerzői struktúrája. A tudás terjesztésében, a tudományos publikációkban megjelenő kapcsolataik mennyire kötődnek a gazdasági fejlettség élvonalát képező triád (Egyesült Államok, EU-15, Japán), és mennyire a feltörekvő, illetve a lemaradó gazdaságokhoz?

A társszerzőségben manifesztálódó tudományos együttműködés növeli a közös kutatásból származó publikációk idézettségét. Klasszikus tanulmányukban *Narin és társai* [1991, 320. o.] azt állapították meg, hogy „a nemzetközi társszerzős cikkeket, amelyek szerzői legalább két EU-tagország intézményében dolgoztak, kétszer olyan gyakran idézték, mint azokat a cikkeket, amelyek szerzői egy ország azonos intézetében dolgoztak”.

Az utóbbi időben az együttműködések és az idézettség gyakorisága között szoros korrelációt figyeltek meg a különböző földrajzi régiókban és tudományterületeken (*Leta–Chaimovich, 2002, Leimu–Koricheva, 2005, Ma–Guan, 2005, Figg és társai, 2006*). Annak is vannak jelei, hogy az együttműködés hatása az idézettség

¹ A kutatás az NKFP-VERINEKT – Versenyképes Integrálódás az Európai Kutatási Térségbe projekt (száma: NKFP 5/123/2004) keretében készült. Köszönet illeti a kézirat különböző korábbi változatait véleményező ismeretlen lektorokat, valamint *Schubert Mihály tanárt, illetve* kutatási asszisztenseinket, *Szöke Szabolcs és Lelovich György egyetemi hallgatókat*, akik számos segédtable elkészítésével és kiegészítő információk gyűjtésével segítettek munkánkat.

alakulására függhet a kooperáló országtól. (Kim, 2001) vagy a tudományterülettől (Frederikson, 2004). Arról is folyik a vita, hogy néhány esetben az idézettségi ráta nyilvánvaló növekedése álokok – például önidézések – következménye-e (Herbert, 1995, Van Raan, 1998).

A nemzetközi társszerzős publikációk és azok idézettségi vonzatának makroszintű elemzése alapján Glänzel és társai [1999, 201. o.] arra a következtetésre jutottak, hogy „a nemzetközi tudományos együttműködés főképpen a kevésbé fejlett országok számára előnyös, de a legfejlettebb országok is profitálnak belőle”. A kémia tudományterületére vonatkozóan végzett részletes elemzésre építve Glänzel és Schubert [2001] bevezették a „forró kapcsolat” és „hideg kapcsolat” fogalom párt, hogy jelezzék a különösen sikeres (az idézettségi hatás értelmében) és a sikertelen együttműködések az országpárok között. Az e szempont szerinti szisztematikus makroszintű elemzést valamennyi tudományterületre vonatkozóan Glänzel [2001] cikkében lehet megtalálni.

A nemzetközi együttműködések hatásáról meglehetősen gyér információ áll rendelkezésre mezo- vagy intézményi szinten. Emiatt gondoltuk azt, hogy a magyar felsőoktatási szektor vizsgálatát megcélzó tanulmányunk széles körű érdeklődésre tarthat számot, és a jövőben ezt a munkát hasonló összehasonlító tanulmányok fogják követni.

A cikk a magyar egyetemek nemzetközi publikációs teljesítményének több mint 90 százalékát adó 12 hazai egyetemet elemző tanulmányból 6 intézmény adatait mutatja be részletesen, aszerint hogy együttműködésük eredményességét hogyan befolyásolták a kooperációs partnerek ország-hovatartozásával jellemezhető képességei.² Az együttműködés eredményességét az általunk kifejlesztett idézettségi hozadék mutatójával mértük. A társszerzőket először két nagy csoportra – hazaiakra és külföldiekre – osztottuk. Először a magyar, illetve külföldi partnerrel készült cikkek átlagos idézettségi hozadékát hasonlítottuk össze, majd ezt követően a hazai együttműködésnél az idézettségi hozadékokra kedvezőbb hatást gyakorló külföldi partnereket hasonlítjuk össze ország-hovatartozásuk szerint.

A módszerről és a mérőszámokról

Az e vizsgálatához használt klasszikus és az általunk kialakított mérőeszközöket mutatja be ez a rész. Az akadémiai teljesítmény két hagyományos mutatója: a megfelelő impaktfaktorú folyóiratokban megjelent publikációk száma és azok idézettsége.

² A 12 vizsgált egyetem: BMGE, Budapesti Corvinus Egyetem, Debreceni Egyetem, ELTE, Kaposvári Egyetem, Miskolci Egyetem, Nyugat-magyarországi Egyetem, Pannon Egyetem, Pécsi Tudományegyetem, Semmelweis Orvostudományi Egyetem, Szegedi Tudományegyetem, Szent István Egyetem.

Az együttműködés intenzitását a publikációs teljesítmény durva mérőszámával, a nemzetközileg jegyzett folyóiratokban megjelent, társszerzős publikációk *száma-val* mértük. A Thompson ISI-Web of Science megfigyelési körébe tartozó folyóiratokban megjelent publikációk számát mint a teljesítmény eredményességét, annak minőségét is figyelembe vevő fontos mérőszámot tekintettük.³ Ebben az adatbázisban való megjelenés a megfigyelt folyóiratok és a kiadók kiválasztása okán önmagában is megfelel bizonyos minőségi szelekciónak, és mindenképpen jelez valamilyen tudományos elismerést, a kutatók nemzetközi szinten való tudományos aktivitását.⁴

Az idézettség gyakorisága

A tudományos teljesítmény másik fontos mérőszáma *az idézettség gyakorisága*. Az idézettség megfigyelése (és elemzése) szinte az ISI-adatbázis létrejötte óta használt mutatószám (*Lazerow, 1974*).

A világban az új felfedezéseket, bizonyítási eljárásokat, mérési eredményeket tartalmazó cikkek mellett számos olyan is megjelenik, amely a már ismert eredmények alkalmazásáról szól. Újabb bizonyítékokat szolgáltat, összefoglalja a felfedezéseket, kiegészíti azokat, és több-kevesebb újdonsággal járul hozzá a már meglévő tudáskészletekhez. Ideális esetben az addigi tudományos ismeretekhez képest áttörő újdonságot hordozó cikkeket többször, míg a csekély újdonságot tartalmazó, a mások eredményét összefoglaló írásokat ritkábban vagy egyáltalán nem fogják idézni.⁵

³ Ez az adatbázis a legtöbb tudományterületre vonatkozóan átfogó képet ad a teljesítményről. A társadalomtudomány területén azonban gyűjtési köre szűkebb. Ezért alakultak ki más bázisok is. Például a közgazdaság-tudományban az EconLit adatbázis. (Ezt használja elemzésében: *Tóth és Szántó, 2006*) A több tudományterületen is aktív egyetemek publikációs és idézettségi teljesítményének átfogó vizsgálatára továbbra is az ISI-adatbázis a leghasznosabb.

⁴ A minőséget, a közlés értékét a folyóirat adatbázisba tartozásánál pontosabban jelzi az, hogy milyen impaktfaktorú folyóiratban jelent meg a cikk. Az impaktfaktor szerinti, tehát a cikk tudományos jelentőségére utaló, minőségi jellemzőt is tartalmazó mutatószámot a vizsgálat során azonban nem tudjuk alkalmazni, mivel a Magyarországon jelenleg hozzáférhető és a publikációs teljesítmény mérésére alkalmas adatbázis (Thompson ISI-Web of Science) megvásárolt részébe nem tartozik bele a folyóiratok impaktfaktora szerinti gyűjtés, így az nem hozzáférhető.

⁵ A mérési tapasztalatok szerint az idézettség mérőszáma 1-1 cikk értékére vonatkozóan az esetek döntő részében jelzi a tudományos teljesítmény jelentőségére épülő hivatkozásokat. Az esetek csekély, de nem elhanyagolható részében az idézettség nem a szakmai fontosság, hanem a téveszmék cáfolata intenzitásának a jelzője. Egy-egy téves vagy tudománytalan állításokat tartalmazó cikk nagy erőt mozgósíthat a megcáfolására. Ilyen cikkek esetében a magas idézettség a sokoldalú cáfolatoknak és nem az elismertségnek a mérőszáma.

Az idézettségre épülő statisztika a hivatkozásoknak ezt a kétfajta kiváltó okát nem képes megkülönböztetni. A vizsgálat során azzal a feltételezéssel élünk, hogy a mintában szereplő cikkek esetében elhanyagolható a téveszméket cáfoló nemzetközi idézettség.

Az idézettség gyakorisága – akár valós tudományos újdonságról, akár megcáfolandó téveszméről van szó – számos tényezőtől függ, így a tudományos közleményt megjelentető folyóirat nemzeti vagy nemzetközi elterjedtségétől, olvasottságától, presztízsétől, a publikálás nyelvétől, a szerzők vagy intézményük korábbi ismertségétől, hálózatokba való beágyazottságuktól, a már megszerzett tudományos tekintélyüktől, azaz attól, mennyire figyel rájuk a tudományos közösség, ha új mondani-valójuk van. Mindezek befolyásoló szerepét együttesen méri az idézettségi hozadék mutatója.

Az idézettségi hozadék mutatója

Az együttműködések társszerzős publikációban és azok idézettségében megjelenő hatásának mérésére egy új mutatószámot fejlesztettünk ki. Ezt a mutatószámot *idézettségi hozadék* mutatószámnak neveztük. Az idézettségi hozadék mutatószáma – a cikk tudományos értéke mellett – kifejezi az együttműködés relatív hatását az idézettségre. A mutató értéke a cikkekre ténylegesen kapott idézettség és a vizsgált szervezet (jelen esetben az adott egyetem) adott időszakbeli cikkeinek átlagos idézettsége közötti különbség.⁶ Az átlagos idézettség az egyetem összes (hazai és külföldi) társszerzős publikációjára vonatkozik.

Valamely egyetem és a k -val jelölt ország/intézmény együttműködésben publikált cikkeinek *idézettségi hozadék*-indexének (Δ_k) a kiszámolása a következőképpen történik:

$$\Delta_k = \frac{z_k - \sum_i n_{ki} (z_i / n_i)}{n_k},$$

ahol:

z_k = a vizsgált egyetem és a k -val jelölt ország/intézmény együttműködésben publikált összes cikkeire kapott idézetek száma;

n_{ki} = a vizsgált egyetem és a k -val jelölt ország/intézmény együttműködésben publikált cikkeinek száma az i -edik évben;

z_i = a vizsgált egyetem által az i -edik évben publikált összes cikkeire kapott idézetek száma;

n_i = a vizsgált egyetem által az i -edik évben publikált összes cikk száma;

n_k = a vizsgált egyetem és a k -val jelölt ország/intézmény együttműködésben publikált összes cikkeinek száma;

a \sum_i összegzés a vizsgált időszak éveire (esetünkben $i = 1 \dots 5$) terjed ki.

⁶ A képzett mutatószámnak mind a számlálója, mind a nevezője halmozódást tartalmaz, ha egy cikknek kettőnél több szerzője van. Az országonkénti kapcsolat vizsgálata csak úgy oldható meg, ha a magyar és több ország közös publikációját valamennyi partnernél figyelembe vesszük. Így a partnerhatás jól mérhető.

A Δ_k idézettségi hozadék – az átlagtól való eltérés – értéke szerint lehet pozitív, ilyenkor *többletidézettségről* beszélünk, ami azt jelzi, hogy a vizsgált rész-halmazzal (az adott szerzővel, az adott országgal, az adott intézménytípussal) közösen publikált cikkek összességének idézettsége meghaladja az átlagot, az együttműködésnek erős kisugárzási hatása feltételezhető. A *negatív idézettség* érték azt jelzi, hogy a cikk idézettsége elmarad az átlagostól, az együttműködés idézettségi hozadéka gyenge.⁷ A mutató 1 fölötti értéke *határozott idézettségbeli előnyt*, a 10 fölötti értéke *kiemelkedő idézettségbeli előnyt* jelez. A mínusz 1 alatti érték *határozott idézettségbeli hátrányt* tükröz. A mínusz 1 plusz 1 közötti érték közömbös hatást jelez.

Ez az egyszerű mutatószám a magyar egyetemek szerzőtársak szerinti idézettségének vizsgálatára megfelelően bizonyult.

A minta

A magyar felsőoktatás nemzetközileg jegyzett publikációs teljesítményének több mint 90 százalékát – a felsőoktatás intézményi változásait figyelembe véve – a 2004-es felsőoktatási struktúra szerinti 12 egyetem adja, ahol a vizsgált öt év átlagában a teljes munkaidőben foglalkoztatott oktatók 69 százaléka dolgozott.⁸ A vizsgálat erre a körre koncentrált. A 12 egyetem az oktatói-kutatói létszám nagyságkategóriái szerint 2 fő csoportba osztható: nagy egyetemekre, 1100–1600 közötti átlagos oktatói-kutatói létszámmal, valamint kis és közepes egyetemekre 190–750 közötti létszámmal. Az elég természetes, hogy az összes publikáció számát tekintve ez a két csoport kettéválik.

A Thompson ISI Web of Science adatbázisából leválogattuk e 12 magyar egyetem 2001 és 2005 közötti évenkénti összes elérhető variánsát. Az így kialakított adatállományból egyetemenként kiválasztottuk a társszerzős cikkeket, a társszerzők országát és intézményét.

A vizsgálat során nem az évenkénti, hanem a 2001–2005-re vonatkozó aggregált adatokkal dolgoztunk, így egy-egy országnak mint szerzőtársi származási

⁷ A idézettségi hozadék mérése szempontjából a módszer ki nem küszöbölhető hibája, hogy együtt fejezi ki a partnernek és magának a publikációnak az erősségét, ezért érdemes az eredményeket a *valószínű* idézettségi hozadékként értékelni, ha a jelzőt nem is tesszük hozzá minden alkalommal a továbbiakban.

⁸ A 2004 végi, tehát az integráció utáni állapotra normalizált adatállományban az adott egyetemhez tartozóként jelennek meg azok a cikkek is, amelyeket magyar szerzőik valamelyik elődegyetem nevén jelentettek meg. A 2000-ben integrálódott egyetemeknél kiküszöböltük a cikk leadása és megjelenése közti időszakból adódó pontatlanságot, a cikk megjelenése és a néhány évvel későbbi idézése közti időben bekövetkezett szervezeti változás hatását. Például, ha az 1998-ban megjelent publikáció magyar szerzője munkahelyeként a József Attila Tudományegyetemet tüntette fel, és azt 2002-ben idézték, azt úgy vettük számba, mintha a 2001-es integrációval létrejött Szegedi Tudományegyetem (ebbe integrálódott a JATE) produktuma lett volna. Így az adatállomány bizonyos mértékben „virtuális” magyar egyetemekre vonatkozik, mintha azok már korábban is abban a formában működtek volna, ahogy 2004-ben.

⁹ Az egyetemek tudományterületi sajátosságaiból adódó különbségekkel ez a cikk nem foglalkozik.

országnak nagyobb a gyakorisága és vélhetően markánsabbak, kevésbé véletlenszerűek az országokénti kapcsolati, idézettségi hozadéki jellemzőik.

A 12 hazai felsőoktatási intézményt elemző tanulmányból e cikkben 6 intézmény (négy nagy és két kicsi, közepes egyetem) adatait mutatjuk be részletesen az együttműködések idézettségi hozadékban megnyilvánuló hatásának illusztrálására. Közülük három általános, a tudomány számos területén (természet-, orvos-, társadalom- és humántudomány) jelenlévő nagy egyetem, ezek: Debreceni Egyetem (DEBR; 2283 publikáció), Szegedi Tudományegyetem (SZEG; 2925 publikáció) és Pécsi Egyetem (PECS; 1340 publikáció). A másik három egyetem a hagyományai alapján leginkább a műszaki jellegű kategóriába sorolható, közülük a nagyok csoportjába tartozik a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BMGE; 2197 publikáció), amely a műszaki tudomány szinte minden területén jelen van. A kis-közepes egyetemek csoportjába tartozik a másik kettő, Miskolci Egyetem (MISK; 163 publikáció), amely főleg az anyagtudományra és a mérnöki tudományra koncentrál, valamint a Pannon Egyetem (VESZ; 677 publikáció), amelynek a vegyipari, környezet- és információtechnológia területén vannak szép hagyományai.

Magyar–magyar hátrány

Szinte minden kutatási területen rendkívül fontosak a hazai együttműködések annak érdekében, hogy egy-egy kis létszámú egyetemi kutatócsoport meg tudja közelíteni a kutatás kritikus tömegét.¹⁰ De lényegesek ezek az együttműködések abból a szempontból is, hogy a kutatók hazai pályán sajátítsák el az együttműködés képességét. *Tóth és Szántó* [2006] a magyar közgazdászok szerzőtársi kapcsolathálói és tudományos teljesítményük közötti összefüggéseket vizsgálva megállapítják: „a magyar nyelven a *Közgazdasági Szemle*ben megjelent cikkek száma számottevő pozitív hatást gyakorol az angol nyelvű publikációk számára.” (*Tóth–Szántó*, 2006, 1337. o.) Tanulmányuk szerint a (hazai) társszerzőkkel publikáló magyar kutatóknak jobb a nemzetközi teljesítménye, mint a csak egyéni publikációkkal jelentkezőknek.

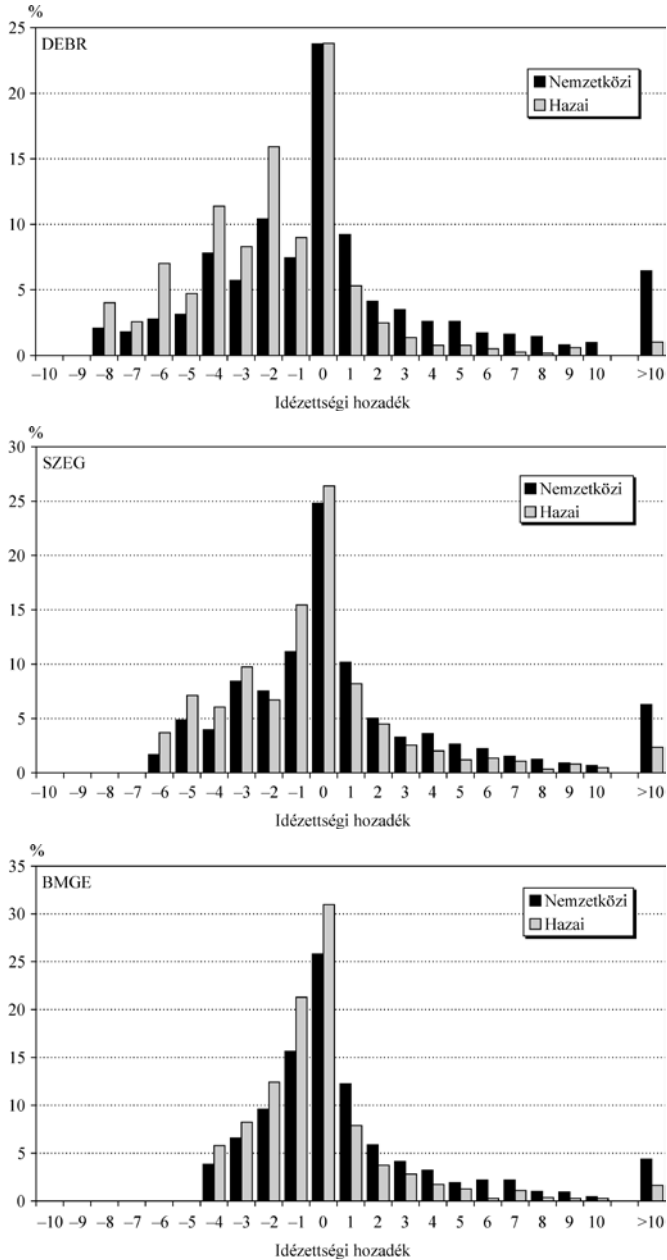
Az *1. táblázat* a hat intézményre vonatkozóan bemutatja az átlagos idézettségi hatást a nemzetközi, illetve hazai együttműködés eredményeként született cikkek esetében. („Nemzetközi” jelzővel illettük valamennyi cikket, amelynek legalább egyik társszerzője külföldi intézménybeli.)

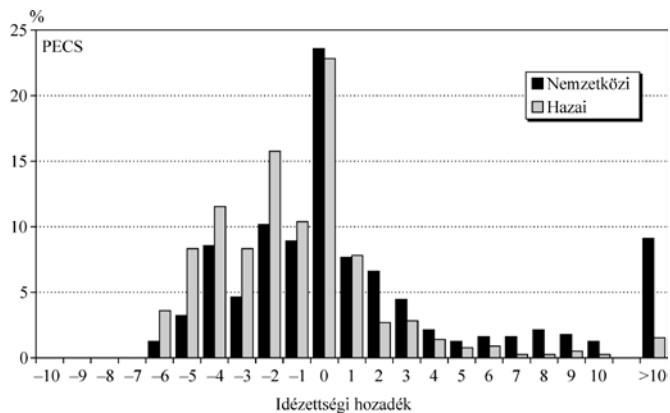
¹⁰ A kritikus tömeg kifejezés a társadalomtudomány természettudományból kölcsönvet fogalma. Eredeti jelentése szerint a hasadóanyag az a legkisebb mennyisége, amelyben az atommagok hasadása még láncreakcióként mehet végbe. A kutatási tevékenységgel kapcsolatban a kritikus tömeg azt a szellemi, pénzügyi és eszközkapacitását minimumot jelenti, amellyel az adott tudományterületen a kutatási cél reálisan megvalósítható.

A hazai és a külföldi társszerzőkkel írott cikkek
idézettségi hozadék szerinti megoszlása

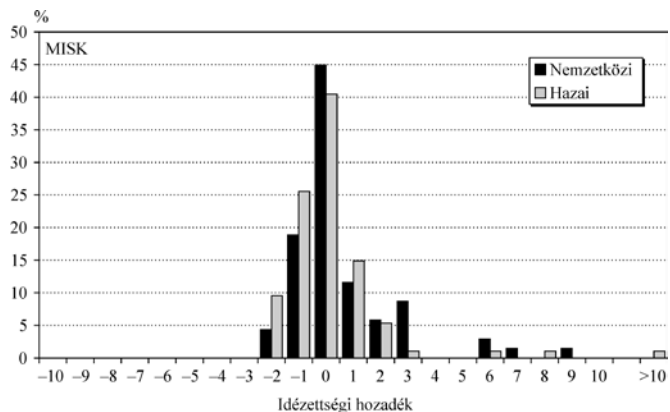
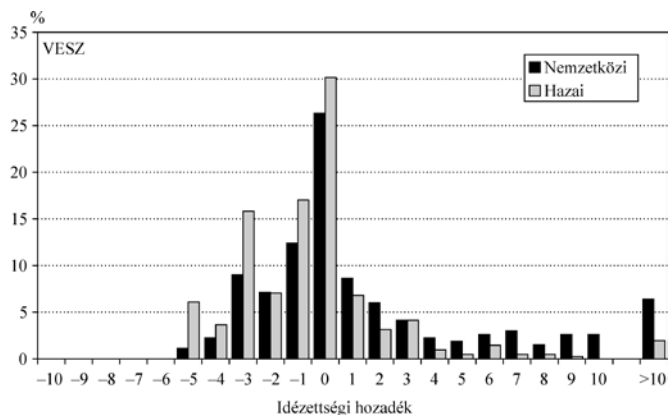
Nagy egyetemek

(Az átlagos oktatói létszám – 2000–2004 – szerint)

Közepes és kis egyetemek
(Az átlagos oktatói létszám – 2000–2004 – szerint)

A nemzetközi és a hazai társszerzők szerinti idézettségi hozadék mutatója

Intézmény	Nemzetközi \sum_k	Hazai \sum_k
DEBR	2,200	-2,100
PECS	2,066	-1,483
SZEG	0,834	-0,804
BMGE	0,713	-0,706
MISK	0,258	-0,189
VESZ	1,731	-1,120

Az 1. táblázat adatainak egyértelmű üzenete, hogy a nemzetközi együttműködésnek a hazaival szemben pozitív, többletidézettségi hozadéka van mind a hat intézmény esetében. Ezt a hatást még inkább egyértelműen tudjuk érzékeltetni a részletesebb adatok ábrázolásával (lásd az 1. ábrát).

Az 1. ábra az egyes egyetemek nemzetközi és hazai publikációinak az átlaghoz mért idézettségtől való eltérését mutatja be, az átlaghoz képest csekély, illetve többletidézettséget felmutató idézettségi hozadék szerinti megoszlásban a hazai és nemzetközi társszerzők szerinti csoportosításban.

A sötét oszlopok a nemzetközi partnerrel írt publikációk, a világos oszlopok pedig a hazai partnerrel írottak százalékos megoszlását jelzik az egyes idézettségi tartományok szerint. Az egymás melletti sötét és világos oszlopok jól mutatják, hogy a nemzetközi, illetve a hazai partnerrel írott publikációk idézettségi hozadéka hány százaléka kerül az adott tartományba. (Külön-külön a sötét és a világos oszlopok összege is 100-100 százalékot ad.) Például a BMGE ábráján a nemzetközi publikációknak kb. 4 százaléka kerül az átlagnál sokkal kevésbé idézett -5-ös tartományba, mintegy 7 százaléka a -4-es tartományba és így tovább.

Az egyetemenkénti ábrák látványos tanulsága az, hogy az idézettségi hozadék negatív tartományában kivétel nélkül nagyobb a hazai társszerzős cikkek részaránya, a pozitív tartományban pedig a nemzetközieteké. A külföldi szerzővel közös cikkek idézettségi fölénye nemcsak valamiféle extremitásnak köszönhető (hogy például a hazai társszerzős cikkek között túl sok az idézetlen, vagy a nemzetközi cikkek között van néhány kiemelkedően magasán idézett, bár részben ez utóbbi is igaz), hanem az előny minden idézettségi tartományban egyenletesen jelen van. Az is igaz, hogy az eloszlás felső tartományában ($\Delta_k > 10$) a nemzetközi társszerzős cikkek fölénye figyelemre méltó.

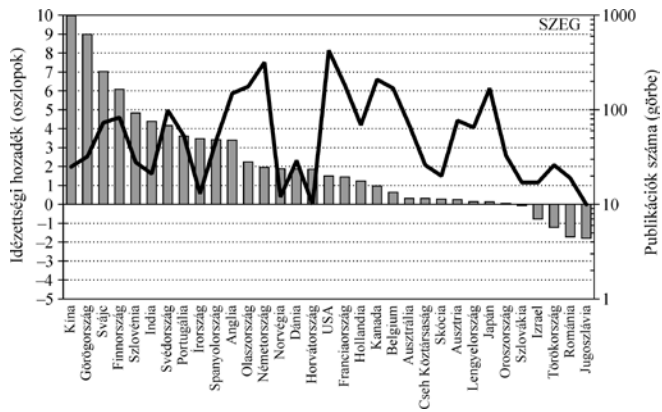
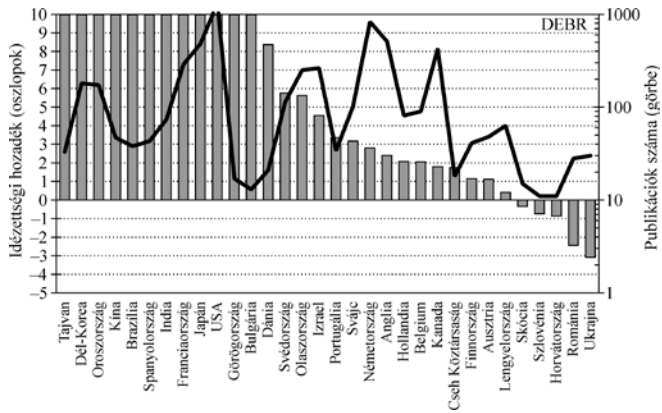
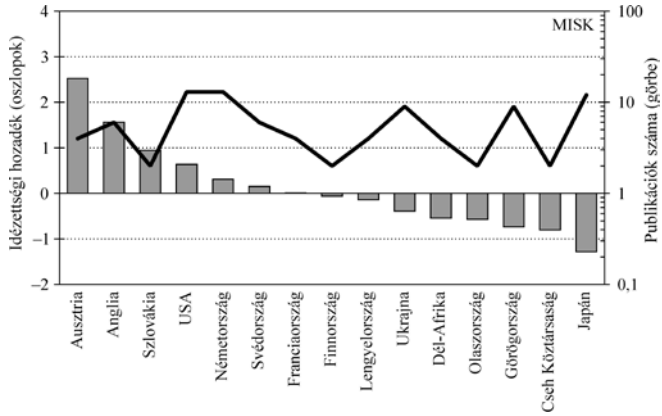
A kooperáló országok hatása

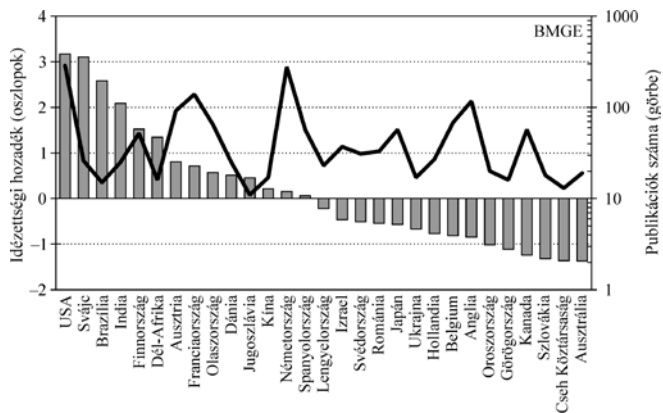
A magyar tudomány – akárcsak az európai országok döntő többsége – jelen van a tudomány világtérképén. A kutatási partnerei között jelentős helyet foglalnak el az erős kutatási bázissal rendelkező országok közül az EU-15-ök és az Egyesült Államok kutatói is, továbbá a triád harmadik tagjával, Japánnal is valamennyi egyetemnek van társ-

A partnerországok idézettségi hozadékbeli erőssége
(Az átlaghoz képesti idézettség rangsora szerint, egyetemenként)

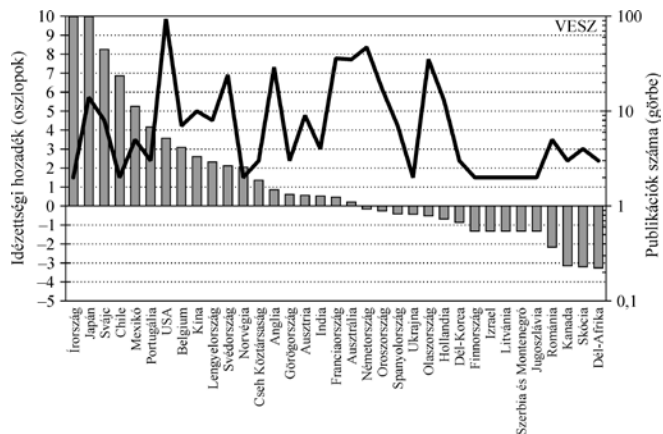
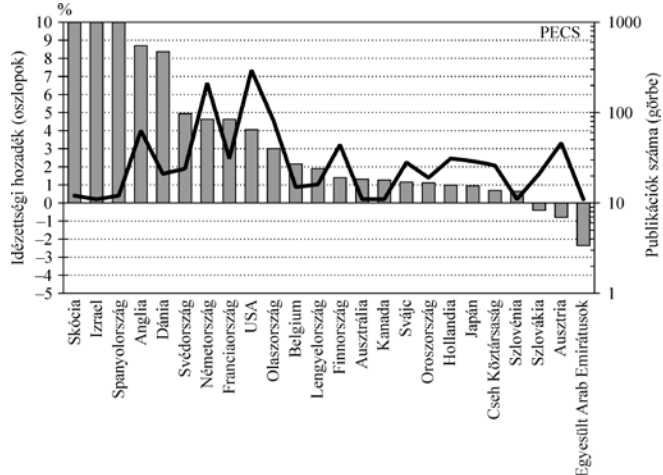
Nagy egyetemek

(Az átlagos oktatói létszám – 2000–2004 – szerint)

Közepes és kis egyetemek
(Az átlagos oktatói létszám – 2000–2004 – szerint)

szerzős kapcsolata.¹¹ Ezt figyelembe véve megfogalmazható az a kérdés, hogy a nemzetközi társszerzősre általánosan jellemző pozitív hatás, többletidézetség a legfejlettebb országokkal való együttműködésekre vagy a partnerországok széles körére jellemző-e. Kedvezőbb-e a többletidézetségi mutató értéke az EU régi tagországaival való közös publikációk esetén, mint a világ más térségeinek élen járó országaival való együttműködések esetén? Továbbá azt is érdemes megvizsgálni, hogy létezik-e korreláció az együttműködések gyakorisága és sikeressége (többletidézetség) között.

Ezekre a kérdésekre az empirikus adatok alapján adható választ a 2. ábra grafikonjai illusztrálják. Az ábrán az országok – az egyetemek mérete szerint – a könnyebb áttekinthetőség érdekében 2-től 10 közös cikkig szerepelnek. (Ha egy országgal 5 év alatt az adott egyetemnek ennél kevesebb közös cikke volt, akkor az a könnyebb áttekinthetőség érdekében nem szerepel az ábrán, de mind az átlag kiszámításának, mind a részletes vizsgálatnak részét képezte.) Sem az idézettségénél, sem a publikációk számánál nem részleteztük a kiemelkedő idézettségi fölényt kifejező 10-es értékhatár feletti tényleges értékeket. De az ábrán a 10-es tartományba kerülő országok sorrendje az idézettségi többlet tényleges értékén alapul. (A konkrét értéknek a minta kis mérete és egyéb módszertani okok miatt nem szabad túl nagy jelentőséget tulajdonítani.)

Az ábrákon az oszlopok az országok *idézettségi hozadékának* csökkenő sorrendjében következnek, a többletidézetségi tartomány felől fokozatosan haladva az átlag alatti idézettségi tartomány felé. A függőleges oszlopok mutatják az illető országgal közösen publikált cikkek átlagos idézettségi hozadékát, jelezve az országgal való együttműködésre jellemző többlet, illetve átlag alatti idézettség arányát. Az oszlopokat keresztező görbe az adott egyetemmel együttműködésben írt cikkek számát adja meg (a jobb oldali logaritmikus skála szerint).

Jól látható, hogy az idézettségi többlet nem korlátozódik az együttműködő országok szűk csoportjára. Akad olyan egyetem, amelynek a partnerországok döntő többségével többletidézetsége van. Ennek a magyarázata abban rejlik, hogy az átlagban a hazai publikációk idézettsége is benne van, és ennek gyengesége eredményezheti azt, hogy szinte valamennyi külföldi partnerrel publikált cikk idézettsége az átlaghoz képest pozitív.

A vizsgált egyetemek döntő részénél bizonyos országok általában a többletidézetséget jelző tartományban vannak, míg mások többnyire az átlag alatti idézettséget jelző tartományban helyezkednek el e variáns szerint. Az összesen 38 partnerországnak (néhány közülük a 2. ábra ábrázolási küszöbe alatt van) a hat egyetem közül legalább eggyel pozitív idézettségi hozadéka van. A partnerországok közül Franciaországnak és az Egyesült Államoknak mind a hat egyetem esetében többletidézetségi hatása van, míg Ausztriának, Németországnak, Svédországnak és

¹¹ A legtöbb országból származó társszerzőt a nagy egyetemek tudhatják maguk mellett. A vizsgálat teljes körére (12 egyetem) vonatkozó sorrendben: Szegedi Egyetem (46), ELTE (45), a BMGE (43), a Debreceni Egyetem (41), a legszűkebb társszerzői ország spektrummal a Miskolci (15), a Nyugat-Magyarországi (16) és a Kaposvári Egyetem (19).

Svájcnak öt egyetem esetében. Az idézettségi tartományban negatív Δ_k érték jellemzi négy egyetem esetében a román, illetve ukrán partnerekkel való együttműködést és három egyetemenél a szlovák partnerekkel való közös publikációkat.

Az országokénti idézettségi hozadék mutatószámára szerinti rangsorok tehát azt mutatják, hogy a rendre többletidézettséget eredményező együttműködő partnerek között túlsúlyban vannak a legfejlettebb országok.

Úgy tűnik, hogy jellegzetes különbség van a három „általános” egyetem és a három műszaki egyetem között: az előbbieknél csak az országok kis csoportjára vonatkozóan van marginális negatív Δ_k értéke. Az utóbbiaknál a partnerszágok fele esetében – közülük néhány igen fontos együttműködő partner – negatív idézettségi hozadék értéke van. Ennek a megfigyelhető jelenségnek a diszciplínák sajátosságaival összefüggő okai vannak, és a kapott eredmény összhangban van *Frederiksen* [2004] a dán ipari kutatások sajátosságaira vonatkozó eredményeivel.

Az idézettségihozadék-hatás és a társszerzős cikkek közötti lineáris korrelációs koefficiens (DEBR: 1,03; PECS: 0,056; SZEG: -0,083; BMGE: 0,291; MISK: -0,114; VESZ: 0,016) nem mutat lényeges kapcsolatot e két változó között. Mindazonáltal mind a hat egyetemenél a leggyakoribb partnerországnak pozitív a Δ_k értéke, akárcsak a második és harmadik leggyakoribb partnerek közül 10-nek.

Az idézettségi hozadék vizsgálatának fő tanulsága, hogy az idézettségi többlet nemcsak néhány, a K+F tevékenységben éllovas országgal való együttműködés jellemzője, bár kétségtelenül vannak „húzóországok” (például: az USA, Svájc, Dánia) és vannak notóriusan kevésbé eredményes együttműködő partnerek (Ukrajna, Románia és esetenként még Ausztria is).

Tanulságok

Kutatásunk eredménye alapján egyértelmű igennel válaszolhatunk *Herbetznek* [1995] arra a cikke címében feltett kérdésére, hogy megéri-e kooperálni. Az idézetek számában mérhető teljesítmények alakulása ezt mutatja. A nemzetközi együttműködésnek az idézettségi hozadékra gyakorolt pozitív hatása nem korlátozódik sem a nagyon sűrűn idézett cikkek szűk körére, sem a csekély számú, nagyon befolyásos országra, bár mindkettőnek, a nagyon sokat idézett cikkeknek és a tudomány nagyhatalmainak nagymérvű jelentősége van az idézettségi hozadék értékének meghatározásában.

Ami a cikk módszertani eredményét illeti, az idézettségi hozadék bevezetett mutatószámára hasznosnak bizonyult az együttműködések partnerországok szerinti hatásának vizsgálatára. További fontos következtetésekre teremtene lehetőséget a minta nagyságának növelése, az egyetemenkénti tudományterületek szerinti elemzés, az adatbázis időtávjának meghosszabbítása, valamint a kooperációs partnerországokra vonatkozó idézettségi sztenderdekkel való összehasonlítás. Ezek megoldása a további kutatások feladata.

A magyar tudomány nemzetköziesedését, a nemzetközi kapcsolatok építését támogató tudománypolitika számára fontos információ, hogy melyek a felfelé húzó, a felemelkedést segítő, és melyek a szinten tartó vagy lejjebb soroló együttműködési kapcsolatok. Az empirikus elemzés egyik tanulsága lehet az, hogy az Európai Kutatási Térségben való részvétel elmélyítése mellett fontos az Európán kívüli térségekkel való együttműködés. A közelmúltban a magyar intézményeket erőteljesen arra ösztönözték, hogy EU-tagországbeli partnerekkel működjenek együtt, ám az egyesült államokbeli, sőt a távol-keleti és csendes-óceáni térségbeli partnerekkel való együttműködések is sikeresnek bizonyultak. Az idézettségi hozadék erőssége szerinti országokénti rangsorokban az EU-15-ökhöz tartozókat gyakran megelőzik más jelentős kutatás-fejlesztési tevékenységet végző országok. (Ez a megállapítás nemcsak a cikkben illusztrációként bemutatott hat egyetemre, hanem a vizsgálat teljes mintájára, a hazai tudományos publikációk több mint 90 százalékát előállító 12 egyetemre is igaz.)

A vizsgálat adatai megerősítik azt a feltevést, hogy a nemzetközi környezetbe a hazaiaknál jobban beágyazott partnerek esetén nagyobb az esélye a tudományos piacon való sikernek, ilyenkor az eredmény nemcsak a közös publikálásban jelenik meg, hanem a többletidézettségben is.

A számos országgal való kapcsolatában 10-es többletidézettségi tartományban jelen lévő egyetemek – az ábrában illusztrációként szereplő Debreceni Egyetem és a mintában szereplő, de a cikkben nem illusztrált ELTE és SOTE – adatai jelzik, hogy a magyar egyetemeken van olyan szellemi bázis, amely alkalmassá teszi azokat a világ kiválóival való eredményes együttműködésre.

A kutatás során kifejlesztett módszer segítségével – amint azt elemzésünk illusztrálta – hasznos eredményekhez lehet jutni az egyetemek stratégiaformálását, a hálózatokhoz kapcsolódását, az együttműködésekben való részvételét megalapozó döntésekhez és az együttműködések támogatni kívánó tudománypolitika eszközrendszerének továbbfejlesztéséhez.

Felhasznált irodalom

- Barabási, A. L. – Jeong, H. – Néda, Z. – Ravasz, E. – Schubert, A. – Vicsek, T. [2002]: Evolution of the Social Network of Scientific Collaborations. *Physica A.*, 311, 590–614. o.
- Figg, W. D. – Dunn, L. – Liewehr, D. J. – Steinberg, S. M. – Thurman, P. W. – Barrett, J. C. – Birkinshaw, J. [2006]: Scientific collaboration results in higher citation rates of published articles. *Pharmacotherapy*, 26 (6), 759–767. o.
- Frederiksen, L. F. [2004]: Disciplinary determinants of bibliometric impact in Danish industrial research: Collaboration and visibility. *Scientometrics*, 61 (2), 253–270. o.
- Glänzel, W. [2001]: National characteristics in international scientific co-authorship relations. *Scientometrics*, 51 (1), 69–115. o.
- Glänzel, W. – Schubert, A. [2001]: Double effort = Double impact? A critical view at international co-authorship in chemistry. *Scientometrics*, 50 (2), 199–214. o.
- Glänzel, W. – Schubert, A. [2004]: Analyzing scientific networks through co-authorship. In: Moed, H. F. – Glänzel, W. – Schmoch, U. (Eds): *Handbook of Quantitative Science and Technology Research*:

- The Use of Publication and Patent Statistics in Studies of S&T Systems. Kluwer, Dordrecht, 257–276. o.
- Glänzel, W. – Schubert, A. [2005]: Domesticity and internationality in co-authorship, references and citations. *Scientometrics*, 65 (3), 323–342. o.
- Glänzel, W. – Schubert, A. – Czerwon, J. [1999]: A bibliometric analysis of international scientific cooperation of the European Union (1985–1995). *Scientometrics*, 45 (2), 185–202. o.
- Herbertz, H. [1995]: Does it pay to cooperate? A bibliometric case study in molecular biology. *Scientometrics*, 33 (1), 117–122. o.
- Kim, M. J. [2001]: A bibliometric analysis of physics publications in Korea, 1994–1998. *Scientometrics*, 50 (3), 503–521. o.
- Lazerow, S. [1974]: Institute for Scientific Information. Encyclopedia of Library and Information Science, Vol. 12, 89–97. o.
- Leimu, R. – Koricheva, J. [2005]: Does scientific collaboration increase the impact of ecological articles? *Bioscience*, 55 (5), 438–443. o.
- Leta, J. – Chaimovich, H. [2002]: Recognition and international collaboration: the Brazilian case. *Scientometrics*, 53 (3), 325–335. o.
- Ma, N. – Guan, J. C. [2005]: An exploratory study on collaboration profiles of Chinese publications in Molecular Biology. *Scientometrics*, 65 (3), 343–355. o.
- Narin, F. – Stevens, K. – Whitlow, E. S. [1991]: Scientific cooperation in Europe and the citation of multinationally authored papers. *Scientometrics*, 21 (3), 313–323. o.
- Tóth István János – Szántó Zoltán [2006]: Magyar közgazdászok szerzőtársi kapcsolathálói és tudományos teljesítménye. *Magyar Tudomány*, 11. szám, 1332–1338. o.
- Van Raan, A. F. J. [1998]: The influence of international collaboration on the impact of research results – Some simple mathematical considerations concerning the role of self-citations. *Scientometrics*, 42 (3), 423–428. o.
- Varga, A. – Parag, A. [2008] Academic Knowledge Transfers and the Structure of International Research Networks. Working Papers, 2., Pécsi Egyetem.
- Yoshikane, Fuyuki – Nozawa, T. – Tsuji, K. [2005]: Comparative Analysis of Co-Authorship Networks Considering Authors Roles in Collaboration: Differences between the Theoretical and Application Areas. <http://svrrd2.niad.ac.jp/faculty/fuyuki/issi2005.pdf>

Beszállítóilánc-menedzsment a hazai autóiparban

NIKODÉMUS ANTAL – KEMENCZEI NÓRA

Az autóipar hálózatos iparágként sok közvetlen és közvetett haszonnal jár az adott régió számára. Ezt felismerve, Magyarországon a rendszerváltást követően jött létre politikai törekvés a hazai beszállítói hálózat és háttéripar megerősítésére, fejlesztésére. Több mint 15 éves tapasztalat nyomán a mai támogatási rendszer komplex szemléletben nyújt segítséget az iparágat sújtó nehézségek kezelésére. Hazánk 2004-es uniós csatlakozása óta az ösztönzőrendszer kiépítésénél közösségi források felhasználásával is számolhatunk. A cikk a beszállítói háttéripart támogató állami szakpolitikák fejlődését mutatja be a rendszerváltozástól napjainkig.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: O25.

Előzmények

Magyarországon a KGST összeomlása által leginkább sújtott gazdasági ágazatok egyike a közúti gépjármű-gyártás volt. Az alapvetően keleti piacok ellátására kiépült magyar járműipari vállalatok a gazdasági átalakulást követően nem voltak képesek lépést tartani a szabad piac követelményeivel. A legnagyobb magyar gépjárműgyártó vállalat, az IKARUS termelése 1989 és 1996 között a tizedére csökkent. Az IKARUS összeomlása maga alá temette a közúti gépjármű-gyártás kisebb szereplőit.

A külföldi tőkének szabad utat engedő gazdaságpolitikának köszönhetően és a magyar gépjárműgyártás hagyományaira építkezve megjelentek hazánkban azok a nemzetközi nagyvállalatok, amelyek tőkénkkel újra fejlődési pályára állították a magyar autóipart és a hozzá tartozó háttéripart az 1990-es évek elején. A termelés a nagy multinacionális cégek megjelenése után, 1992-től kezdődően látványosan

Dr. Nikodémus Antal a Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium főosztályvezető-helyettese.
E-mail cím: nikodemus.antal@gkm.gov.hu

Kemenczei Nóra, a BMGE Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója.
E-mail cím: kemenczei.nora@mvh.gov.hu

megnőtt. A közúti járműgyártás kategóriában a termelés volumene 10 év leforgása alatt, 1992–2002 között mintegy 30-szorosára¹ emelkedett.

Strukturális szempontból megkezdődött a magyar autó- és alkatrészágazat integrálódása az európai és globális gazdaságba. A technológiailag kifinomult, külföldi tőkével alapított beruházások által Magyarország bekapcsolódott a nemzetközi munkamegosztásba. A hazánkban letelepedett összeszerelő üzemeket követve megjelentek a szintén külföldi tőkével működő elsőkörös beszállítók is. E multinacionális nagyvállalatok számának növekedésével, illetve tevékenységük bővülésével párhuzamosan viszont – felhalmozott tőke hiányában – nem jöttek létre kellő számban azok a magyar tulajdonú kis- és középvállalatok, amelyek a második, illetve harmadik szintű beszállítóként csatlakozhatnak a beszállítói láncba. A multinacionális és a hazai vállalati kör között így „gazdasági szakadék” (Kemenczei, 2006) alakult ki, és a problémák technológiai, tőke-, menedzsment-, marketing- és motivációs jellegűek.

A rendszerváltó országokban mindeközben megindult a verseny a külföldi beruházások elnyeréséért. A kelet-közép-európai régió országai közül hazánkban kezdődött meg a legkorábban – 1990-ben – a privatizáció. A korántsem minden szempontból megbízható, azonban mértékadó adatok szerint a 1990-es évek első felében az összes külföldi beruházás mintegy 60 százaléka érkezett Magyarországra a privatizáció során (Árva–Diczházi, 2002).

A külföldi működőtőke-vonzást illetően a nemzetközi vállalatokra elsősorban a fogadó ország gazdaságának alapjellemezői hatnak. A legfontosabb szempontok: a piac mérete és a lakosság reáljövedelmének nagysága, a szakképzettségi színvonal, az infrastruktúra rendelkezésre állása, továbbá egyéb olyan erőforrások, amelyek megkönnyítik a hatékony termelési szakosodást, valamint a kereskedelempolitikai, a politikai és makrogazdasági stabilitás. Az egyes említett alapvető tényezők viszonylagos súlya a beruházás típusától függően változik.

Az autóiipari beruházások esetében a helyválasztás legfontosabb döntési kritériumai:

- a telephely stratégiai elhelyezkedése;
- a gazdasági stabilitás;
- a megfelelő infrastruktúra;
- a beszállítói háttér;
- a rendelkezésre álló munkaerő minősége és költsége.

Ezekon kívül szerepe lehet még az adózási feltételeknek és az állam motiváltságának, vagyis a vállalkozásoknak nyújtott támogatás mértékének is. Hazánkban viszonylag korán, már az 1990-es évek elején felismerte a gazdaságpolitika, hogy a piaci szabályzás átalakítása mellett a hálózatos iparágak befektetéseiért folytatott küzdelemben előtérbe kell helyezni a magyar vállalatok fejlesztését, és segítséget kell nyújtani számukra az eltérő gazdasági hagyományokból adódó hátrányok leküzdéséhez, azaz a gazdasági szakadék felszámolásához.

¹ KSH-adatok.

Versenyképességet javító állami szakpolitikák

A rendszerváltást követően megkezdődött a multinacionális cégek letelepedése Magyarországon, amelynek kapcsán már az 1990-es évek elején létrejöttek az autópárhoz kapcsolódó beruházások is. A magyar iparpolitika hamar felismerte az autópárház és a hozzá kapcsolódó külföldi tőke jelentőségét. A hazai vállalkozásokat – bár jelentős szakmai múlttal rendelkeztek – hatalmas gazdasági szakadék választotta el a tőkével jól ellátott és piacgazdasági tapasztalattal bíró külföldi vállalkozásoktól. Ez meggátolta a magyar vállalatok nemzetközi munkamegosztásba való azonnali beilleszkedését. Az első kezdeményezés a gazdasági szakadék áthidalására a HPC (Hungarian Productivity Center) modern minőségmenedzsment meghonosítását célzó programja volt, amelyek keretében 1993 és 2003 között több mint 600 magyar vállalati közép- és felsővezető vett részt tanulmányúton Japánban. Bár a program nem kizárólag az autógyártásban érdekelt cégeket célozta meg, mégis ezt neveznénk a későbbi jobban specifikált intézkedések előfutárának.

1. táblázat

A beszállítóilánc-menedzsment története

I. Beszállítói célprogram	II. Integrátori beszállítói program	III. Smart Hungary
Célcsoport: multinacionális cégek	Célcsoport: integrátor vállalatok	Regionális központok irányába nyitott
Fóruma: – találkozók – konferenciák	Igény: – klaszteresedésre – hitelekre – tőkebefektetésekre	Ipari parkok logisztikai támogatása
ITDH bázison	Széchenyi-terv (decentralizált pályázatok) Klaszterek létrejötte A Beszállítói Befektetői Zrt. megalakulása OMFB Integrátori pályázat	Smart Hungary programok

Forrás: Saját összeállítás.

Az elmúlt tíz év alatt a beszállítóilánc-menedzsmentben az iparág fejlődését követve a beszállítói lánc minden szintjét átfogó támogatáspolitikai jött létre. A beszállítói célprogram a hazánkba települő multinacionális cégeket arra ösztönözte, hogy tudatosan építsenek ki kapcsolatot a hazai potenciális beszállítókkal. Az integrátori beszállítói program életre hívója az 1990-es évek derekán az a világgazdasági trend volt, amelynek hatására a beszállítói lánc szervezésének feladata mindinkább az első, illetve második körös beszállítókra hárult, azaz az úgynevezett integrátor vállalatokra. Magyarországon a beszállítói piramis ezen szintjén kizárólag multinacionális nagyvállalatok hazai leányvállalatai állnak. A magyar vállalatok kapcsolati és materiális tőkéjének gyarapodását a mai napig az ebben az időszakban létrejövő klaszterek és kockázattitőke-alapok segítik. Az új évezredben a Smart

Hungary program létrehívását a regionális szempontok inspirálták, továbbá előtérbe kerültek a kis- és középvállalatok támogatási programjai. A beszállítóilánc-menedzsment történetének bemutatását lásd az 1. táblázatban.)

A beszállítói hálózat és a háttérpar fejlesztése az uniós csatlakozást követően

Magyarország 2004. május 1-jén csatlakozott az Európai Unióhoz, ezáltal jogosulttá vált az uniós fejlesztési alapjaiból: a strukturális alapokból és kohéziós alaphoz források lehívására a gazdasági és társadalmi kohézió erősítése, továbbá a tagállamok, illetve régiók közötti fejlettségbeli különbségek csökkentése érdekében.

A 2004–2006-os tervezési időszakban az első Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT I.) eszközrendszerében a Gazdasági Versenyképesség Operatív Program (GVOP) 4+1 prioritása alatt (1. Befektetésösztönzés; 2. Kis- és középvállalkozások fejlesztése; 3. Kutatás-fejlesztés és innováció; 4. Információs társadalom- és gazdaságfejlesztés; plusz „szakértői segítségnyújtás”) összesen 24 különböző célterületre pályázhattak a hazai gazdasági szereplők és azon belül a járműgyártásban tevékenykedő vállalkozások. (Lásd a 2. táblázatot.)

2. táblázat

A járműgyártás ágazat részesedése a GVOP pályázataiból (Millió forintban)

GVOP (2004–2006)	Keret	Járműgyártás*
1. prioritás: Befektetésösztönzés	24 925	2586
2. prioritás: Kis- és középvállalatok fejlesztése	30 296	230
3. prioritás: Kutatás, fejlesztés	24 915	480
<i>Összesen</i>	<i>80 136</i>	<i>3296</i>

* TEÁOR DM kategória, hatályos szerződéssel lekötött támogatás.

Forrás: EMIR, 2007. augusztus 31.

Az első Nemzeti Fejlesztési Terv 3 éves tervezési periódusa alatt a Gazdasági Versenyképesség Operatív Program pályázati kiírásai a hazai gazdasági szereplők számára 162 milliárd forintnyi vissza nem térítendő támogatás² lehívását tették lehetővé, amelyből 117 milliárd forint az uniós hozzájárulása. Az autógyártásban működő cégek az 1., 2. és 3. prioritás kiírásai alapján kaptak pályázási lehetőséget, és összesen több mint 3 milliárd forint támogatást nyertek el a program három éve alatt, így a három prioritás teljes keretének 4 százaléka került az ipárhoz. A járműgyártás ágazatában működő vállalkozások élenjáró pályázási kedvet és képességet mutattak a befektetési célú pályázatokon, viszont érezhetően kevesebb cég jelent meg a kis- és középvállalkozásoknak szóló, valamint az innovációs pályázatokon.

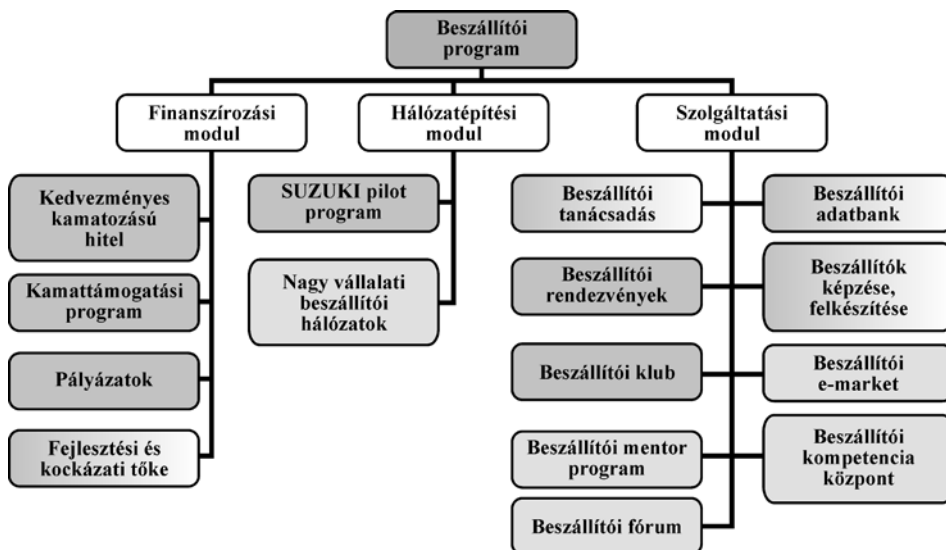
² A támogatás a 163/2001. (IX. 14.) kormányrendelet alapján beruházási támogatásnak minősül.

A GVOP 1. prioritásán belül megjelentek a hazai beszállítói hálózat fejlesztését célzottan szolgáló pályázati kiírások is, így a 2004-ben megjelenő „Beszállítói integrátorok számának növelése és megerősítésük” (GVOP 1. 1. 3. A) és a „Klasztereknek nyújtott szolgáltatások fejlesztése” (GVOP 1. 1. 3. B), az utóbbi pályázatot 2005-től tartalmában átalakítva „Feldolgozóipari beszállítók számának növelése, megerősítésük” címmel írták ki.

A Magyarországon működő autóipari beszállítói hálózat komplex fejlesztésének érdekében 2005-ben létrejött az Új Beszállítói Program, amely elődjének alapján, azonban összetettebb, hatékonyabb eszközökkel kívánja elősegíteni a tőkehiánnyal küszködő magyar tulajdonú vállalkozások bekapcsolódását a gépjárműgyártás vertikális hálózatába (Szanyi, 2004). A program célja a beszállítói hálózat fejlesztése és beszállítói szolgáltatások nagybefektetői igényekhez történő igazítása, vívmánya a három pilléren nyugvó intézkedésrendszer. (Lásd az 1. ábrát.) A finanszírozási oldalon kívül konkrét projekteket valósít meg (Suzuki Pilot Projekt)³, és megjelenik a szolgáltatásokat felölelő pillér, amelynek a hálózatosodás kialakulását elősegítő kulcsfontosságú elemei a beszállítói fórum, az adatbank és a tanácsadás, a beszállítói rendezvények, a képzés, a felkészítés, a kompetenciaközpont létrehozása és a virtuális beszállítói tér (e-market) létrehozása.

1. ábra

A mai magyar beszállítói program három pillére

Forrás: ITDH.

³ A GKM 2006-ban realizálódott pilóta programja, amely kedvezményes beszállítói hitel nyújtásával segíti a Suzuki kiemelt beszállítóit az összeszerelő üzem gyártókapacitásának növekedéséhez igazodó, pótlólagos beruházásaik megvalósítását. A tervek szerint a program kiterjeszhető lesz más ágazatokra is.

A Magyar Fejlesztési Bank (MFB) beszállítói hitelkonstrukciója a Vállalkozás-fejlesztési Hitelprogram részeként 25 milliárd forintnyi kedvezményes feltételű hitel elérését tette lehetővé a hazai beszállítók számára. A hitel célja a technológia- és termékfejlesztés, a kapacitásbővítés és a logisztikai háttér fejlesztése („just in time” beszállítás). Az egyes beszállítók 5000–1000 millió forint 15 éves lejáratú kedvezményes kamatozású hitelt (Eurolibor + 4 százalék) kaphatnak.

A Gazdasági és Közlekedési Minisztérium kamattámogatási programja az MFB beszállítói hiteléhez kapcsolódik. A minisztérium 1,5 százalékos kamattámogatást nyújt a hitel türelmi idejére (max. 2 év) vissza nem térítendő juttatás formájában azoknak a feldolgozóipari beszállító és integrátor kis- és középvállalkozásoknak, amelyek a hitelprogramban részt vesznek. A lebonyolítást az MFB koordinálja.

A program nagy hangsúlyt fektet a kockázati tőke bevonására a fejlesztési típusú beruházásokhoz. Fontos célkitűzés az állami alapítású tőkeintézmények – Kisvállalkozás-fejlesztési Pénzügyi Rt., Corvinus Rt., Beszállítói Befektető Rt., Informatikai Kockázati Tőkealap Rt., MFB Rt. – tevékenységének összehangolása, és magántőkealapok felállításának elősegítése.

A Suzuki Pilot Projekt

A Suzuki Motor Corp. magyarországi összeszerelő üzeme 14 éves esztergomi működése során az autóiipari cégek közül a legnagyobb (35–40 százalék) hazai beszállítói kört építette ki. A gyár mára elérte a 100 000-es gyártókapacitást, amelynek 60 százalékát exportpiacokon értékesítik. A cég közép-, illetve hosszú távú üzleti terveiben a 200 000-es, majd a 300 000-es gyártókapacitás elérése a cél. A beruházás első üteme már megkezdődött. A Suzuki kapacitásbővítése azonban beszállítóitól is pótlólagos befektetést igényel. A projektet az az igény hívta életre, hogy a többségében tőkehiánnyal küszködő magyar beszállítók követni tudják az összeszerelő üzem megnövekvő alkatrészigényét, azaz eszközölni tudják az ehhez szükséges beruházásokat. A beszállítói pilot programban a Magyar Suzuki Rt. a magyar kormánnyal együttműködve integrátor vállalként vesz részt.

A kormány célja a Suzuki összeszerelő üzemének beszállító kis- és középvállalatok, valamint a 250 fő feletti létszámmal rendelkező, azonban hazai viszonylatban még kis- és középvállalként támogatandó nagyvállalatok beszállítói tevékenységének mennyiségi és minőségi növekedésének ösztönzése korszerű termelékenységi módszerek elsajátításával és alkalmazásával. Cél továbbá a beszállító vállalatok szervezeti, menedzsment- és szakembergárdájának fejlesztése korszerű teljesítményértékelő rendszerek alkalmazásával és az egyén készségeit fejlesztő tréningekkel. A program legfontosabb eleme a beszállító vállalatok kapacitásbővítéséhez szükséges beruházások támogatása kedvezményes beruházási hitel nyújtásával.

Az eredetileg 18 céggel tervezett projektben végül 29 vállalat kapott támogatást. A programban részt vevő vállalatok összesen 6,38 milliárd forint értékű fejlesztést hajtottak végre, ezzel 533 új munkahelyet teremtettek. A fejlesztések nyomán korszerűsített és kibővített kapacitásokat a termelését növelő Suzuki a cégek mind-egyikénél lekötötte. A pilóta projekt gazdasági jelentőségét az adja, hogy kiterjesz-
hető más hálózatos iparágakra is, mint például az elektronikára vagy a gépiparra.

Kapcsolódó szolgáltatások

A kooperációs kapcsolatok elősegítése szintén fontos feladat. A hazai tapasztala-
tok szerint a magyar vállalkozások ritkán működnek együtt, így számos esetben a bizalomhiány miatt kihasználatlanok maradnak azok a kooperációs lehetőségek, ame-
lyek magukban hordoznák a cégek magasabb szintre való lépésének lehetőségét. Adatbázis híján a partnerkeresés nehézkes, ezért szükség lenne egy egységes, napra-
kész és széles körű autóiipari adatbázis létrehozására és annak folyamatos frissítésére.

Az alacsonyabb termelési költség és ezáltal a kedvezőbb ár nemcsak az olcsóbb munkaerővel, hanem a hatékonyság növelésével is elérhető. Segíteni kell a vállala-
tokat, hogy felmérjék, hol tartanak az egyes területeken, meg kell mutatni a legjobb gyakorlatokat, és elő kell segíteni azok bevezetését. Ennek megfelelő eszköze lehet a már működő benchmarking klub, a kialakítás alatt levő best-practice klub, vala-
mint az adatbázis felépítéséhez szükséges felmérésekből nyert információk.

Kiemelendő a klaszterek⁴ szerepe a hálózatosodás elősegítésében. Hazánkban két autóiipari kezdeményezés indult, 2000 novemberében az esztergomi székhelyű Közép-Magyarország Autóklaszter, továbbá 2000 decemberében a Pannon Autóiipar Klaszter (PANAC) győri központtal.

Az autóiipari Living Lab program

A projekt célja az ipari vállalatok és a tudományos műhelyek közötti híd kiépí-
tése, amely elősegíti az innovációs kooperációt egy együttműködési szoftver, a CoSpaces (CS) segítségével. Ez a szoftver és a működése során továbbfejlesztett változata fogja biztosítani a résztvevők számára az eszközt a virtuális térben való együttműködéshez. Magyarországon 2006 őszén született megállapodás az Autó-
ipari Living Lab pilot projekt elindításáról. Az ötletgazdák a projekt megvalósulásától a beszállítói lánc innovációs készségének és képességének megerősödését várják, amely lehetővé teszi a magyar autóiipari vállalkozások innovációs és beszállítói státuszának megerősítését Európában.

⁴ A klaszter fogalmáról és szerepéről bővebben lásd: Grosz [2004].

A jelenlegi pályázati rendszerben főleg a pályázati anyag bonyolultsága, az elbírálási határidő bizonytalansága és a támogatási összegek utólagos kifizetése jelent veszélyt a tervezett beruházás megvalósítására az általában kevés likvid tőkével rendelkező kis- és középvállalkozások esetében. A pályáztatás bonyolultsága miatt a vállalkozásoknak pályázati cégekhez kell fordulniuk, amely sikertelen pályázat esetén kizárólag költséget jelent a pályázó számára. Gondot okoz továbbá, hogy nem tervezhető előre a pályázatok elbírálási határideje, de még nyert pályázat esetén is bizonytalan a kifizetés ideje. Ez kifejezett problémát jelent a beruházás megvalósításakor a cég által az alvállalkozóval szemben vállalt fizetési határidők tekintetében. A kis- és középvállalkozások a vállalkozási hitel felvételekor számolnak a támogatáson elnyert összeggel, és nem rendelkeznek külön likvid tartalékokkal a késedelmes kifizetés ellensúlyozására.

Az oktatás és képzés

A magyar közép-, illetve felsőfokú oktatás nem elégíti ki teljes mértékben az iparág igényeit. A szakmunka az utóbbi években jelentősen leértékelődött a fiatalok szemében, ennek megfelelően a cégek egyre kevesebb dolgozót találnak. Sok esetben külföldi (szlovákiai) munkavállalókkal pótolják a hiányzó létszámot. Ez jelentős gondot okozhat, hiszen Szlovákiában jelentős gyártókapacitás kiépítése van folyamatban, amelyek beindulásával a jelenleg hazánkba ingázó munkaerő inkább saját hazájában vállal majd munkát. Az ebből adódó problémák már a közeljövőben jelentkezhetnek, ezek feloldására vissza kell állítani a szakmunkás- és a technikusiplya presztízsét, továbbá modernizálni kell az oktatási anyagokat a vállalatok követelményeinek megfelelően. Elő kell segíteni a vállalatok és a középfokú oktatási intézmények együttműködését.

Az oktatás gyakorlatorientáltsága rendkívül alacsony, nem folyik elég gyakorlatorientált kutatás az egyetemeken. Mindenképpen szükség van az ipari cégek bekapcsolására a felsőoktatásba, egyrészt a tananyagok átalakítása, másrészt pedig az innovációs tevékenység előmozdítása érdekében. Az egyetemek számára már adottak pályázati lehetőségek ilyen jellegű kutatóközpontok létrehozására. Kiépülésükkel ezek a központok jelenthetnek megfelelő fejlesztési bázist mindazoknak a magyar kis- és középvállalatoknak is, amelyek nem rendelkeznek elegendő erőforrással saját kutató-fejlesztő tevékenység végzéséhez.

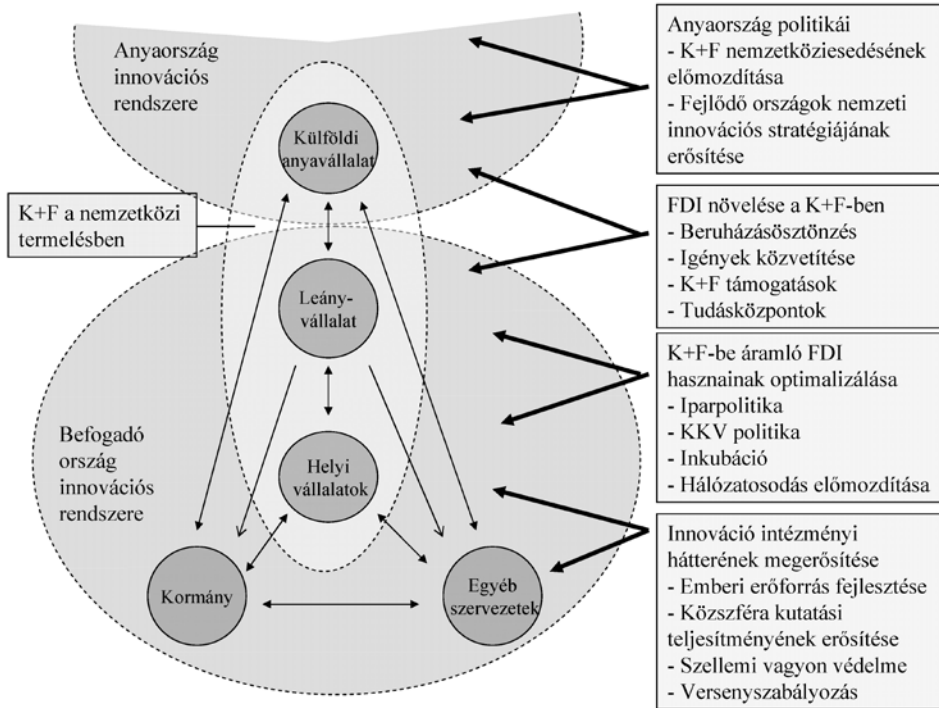
A tőke- és technológiaáramlás

Az autóipar a termék összetettségére és a gyártás nagy tőkeigényére való tekintettel, valamint a világban zajló gazdasági folyamatok miatt globális méretű ágazattá vált. A fokozott világgazdasági verseny miatt egyre szélesedik a kihelyezett (outsourcing), illetve kiszervezett tevékenységek köre.

A 2. ábra könnyen értelmezhető keretbe foglalja a tőke- és a technológiaáramlás globális összefüggéseit, melyen keresztül betekintést nyerünk azokba a folyamatokba, amelyek felé az iparági tendenciák mutatnak. Az iparágra jellemző folyamatok megértésére alapozható egy olyan állami szakpolitika, amely hatékonyan képes javítani az ágazat nemzetközi versenyképességét.

2. ábra

A tőke és a technológia nemzetköziesedése az innovációban

Forrás: UNCTAD: World Investment Report, 2005.

Az egész világra kiterjedő globalizációs folyamat eredményeképp megnyílt az út a tőke és a tudás áramlása előtt. Ez az út azonban az erős, Európára is jellemző globalizációs tendencia ellenére is kimondottan rögzös. A szabad áramlást elsősorban az egyes régiók közötti gazdasági különbségek korlátozzák. A tőke és tudás befogadása feltételekhez kötött. Az adaptáció csak a fejlettségi szintben egymáshoz közel álló térségek között megy végbe akadálytalanul. A fejlettségi szintben komoly eltéréseket mutató régiók között a tőke és tudás áramlása csak korlátozottan képes létrejönni. A tudást és tőkét befogadni kívánó országok állami szakpolitikáinak feladata, hogy elősegítsék a gazdasági különbségek legyőzését a technológiai fejlettség, a vállalati kultúra, a humán erőforrás, illetve az infrastruktúra területén.

Az autóipar mint európai szintű stratégiai ágazat fejlesztése 4 dimenzióban zajlik. Az iparpolitikai dimenzió rámutat az ágazatban kívánatos fejlődési irányokra (CARS 21 program), a támogatáspolitikai a fejlődéshez szükséges beavatkozási pontokat indikálja, a külföldi működőtőke-beáramlással kapcsolatos politika a tőkeáramlás törvényszerűségeire épít, míg a K+F dimenzió az ágazat technológiai vonatkozásait (Leading Market Conception) hivatott előrevetíteni.

Napjaink gazdaságpolitikája

A 2007–2013-as tervezési időszakban az Új Magyarország Fejlesztési Tervben négy fő területre, prioritásra helyeződik a hangsúly: a kutatás-fejlesztés és innováció, a vállalkozások, kiemelten a kis- és középvállalatok komplex fejlesztésére, a modern üzleti környezet erősítésére és a Jeremie⁵ típusú pénzügyi eszközök fel-

3. táblázat

Járműgyártás ágazatban tevékenykedő cégek részvétele a Gazdaságfejlesztési Operatív Programban

Kód	Megnevezés	Beadott pályázatok száma (db)	Beadott pályázatok támogatási igénye (millió forint)	Támogatott pályázatok száma (db)	Megítélt támogatás (millió forint)
GOP-2.1.1./B	Komplex vállalati technológiafejlesztés kis- és középvállalatok számára	2	48,6	1	11,8
GOP-2.1.1./C	Komplex vállalati technológiafejlesztés	11	2240,8	8	1920,9
GOP-2.1.2./B	Munkahelyteremtő komplex beruházások támogatása kis- és középvállalatok számára	1	50	1	49,9
GOP-2.1.2./C	Munkalehetőséget teremtő komplex beruházások támogatása a hátrányos helyzetű kistérségekben	4	1142,7	4	1141,2
GOP-2.2.1.	Vállalati folyamatmenedzsment támogatása (kivéve Közép-Magyarországon)	2	27,9	2	7,9
GOP-2.2.2.	Minőség-, környezet- és egyéb irányítási rendszerek bevezetése	6	6,4	6	6,4
<i>Összesen</i>		<i>26</i>	<i>3516,4</i>	<i>22</i>	<i>3138,1</i>

Forrás: EMIR, 2008. április.

⁵ Joint European Resources for Micro to Medium Enterprises. Magába foglalja a kis- és középvállalkozások mikrofinanszírozását, a garanciaeszközöket és a tőkepiac fejlesztését.

használására. Ezek a fejlesztési fókuszpontok, amennyiben megfelelő eszközrendszerben testesülnek meg, kitűnően szolgálhatják az autópári beszállítói lánc fejlődését. A piacorientált kutatás-fejlesztés és technológiai együttműködések támogatása, kutatási központok, innovációs és technológiai parkok fejlesztése, a vállalati K+F ösztönzése, a vállalkozások technikai korszerűsítése, az e-szolgáltatások bővítése, logisztikai központok regionális vetületű kialakítása és az új finanszírozási formák bevezetése az autógyártásban is kulcsfontosságú problémák megoldását hozhatja.

Az Új Magyarország Fejlesztési Terv alapján kiírt gazdaságfejlesztési pályázatokon (lásd a 3. táblázatot) napjainkig 26 autópáriban tevékenykedő cég pályázott összesen 3 és fél milliárd forint támogatási összegre. Két pályázatot utasítottak el és további két pályázó lépett vissza szerződéskötés előtt. Így 22 cég jutott vissza nem térítendő támogatáshoz 3,1 milliárd forint értékben. Ez az összeg a teljes feldolgozóipar 2007. évi befektetéseinek 0,26 százalékát⁶ teszi ki.

Fejlődési irányok hazánkban

A járműgyártás ágazatban a termelés koncentrált, tehát viszonylag kevés vállalkozás⁷ állít elő a magyar gazdaság szempontjából jelentős termelési értéket. A Gazdasági Versenyképesség Operatív Program tapasztalatai szerint az autópáriban és az autópári innováció – tőkeerős kis- és középvállalkozások hiányában – beszállítói oldaláról nem fejleszhető igazán hatékonyan. Szükségesnek látszik egy, a külföldi működő tőkére építő innovációs ösztönző rendszer kialakítása, amely hazánk tudásbázisára építve vonzaná a külföldi működő tőkét. A beruházás volumene miatt egyedi kormánydöntés (EKD) alá eső támogatási kérelmek kutatás-fejlesztésre és innovációs tevékenységre történő kiterjesztése már szerepel a gazdaságpolitikai elképzelések között. A támogatási rendszer hatékonyságának növelése érdekében a beruházásösztönzési és humánerőforrás-fejlesztési programok kialakításánál az ágazati, illetve szektorspecifikus fejlesztési szempontokat kell fókuszba helyezni.

Hivatkozások

Antalóczy Katalin – Sass Magdolna [2002]: Magyarország helye a közép-kelet-európai működőtőke-beáramlásban – statisztikai elemzés. *Külgazdaság*, 45. évf., 7–8. sz., 33–53. o.

Árva László – Diczházi Bertalan [2002]: Globalizáció és külföldi tőkeberuházások Magyarországon. Kairosz Kiadó, Budapest.

Boston Consulting Group [2005]: The Central and Eastern European Opportunity. How can Hungary serve Western Europe better than China? Boston Consulting Group, www.bcg.com

⁶ KSH-adat: feldolgozóipar beruházásainak teljesítményértéke 2007-ben 1183,1 milliárd forint.

⁷ Utolsó elérhető KSH-adat: 2006-ban 806 vállalkozás működött a járműgyártás ágazatban (TEÁOR: DM kategória).

- Buzás N. – Kállay L. – Lengyel I. [2003]: Kis- és középvállalkozások a változó gazdaságban. JATEPress, Szeged.
- Buzás N. – Lengyel I. (szerk.) [2002]: Ipari parkok fejlődésének lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek. JATEPress, Szeged.
- Csáki György – Szalavetz Andrea [2004]: A működőtőke-vonzási képesség mint a versenyképesség mércéje. *Külgazdaság*, 48. évf., 3. sz., március, 47–63. o.
- Éltető Andrea [1999]: A külföldi működő tőke hatása a külkereskedelemre négy kis közép-európai országban. *Közgazdasági Szemle*, XLVI. évf., 1. sz., 66–80. o.
- Faihs Tamás [2005]: A magyar autóiipari beszállítók helyzete az európai autógyártásban. Előadás, PANAC Konferencia, 2005. 09. 16.
- Farkas B. – Lengyel I. (szerk.) [2000]: Versenyképesség – regionális versenyképesség. SZTE GTK Közleményei, JATEPress, Szeged.
- Gecse Gergely – Dr. Nikodémus Antal [2003]: A hazai klaszterek lehatárolásának problémái – lokációs hányados, *Területi Statisztika*, 6. sz., 522–532. o.
- GKM [2005a]: Magyar intermodális logisztikai fejlesztési koncepció. GKM, Budapest.
- GKM [2005b]: A külföldi működőtőke-beáramlás szerepe a gazdasági növekedésben. Prezentáció. GKM, Budapest.
- Grosz András [2000]: A gépjárműipari klaszterek külföldi tapasztalatai és a Pannon Autóklaszter lehetőségei. *Tér és Társadalom*, XIV. évf., 4. sz., 125–145. o.
- Grosz András [2004]: Az autóiipari koncentráció és klaszteresedési folyamat sajátosságai az Észak-Dunántúlon. In: *Fiatallisták III. konferenciája*, 2002. október 11–12. Győr, Széchenyi István Egyetem, MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, CD kiadvány.
- Havas Attila [1998]: Bevezetés az innovációmenedzsmentbe. In: *Paradigmaváltás az autóiiparban*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 229–248. o.
- Havas Attila [2006]: A nemzeti innovációs rendszer lehetséges fejlődési útjai. In: *A tudásalapú társadalom kialakulása Magyarországon* (könyvfejezet). 184–223. o., Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Hunyai Gábor – Sass Magdolna [2006]: Nyer-e Magyarország a termeléskihelyezéssel? *Külgazdaság*, L. évfolyam, 2. sz., 33–53. o.
- ICEG [2006]: A beszállítói programoktól a klasztertámogatásig nemzetközi tapasztalatok, hazai lehetőségek. ICEG, szeptember.
- IKT [2002] Járműalkatrész-gyártás. Ipargazdasági Kutató és Tanácsadó Kft.
- ITDH [2004]: Járműipari helyzetkép. ITDH, november.
- Kemenczei Nóra [2006]: Értéklánc az autóiiparban. *Supply Chain Monitor*, december.
- KOPINT-DATORG Rt. [2004]: A 2010-ig szóló iparpolitika tudományos megalapozása. KOPINT-DATORG Rt., február.
- Lengyel I. [2003]: Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. JATEPress, Szeged.
- MLBKT [2005]: Magyarország mint logisztikai központ. Programjavaslat. Magyar Logisztikai Beszerzési és Készletezési Társaság.
- Nikodémus Antal, dr. – Kemenczei Nóra [2006]: Autóiipari trendek a nagyvilágban és hazánkban. *Külgazdaság*, L. évfolyam, 3. sz., 57–66. o.
- OECD [2006]: *International Investment Perspectives*. OECD, www.oecd.org
- Sass Magdolna – Szanyi Miklós [2004]: A hazai cégek és a multinacionális vállalatok közötti *beszállítói kapcsolatok alakulása*. *Külgazdaság*, XLVIII. évf., 9. sz., 4–23. o.
- Somai Miklós [2000]: Autóiipar Magyarországon: a személyautó- és autóalkatrész-gyártás nemzetközi „beágyazottsága” és integráló hatása a hazai háttériparra. *Műhelytanulmányok*, No. 28., Budapest, IWE.
- Somai Miklós [2002]: *The Hungarian Automotive Industry*. IWE Working Papers, No. 131., Budapest, IWE.
- Szanyi Miklós [2004]: Külföldi tőke és ágazati versenyképesség. *EU-tanulmányok*, II. kötet, Nemzeti Fejlesztési Hivatal, 199–244. o.
- UNCTAD [2005]: *Transnational Corporations and the International R&D*. *World Investment Report*, www.unctad.org
- Adatok: KSH, EMIR.

ÚJ KÖNYVEK

Tudományág-határokon átnyúló alkotmányosság

Florian Grotz – Theo A. J. Toonen (eds.): *Crossing Borders: Constitutional Development and Internationalisation*.
De Gruyter Recht. Berlin, 2007. 330 oldal

I.

1. A globalizáció – úgy tűnik – nem csak a gazdaságra érvényes immár, sőt nem csupán a társadalmi élet egyre több területébe hatol be, hanem a tudományosság hagyományos határait is feszegeti. Az alkotmányosság, az alkotmányfejlődés immár aligha nemzeti ügy, sőt, aligha a jogászok monopóliuma: a *Crossing Borders: Constitutional Development and Internationalisation** címet viselő kötet tanulmányosokra világossá teszi, hogy jogászokon kívül közgazdászoknak, társadalomtudósoknak általában is van mondanivalójuk a témáról. Sőt, egyfelől egy átfogó összehasonlító, nemzetközi kontextusban gondolkodó, másfelől az alkotmányjogot más tudományágakkal együtt figyelembe vevő szemléletmód nélkül ma már nem lehet az alkotmányfejlődést egy állam jogrendszerének elszigetelt jogi részjelenségeként bemutatni.

A tanulmánykötet¹ tulajdonképpen *Joachim Jens Hesse* három évtizedes államtudományi munkása előtt tiszteleg: követi *Hesse* folyamatos erőfeszítéseit, amennyiben a hagyományos államtudomány határait feszegetve „crossing borders”-szemlélettel vizsgálja a legutóbbi évtizedre fókuszálva – a történeti vizsgálódást sem elhanyagolva – a közpolitika fejlődésmenetét. Ahogy az opera és a musical, a komolyzene és a dzsessz (a dzsessz nem komoly?) közötti határok elmosódnak egyfajta „cross over”-műfajban, úgy oldódnak a kötet tanulmányait olvasva a ha-

* *Crossing Borders: Constitutional Development and Internationalisation*, a továbbiakban: *Crossing Borders*.

¹ A tanulmánykötet egyébként a *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften* 2007. évi 3–4. számában megjelent tanulmányok kötetbe foglalt kiadása.

gyománys tudományágak határai: az olvasó szinte észre sem veszi, hogy ő tulajdonképpen jogász vagy közgazdász: olyan természetességgel nyílnak meg előtte egyik vagy másik tudomány szemlélet és módszertan által meghatározott jelenségek kapui. Ez a *crossing borders*-szemlélet messze túlmegy a ma már kissé hivatkozásszámba menő interdiszciplinaritáson: a kötet szerkesztőinek kifejezett célja a „hidépítés” részint a különböző közpolitikai diszciplínák, a nemzeti és a nemzetközi, valamint interkulturális perspektívák, végül az elmélet és a gyakorlati politika között (*Crossing Borders*, 3. o.). Végül is az államtudományi fejlődés megértéséhez elkerülhetetlen a normatív szemléletű jogászai gondolkodásnak a közgazdaság- és a többi társadalomtudománnyal való kombinálása. Hesse ezt az interdiszciplinaritáson túllépve a multidiszciplinaritás kategóriájával fejezi ki (*Hesse–Ellwein*, 2004). A kötet ennek jegyében a multidiszciplinaritás mellett az államtudományi közpolitikai fejlődés nemzetköziesedését helyezi a tanulmányok láncolatának középpontjába.

2. Mindenesetre nem meglepő, ha az alkotmány fogalma a Hessének szentelt kötetben nem pusztán a hagyományos normaszöveg bemutatásaként, elemzéseként és az esetleges alkotmánybírói jogalkalmazási gyakorlat kontextusában való értékeléseként jelenik meg – *Németföldön* az alkotmány mindig is mást jelentett. A „Verfassung” jelentése végül is egyfajta állapotot, mibenléletet definiál.² Persze látni kell, hogy a német alkotmányfogalom mellett más megközelítés is van: az angol alkotmányról *Tocqueville* óta gyakran azt hiszik, hogy nem is létezik, pedig éppen hogy számos értelemben használják és értelmezik. Az angol – helyesebben a brit – alkotmány fogalmilag alapvető elvek és bevett precedensek összességének fogható fel, amely az állam vagy más szervek létét és működését szabályozza. A brit alkotmány elméletének és értelmezésének komoly irodalma van; minőségi „teszt”-je azonban elsősorban az, hogy működik-e.³

Az általános alkotmányfogalomhoz hasonlóan a gazdasági alkotmány német gazdaság- és jogtudományban kialakított fogalma nem csupán jogi kategória: a német gazdasági jog kiindulópontjaként kezelt fogalom – amint *Fritz Rittner* hangsúlyozza – a közgazdaságtanból ered, onnan vette át a gazdasági jog tudománya (*Rittner–Dreher*, 2008, 31. és köv. o.). A gazdasági alkotmány tehát nem szűk jogi, de nem is csak közgazdasági, hanem általános társadalomtudományi fogalomként jelenik meg, amely tartalmilag „gazdasági rend”-ként, a gazdaság stílusaként (*Wirtschaftsstil*), vagy egyfajta adott állapotot tükröző fejlődési fokozatként (*Wirtschaftsstufe*) határozható meg (*Rittner–Dreher*, 2008, 32. o.). Ez a gondolkodásmód ölt új formát a második világháborút követően, amikor az új „állapot”: az újonnan elgondolt *Wirtschaftsverfassung* a szociális piacgazdaság koncepciójában

² Lásd például a német alkotmány, a Grundgesetz megalkotása 50. évfordulójára kiadott kettős értelmű címmel megjelentetett kötetet: *In bester Verfassung?! [1999]*.

³ *The British...* [2007], 28., 35–43. o. Nem véletlen, hogy e mű mottója a királynőtől vett idézet: „The British Constitution has always been puzzling, and always will be.”

ölt testet – alapozva az ún. ordoliberalis (freiburgi) iskola munkásságára (*Eucken, Böhm, Müller-Armack*).⁴

Így a multidiszciplinaritás mindig is benne volt a német tudományosságban, amihez a globalizáció nem egyszerűen az ugyancsak hosszú ideje jelen lévő összehasonlító módszert, hanem az alkotmány globális, cross border-szemléletének szükségességét teszi hozzá. Erre reflektál a kötet (*Crossing Borders*, 6. o.). Persze nem a globalizáció az egyetlen kihívás, amely az európai államtudományt éri, hanem legalább ugyanannyira az európai integráció is: ebben a kontextusban a nemzetállami (tagállami) alkotmányszemlélet hasznavehetetlen (*Vörös*, 2006, 229–233. o., *Crossing Borders*, 7. o.).

3. Ugyanakkor kihívást jelent a nemzetállami keretbe, kényszerzubbonyba kényszerített alkotmányfogalom számára a *nemzetközi szervezetek* szaporodása is. A WTO például egyfajta világgazdasági alkotmányként értelmezendő, különösen ha az alkotmány alatt éppen a fentiek szerint nem csupán normatív szöveget, hanem egyfajta állapotot értünk. A WTO-egyezmény és vele együtt a GATT-, a TRIPs-egyezmények stb. nemzetközi jogi kötelezettséget jelentenek a tagállamok számára, hogy a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos jogalkotásukat (vám, engedélyezési rendszer, szabványok, közbeszerzés stb.) ezekkel az egyezményekkel hozzák összhangba: e kötelezettség megsértése a WTO keretében zajló jogvita-rendezési eljárást vonhat maga után, amely természetét tekintve tökéletesen azonos a nemzeti keretek között zajló alkotmánybíráskodással. Az utóbbi esetben a nemzeti alkotmányt vetik össze a nemzeti jogszabállyal, az előbbi esetben viszont globális szintű alkotmánybíráskodás folyik nemzetközi szervezet biztosította keretek között: a jogvitát eldöntő *panel*: az eljáró tanács azt dönti el, hogy a tagállami jogszabály összhangban van-e a WTO-, a GATT- stb. egyezményekkel. Ha nincs, a tagállamnak meg kell változtatnia jogrendjét, és összhangba kell azt hoznia a nemzetközi egyezménnyel, ebben az esetben a világgazdaság – egész egyezményrendszerből összeálló – alkotmányával (*Vörös*, 2004, 79., 104–107. o.). Így hát az államtudományoknak nagy hangsúlyt kell helyezniük a folyamatosan változó világgal való kapcsolat figyelésére és figyelembevételére: az adott alkotmányos keretet e változásokhoz folyamatosan hozzá kell igazítani (*Crossing Borders*, 9. o.).

II.

1. A kötet a fenti koncepciónak megfelelően tematikusan *öt részre* tagolódik: az első az összehasonlító alkotmányosság történelmi és „intellektuális” alapjait járja körül, a második a nyugati demokráciák alkotmányfejlődését, a harmadik az átme-

⁴ Lásd részletesen: *Csaba László* [2008, 6–9. o.]; továbbá: *Rittner–Dreher* [2008, 34–38. o.], akik külön vizsgálódás tárgyává teszik a gazdasági alkotmánynak az állam alkotmányához (*Staatverfassung*) való viszonyát (37. o.). Ugyanígy megjelenik a „vállalati alkotmány” fogalma mint a vállalat egyfajta „állapotát”, például a közhatalmi és a magánautonóm elemek koordinált összjátékában leíró kategória, lásd: *Rittner* [1998], 251–257. o. Lásd még: *Drinóczi Timea* [2007], 28–40. o.

neti társadalmak (Magyarország, Korea, Kína), a negyedik az alkotmányreformok problémáit vizsgálja, míg az ötödik – találó végkicsengésként – a nemzetközi színtérré viszi az olvasót: az alkotmányfejlődés mind európai, mind globális nemzetköziesedése értelmében.

2. A talán legtalálóbban összehasonlító alkotmánytanként megnevezhető és 330 oldalas kötetbe foglalt vállalkozás tartalmának eme rövid áttekintése ne riassza el az olvasót: a valódi multidiszciplinaritás könnyen emészthetően, a 18-20 nyomtatott oldalas tanulmányok pedig tömör fogalmazásban, terjedelmileg áttekinthetően és kezelhetően mutatják be a tematikusan igen széles spektrumot. Mindenesetre egy ismertetésben ilyen széles témakörből legfeljebb kiemelni lehet egy-egy fontosabb, és a hazai olvasó számára közelebb álló vagy fontosabb témakört. Egy rövid áttekintés erejéig azonban szükséges legalább felvillantani az egyes tanulmányok gondolatmenetét.

3. A történelmi fejlődéssel foglalkozó első részben *D. Langewiesche* a weimari alkotmány egyik szülőatyjának, *Hugo Preissnek* a munkásságával és a német fejlődés többi nyugat-európai alkotmányfejlődéstől való eltéréseivel foglalkozik. Erre rímel a köztudottan jelentős német intellektuális befolyást felmutató japán fejlődés vizsgálata (*Y. Nishikawa*).

4. A történelmi részt a *jelen* alkotmányfejlődésének összehasonlító vizsgálata követi – először a hagyományosan „nyugati”-nak nevezett demokráciákban. A fegyveres erők jogállásáról szóló munka – *Peter Badura* szerzőségében – a német alkotmány: a *Grundgesetz* elemzésével igen aktuális és érzékeny témához nyúl, amikor vizsgálódása középpontjába a „csak kívülről jövő fenyegetés elleni bevetés vs. belföldi bevetés „cross border”-fenyegetés esetén” problémakörét helyezi. A téma különleges aktualitását a terrorizmus 21. századi megjelenése: a – jobb híján – „globális terrorizmus”-nak nevezhető jelenség jogállami keretek közötti kezelése adja.

A *B. A. Rockmann* – *E. N. Waltenburg* szerzőpáros az Amerikai Egyesült Államok alkotmányfejlődését ugyanehhez a problémakörhöz köti, azonban valamivel általánosabb kontextusban, igaz, ezt a sajátos amerikai fejlődés kényszeríti ki, a témát ez kínálja. A New York elleni emlékezetes „9/11” terrortámadás következményeként a szerzők az elnöki végrehajtó hatalom – nem korábbi példák nélküli – kiterjesztését veszik górcső alá. Megítélésük szerint határozott eltávolodás figyelhető meg az alkotmány liberális „checks and balances” alapjaitól, ami legalábbis vitára érdemes.

A szerencsés kezű szerkesztők munkáját dicséri a következő, az előbbihez jól kapcsolódó, de már nem a határokon átívelő, hanem kifejezetten belső kontextusban maradó témakör: Franciaország legújabb alkotmányfejlődésének bemutatása. A *de Gaulle tábornok* személyére szabott, de utódai működéséhez is működőképes keretet biztosító francia alkotmány – amint azt *G. Carcassonne* bemutatja – a maga sajátos elnöki jogállásával (amely mindenesetre gyengébb, mint az amerikai) az amerikaihoz képest némileg bonyolultabb kontextust konstituál: az elnök jogállása

nemcsak a parlamenttel, hanem a miniszterelnökkel szemben is definiálandó, nem is beszélve a német (és tegyük hozzá: a magyar) alkotmánybírósághoz képest gyengébb, korlátozottabb hatáskörű alkotmánytanácsról (*Conseil constitutionnel*).

5. A hazai olvasónak is csemegét kínál a *harmadik rész*: az eufemisztikusan szocializmusnak nevezett társadalmi-gazdasági diktatúrából a demokráciába és a piacgazdaságba való *átmenet*, mint az összehasonlító alkotmányfejlődés *par excellence* példája Magyarország és Kína esettanulmányán keresztül bomlik ki. A másik végtől induló fejlődésmenetet a Koreai Köztársaság (vagyis a déli Korea) alkotmányfejlődésének bemutatása mintázza. Meglepő, de indokolt szerkesztői elgondolást látunk: meglepő, azonban voltaképpen indokolt a három ország fejlődésének egy részben való összerendezése, hiszen a közös vonás végül is adott: radikális változás az alkotmányfejlődésben.

Az olvasó ugyanakkor meglepve érzékeli, hogy a csoportosítás a különbségek átgondolásával akár tovább is gondolható: a *Csaba László* által elemzett magyar példa a radikális szakítást mutatja be a szovjet megszállás oktrojálta kommunisztikus, egypárti társadalmi-politikai szerkezettel és tervgazdasággal, valamint az átmenetet a többpártrendszerű demokráciába és az éppen globalizálódó piacgazdaságba. Kína esete (*R. Balme és Yang Lihua*) más: a gazdaságban és a társadalomban végbement alapvető és dinamikus változások nem jártak együtt az alkotmányfejlődésben – joggal feltételezhető – radikális változásokkal. A fejlődés azonban érzékelhető változásokat hoz, és hosszabb távon feltétlenül szétfeszíti a jelenlegi alkotmányos kereteket. Várjuk a jóslat beteljesedését: azt már Spanyolország példája óta is tudjuk, hogy diktatúrában is virulhat a piacgazdaság, a gazdaság „önjáró” voltánál fogva a politikai szcéna által nem feltétlenül követve, nem azonos „sebességben” utóbbi előtt is járhat – egy bizonyos határig. A spanyol példa éppen ezt mutatja. Azt, hogy a szerzők elemzése alapján hosszú távon valóban követi-e a kínai alkotmányfejlődés a gazdaságét, a jövő kérdése. Feltehetően: igen, legalábbis a szerzőpáros „öngerjesztő”-nek nevezhető hatásról beszél.

A (déli) Korea hosszadalmas és rögös útját a parlamentáris demokráciába *Yongduck Jung* és *Ch. Kim* mutatja be. A nyilván a szomszédos Észak-Koreával való feszült külső viszony által is meghatározott belső fejlődésmenetet a felülről demokratizálás jellemezte, amelyben a parlament szerepe nem volt a nyugati demokráciákéhoz mérhető.

6. A három bemutatott rész tanulmányai mintegy megágyaznak a *negyedik résznek*, amely mélyebbre kíván tekinteni: az összehasonlító alkotmányfejlődés dogmatikai alapkérdéseit veszi górcső alá. A fentebb idézett brit szemléletmód, a brit alkotmányteszt köszön itt vissza: az alkotmány végső tesztje az, hogy működik-e. E rész középpontjába ezért az *alkotmányreformok* kérdésköre, vagyis a jelenből a *jövő* kerül – itt még csak nemzeti szinten, amelyet majd az ötödik rész visz ki a nemzetközi-globalizált szintérré.

Az „Állami struktúrák és alkotmányreformok” címet viselő rész három találó aspektusból vizsgálódik: a szövetségi állam (*A. Benz*), az unitárius (vagyis a nem

szövetségi) állam alkotmányos reformjai (*T. A. J. Toone és T. Steen*), végül az ún. Westminster-demokráciák (Nagy-Britannia, Új-Zéland, Ausztrália, Kanada) közigazgatási reformjai (*J. Halligan*). A sort a közszolgálattal foglalkozó összehasonlító tanulmány zárja (*T. J. G. Verheijen*). *Benz* az állami struktúrák hatékonysága szempontjából vizsgálja a szövetségi államban véghez vihető alkotmányos reformok kérdéskörét abból kiindulva, hogy az unitárius államhoz képest az állandóan változó világhoz való adaptáció a központ és az alkotó elemek (decentral actors) dinamikus viszonya miatt bonyolultabb. Szövetségi struktúrában ugyanis az érdekek egyeztetése, egyeztetési mechanizmusok kialakítása kardinális kérdés, hiszen a hatáskörök megosztása miatt az együtt döntés megkerülhetetlen intézmény. *Toone és Steen* viszont az unitárius államot mutatják be kooperatív államszerkezetként, meggyőző összehasonlító elemzés során; a helyi kormányzati autonómia és az EU összefüggésrendszerébe ágyazva fejtik ki a kooperatív többszintes kormányzásra vonatkozó elképzelésüket, amely az EU egyik – az integráció előrehaladásával – újra meg újra felmerülő problémája (lásd: szubszidiaritás).

Halligan és Verheijen tanulmányai a közigazgatás-közszolgálat sférájában a hatékonyabb közigazgatás-hatékonyabb állam Magyarországon is egyre inkább előtérbe kerülő kérdéskörét járják körül: előbbi négy angolszász országban, utóbbi viszont Nyugat-Európán kívülre is kitekint: Közép- és Kelet-Európára és Afrikába.

7. Az ötödik rész a „cross-borderisation” nemzetközi szintre transzponált megjelenését vizsgálja, vagyis kilép a nemzetállami alkotmányfejlődés adta keretek vizsgálatából. *G. Robbers* – alább részletesebben is vizsgált – tanulmánya az európai alkotmányfejlődés rögzös útját bemutatva és elemezve egyfajta alkotmányfejlődési „alkony”-ról beszél. *J.-E. Lane* tanulmánya továbbfejleszti *Robbers* gondolatmenetét, és most már az európai régió túl tekintve a globalizálódó világ gazdaságát által gerjesztett alkotmányfejlődést vizsgálja: alkotmányfejlődést olyan nemzetközi szervezetek formájában, amelyek létrejötte voltaképpen a globalizációra adott válasz. Ez a szupranacionális alkotmányozás számos bizonytalansági elemet hordoz magában, mivel mindenkori állapota a mindenkori tagállamok mindenkori gazdasági és ezt követő politikai integrációs szándékainak, készségének függvénye. Végül *M. Scheltema* alkotmányos alapelvek és a nemzetköziesedés ellentmondását tárja fel: miközben az alapelvek a nemzeti alkotmányok fejlődése során alakultak ki és váltak a belső rend koherens részévé, a jelenkor kihívása az, hogy a nemzeti alkotmányok nyitottá váljanak a nemzetköziesedésből fakadó kihívások megválaszolására. Mindenekelőtt a nemzetköziesedésből adódó döntések végrehajtása okoz problémát nemzetállami alkotmányok alapján, így egyre sürgetőbb egy transznacionális jogi rend kialakítása, amely a határokon túllépő (cross border) kooperációt keretekbe foglalja, és annak alkotmányos alapjául szolgálhat. Végül is a nemzeti bíróságok feladata lesz az, hogy kilépve a nemzeti jogrend keretei közül a kialakuló-kialakítandó, határokon átlépő alkotmányos elveket a gyakorlatba átültessék.

III.

1. A színes, széles panorámát felvázoló, igen tanulságos kötetből kiemelendőnek tűnik a hazai szakirodalomban ismeretlen eljárás bemutatása: *Csaba László* az alkotmányfejlődést a gazdasági átalakulással való kölcsönhatásban elemzi, egyfajta alkotmányos politikai gazdaságtant művelve. Ez az igazi *cross border* megközelítés komoly módszertani áttörés, mivel a szerző könnyedén lép át a közgazdaságtan-társadalompolitika-jog-alkotmánybíráskodás hagyományosan egymástól meglehetősen elzárt mezsgyéin.

A szerző az ún. *új politikai gazdaságtan*⁵ kontextusában vizsgálja az alkotmányfejlődést, benne az alkotmányfejlődést meghatározó döntéshozók lépéseit. Ezzel összefüggésben az európaizárlódás folyamatát is sokkal inkább interaktív értelemben használja, mint ahogyan arra is felhívja a figyelmet, hogy az alkotmány-alkotmányosság pusztán jogi – szerintünk normatívnak nevezhető – felfogása a hatalommegosztás büvkörében manapság túlságosan szűk horizonthoz, nevezzük nevén: egyfajta „csőlátáshoz” vezet (*Crossing Borders*, 117–119. o.). Így kapcsolja össze a szerző dogmatikailag mélyre ásva az alkotmányosság-közgazdaságtan fogalomkörét.

Az alkotmányfejlődést vizsgálva a szerző nagy figyelmet szentel – kitűnően sikerült összefoglaló áttekintésben – az Alkotmánybíróság néhány, különösen az 1990-es évek közepén megvalósított gazdasági stabilizációval kapcsolatos (Bokros-csomag) döntésének.

Az *európaizárlódást Csaba László* – tanulmányának legterjedelmesebb fejezetében – „túlértékelt ígéretnek” érzi (*Crossing Borders*, 123–131. o.), ez alatt azt a nehéz feladatot érti, amit a „top-down” effektustól, az európai dimenzió új tagállamokra gyakorolt jótékony hatásától vártak. Ezzel szemben áll a populizmus 21. századi erősödése és az a – még a régi tagállamoknak is nem kis nehézséget okozó (a német Alkotmánybíróság Maastricht Urteil-je, valamint a *Solange*-ítéletek, vagy az olasz Alkotmánybíróság Frontini és Fragd ítélete)⁶ – probléma, hogy nehéz összeegyeztetni a szupranacionális törvényhozást a tagállami-nemzetállami hagyományokkal. A jogharmonizáció eredményei elmaradtak az elvárhatótól, az EU alapvetően kormányközi alkotmányos szerkezete pedig a tagállami „nézőknek”-választóknak szóló produkcióvá silányítja a távlatokban gondolkodó európai politikai tevékenységet. Ebbe a trendbe illeszkedik a magyar Alkotmánybíróság vonakodása az európai jognak a magyar jogba való „beengedésével” kapcsolatban. *Csaba* szerint többet lehetett volna várni a monetáris politikára gyakorolt „európaizárló” hatástól is – az euró bevezetésének eltolódása a ködös, távoli jövőbe egyben a ma-

⁵ Ehhez lásd: *Csaba László* [2006], 20. és köv. o.

⁶ A Maastricht-ítélethez lásd: *Das Maastricht...* [1994]; a *Fragd*-ítélethez lásd: *Vörös* [2003], 46. o. Az olasz ítélet az alapvető jogokat a szuverenitás gyakorlása átruházásának alkotmányos ellensúlyaként („*controlimiti*”) fogja fel.

gyar fiskális politika megfegyelmezésének lehetőségét is elszalasztotta. Ugyanígy nem volt érzékelhető hatással az EU-csatlakozás a magyar szociális politikára sem.

A szerző *mérleget vonva* négy – helyenként meghökkenítő – következtetést von le (Crossing Borders, 132. és köv. o.): először úgy véli, hogy az alkotmányosság távrolról sem játszott olyan alkotó-alakító szerepet az átalakulásban, mint az a társadalomtudományi szakirodalom alapján feltételezhető lett volna, és ez feltehetően általánosítható a többi közép- és kelet-európai ország átalakulási folyamataira is. Másodsor: az európaizálódás a szerző szerint ugyancsak túlhangsúlyozott az irodalomban: a jelenség inkább „fogatlan oroszlánnak” bizonyult. Harmadsor: a gyakorlati politika szférájában az európai integrációba való beágyazódás gondolatvilága ténylegesen kevés hatással bírt ahhoz képest, amit a közgazdasági, jogi és politológiai szakirodalom normái alapján el lehetett volna várni. Negyedszer: részint a fentiekből következően a gazdasági átalakulás sem lett olyan sikertörténet, mint amit várni lehetett volna. Az állam szerepének növekedése a kiadásokban részben hatékonyságcsökkentő hatással járt, részben pedig fékezte az alulról jövő fejlődési kezdeményezéseket. Ezzel függ össze a szerző szerint az is, hogy végeredményben az Alkotmánybíróság sem volt képes az új politikai gazdaságtani elgondolásokat követni, hanem elmerült az egyes esetek tengerében, elmulasztva így a lehetőséget, hogy a politika ciklikusságával szemben a társadalmi-gazdasági rend alapvető vonásait erősítse. A szerző kritikája jogos, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az alkotmány szövege a gazdasági alkotmány tekintetében meglehetősen szűkszavú, ami – amint erre a szerző is utal – nagyrészt annak a következménye, hogy az 1989. évi kerekasztal-tárgyalásokon a politikai szféra rendezése élvezett elsőbbséget, míg a gazdasági kérdések háttérbe szorultak. Az alkotmánynak ez a hiányossága a mai napig megbosszulja magát.⁷

2. Az európai aspektus a kötetnek a kifejezetten nemzetközi síkra terelt részében: az ötödik részben bomlik ki *Gerhard Robbers* tanulmányában, aki az európai alkotmányjogot az *alkotmány alkonya* kontextusában elemzi. A teoretikusan és gyakorlati szempontból is indokolatlanul pesszimistára sikeredett tanulmány csalódást kelt: már a kiinduló tézisek megfogalmazásakor tévútra kerül. A német szakirodalomban gyakran fordul elő, hogy az európai alkotmányfejlődésen a német alkotmányosság fogalmait és gondolatvilágát, teoretikus (helyenként öncélúan teoretizáló) kritériumrendszerét kéri számon. A gyakori, és a szerző által is felmelegített, de világos állásfoglalást nélkülöző „vád”: „állam nélkül nincs alkotmány, az EU nem állam, az EU-nak nem lehet alkotmánya” tetszetős, ám félrevezető szillogizmus. Néhány példán keresztül a szerző arra a téves következtetésre jut, hogy már az Európai Központi Bank függetlensége is veszélyben van. Azt *Robbers*

⁷ Ezt a szerző is hangsúlyozza (Crossing Borders, 122–123. o.). A magam részéről már 1994-ben monográfiát szenteltem a tulajdonhoz való jog kérdéskörének, mivel különösen az önkormányzatokkal kapcsolatban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az Alkotmány egyetlen mondata [13. § (1) bek.] nagy formátumú, invenciózus jogértelmezést igényel annak alkalmazásához. Lásd: *Vörös* [1994]. Lásd még az újabb irodalomból: *Drinóczi* [2007], 77., 260. o.

ugyan felismeri, hogy a nem hagyományos értelemben felfogott alkotmányosság gondolatának az EU-kontextusban szerinte vége van (Crossing Borders, 270–271. o.) (ami így, finomítások és magyarázat nélkül semmitmondó), ám érzekelve az alapszerződésekbeli alkotmányi tartalmak és az Európai Bíróságok egyfajta alkotmánybíróági ténykedésének relevanciáját, mégis arról ír, hogy az alkotmányjog megszűnik létezni. A maximum, ameddig elmegy, az a tagállami alkotmányok európaizálódásának gondolata, azonban az európai alkotmányjog nemzeti alkotmányoktól gyökeresen eltérő gazdaságpolitikai-társadalompolitikai-jogpolitikai összefüggésrendszeréről semmit sem tud. Márpedig ennek tisztázása nélkül a tagállami-európai alkotmányossági értékrend összefüggései, egymáshoz való viszonyuk sem világosodik meg, legfeljebb marad a merengés: „lenyeli” az európai alkotmányos értékrend a szép, sok évszázadon át kialakult tagállami-nemzetállami alkotmányokat. Ennél persze többről is és másról is szó van.

Egy gazdasági uniónak (vámunióknak) induló, majd valódi közös piaccá átalakuló, végül pedig monetáris és politikai unióvá átnövő – Európában példa nélküli – történelmi kísérlet alkotmányi-államelméleti síkon történő leképezése még nem történt meg, mivel a folyamatos változásban lévő, előrehaladó államalakulat kontúrjai folytonosan változnak. Éppen a Maastricht Urteil által használt *Staatenverbund* kifejezés adta az alkalmat arra, hogy a szakirodalomban a *sui generis* államképződmény minősítése felé billenjen a mérleg nyelve. Ennek sajátos cél- és eszközrendszere a sajátos államalakulat minőségét fejezi ki. A négy alapszabadság köré szerveződő gazdasági unió-vámunió-közös piac-monetáris unió „húzta” maga után – *nolens volens* – a politikai unió elemeinek felhalmozódását, a szuverenitás, egyes állami hatáskörök *gyakorlása* egymást követő átadását szupranacionális szintre, miközben a kormányközi jelleg még mindig meghatározó: a tagállamok az alapszerződések „urai”. Az, hogy e hatáskörök gyakorlása tekintetében a tagállami alkotmányok hatásköre is csökken, magától értetődő. De hát nem kötelező integrációt csinálni. A csökkenés azonban egyrészt jogállami keretek közötti átruházást jelent, másrészt a gyakorlás átruházása jelzi, hogy a tagállam által bármikor visszavonható jelenségről van szó, hiszen nem a szuverenitása tartalmát adó hatáskört, csak annak gyakorlását ruházta át a tagállam. Látható, hogy alapvetően eltérő az európai alkotmányfejlődés a tagállamtól, így a tagállami alkotmány az európai normának nem is lehet mércéje, hiszen utóbbi nem egy gazdasági-monetáris-politikai unió létrehozatalára, ezen unió intézményi és szervezeti magalapozására és garantálására szolgál. Így hát az európai alkotmányjogot sem lehet – teoretikusan pedig különösen nem – a tagállami alkotmányokra kidolgozott elméleti kritériumrendszer számon kérésével értelmezni. Egyszerűen másról van szó: ehhez az alkotmányfejlődéshez nem kell állam és az azt alkotó nép (*Staatsvolk*), hiszen az európai alkotmányfejlődés éppen ennek *létrehozatalára*, megteremtésére irányul. A tagállami alkotmányok ezért nem oldódnak fel és tűnnek el az európai alkotmányfejlődésben (Crossing Borders, 275. o.), a lélekharangot nem kell félreverní. Arról van szó, hogy a két egymás mellett létező, eltérő politikák által meghatározott eltérő célokra orientált alkotmányfejlő-

dés egymás mellett él, alakul, egymással kölcsönhatásban, egymást kiegészítve. A tagállami alkotmányok így egyfajta *kooperatív alkotmánnyá* válnak, amelyek az európai alkotmányfejlődéssel egymásba fonódva fejezik ki a mai Európa, az egyébként felemelkedő Európa (Csaba, 2006) integrációs szempontból tekintett mindenkori államelméleti állapotát: a kormányközi és a szupranacionális elemek arányát (Vörös, 2006, 228., 230. és köv. o.). Egy példa: a kettős többség szavazati eljárása – amennyiben a 2007-es Reformszerződésből valóság lesz – nyilván növeli a szupranacionalitást és csökkenti a kormányköziség súlyát, és ezt fejezi ki a Reformszerződés szövegébe foglalt alkotmányfejlődés. Ez azonban nem az alkotmányosság alkonya.

3. A nemzetközi-transznacionális fejlődési vonulatot: a nemzeti alkotmányosság elveinek *nemzetköziesedését* nem szkeptikusan szemléli, hanem egyenesen a 21. század alapvető követelményeként fogalmazza meg – nézetünk szerint igen helyesen – *Michiel Scheltema* ugyancsak kiemelésre érdemes tanulmánya. A szerző hangsúlyozza, hogy az alkotmány szinte minden nemzeti jogrend fundamentuma, alapvető jogi instrumentuma még ott is, ahol – szerinte – nincs alkotmány.⁸ Ő *Robbers* szkepticismusával szemben látja, hogy például az európai alkotmányfejlődés a nemzeti alkotmányfejlődésekbe ágyazva és azokkal kölcsönhatásban halad. Az általa *multi-level Government*-nek nevezett jelenség lényege az, hogy a nemzetközi szinten kialakult alkotmányos elvek és normák érvényre juttatása, végrehajtása általában a nemzeti jogalkalmazó és jogalkotó közreműködését igényli (Crossing Borders, 301–302. o.). Az alapvetően államok közötti viszonyokra koncentrált nemzetközi jog ezt az igényt nem reflektálja megfelelően. *Scheltema* konklúziója az, hogy a nemzeti alkotmányfejlődésnek nyitottnak kell lennie a nemzetközi szinten kialakuló normák befogadására: a nemzeti alkotmányos elveket internacionalizálni kell. Sajnálatos módon a szerző mintapéldája ugyan helyesen az EU, azonban ezen túlmenően az ENSZ-re koncentrált akkor, amikor a világgazdaságban évtizedek óta zajló globalizációs folyamatok már kitermelték a WTO-egyezményt, amelyet nem túlzás a *világgazdaság gazdasági alkotmányának* nevezni. A WTO jogvitamegoldó rendszere⁹ a világgazdaságban valódi gazdasági alkotmánybíráskodást intézményesít, amelynek során a WTO-tagállam belső jogszabályát összevetik a WTO-egyezménnyel, valamint az ennek keretében kötött többi (GATT-, TRIP's- stb. egyezményvel), és ha a nemzeti jogszabály az egyezményeknek – a nemzetközi jogi kötelezettségvállalásnak – nem felel meg, kötelezik a tagállamot, hogy jogszabályát – mint „alkotmányellenest” – módosítsa. Egyetértünk a szerzővel, hogy szükség

⁸ Lásd: Crossing Borders, 296. o., 2. jegyzet, ahol a szerző úgy látja, még ott is felfedezhetők alkotmányos elvek a jogrendben, ahol „there is no constitution as such”. E differenciálatlan megállapításnak bizonyosan nem örülne *Bogdanor*, hiszen az általa szerkesztett kötetben például a brit monarchiát a brit alkotmány – íratlan alkotmány – olyan jelentős, szerves részeként mutatja be *Rodney Brazier*, mint amely intézmény az angol alkotmányos rendet, különösen a parlamentáris szisztémát éppen hogy alátámasztja, nem pedig rivalizál vele (*The British...*, 2007, 69–71. o.).

⁹ Lásd: *Vörös* [2004], 104–107. o., valamint lásd a *Thuna/Dolphin* (1991), és a *Shrim/Turtle* (1998) döntéseket: *Vörös* [2004], Függelék, 166–167. o.

van transznacionális alkotmányos elvek kidolgozására – már persze ott, ahol még nincsenek.

4. A kötetet a szerkesztők *összefoglaló értékelése* zárja, amelyben kísérletet tesznek a cross border-megközelítés és a multidiszciplinaritás aspektusából a tanulások levonására. A tanulság: a hidépítés szükségessége különböző diszciplínák, tudományágak, módszerek, aspektusok és kultúrák között.

IV.

A láthatóan rendkívül széles területen, igazi multidiszciplináris perspektívában, szemléletmódban és módszertanban dolgozó szerzői együttes igazi, *koherens művet* hozott létre. Nem egyszerűen tanulmánykötetről van szó, hanem a hagyományosan elkülönülő tudományágak jeles képviselőinek egy asztalhoz ültetéséről és arról, hogy bizonyítsák: lehet és kell is egymás szavát érteni, legyen szó közgazdasárról, jogászról, szociológusról vagy politológusról. A 21. század globalizálódó alkotmányfejlődésének ütőerére csak így lehet ujjunkat tenni, legalábbis akkor, ha valamit érzéklni is akarunk ebből a kardinálisan újszerű érverésből.

Vörös Imre

Hivatkozások

- Csaba László [2006]: A felemelkedő Európa. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Csaba László [2008]: Életképes modell-e a szociális piacgazdaság? Előadás a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Konrad Adenauer Alapítvány 2008. február 28-i konferenciáján. Kézirat.
- Das Maastricht... [1994]: Das Maastricht Urteil des Bundesverfassungsgerichts vom 12. Oktober 1993. Berlin, Duncker&Humblot.
- Drinóczi Tímea [2007]: Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok. Budapest, Dialóg Campus.
- Hesse, J. J. – Ellwein, T. [2004]: Regierungssystem der Bundesrepublik Deutschland. 2. kötet, Berlin. In: *bester Verfassung?! [1999]: In bester Verfassung?! 50 Jahre Grundgesetz*. Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt, Stephan Detjen hrsg.
- Rittner, F. – Dreher, M. [2008]: Europäisches und deutsches Wirtschaftsrecht. Heidelberg, C. F. Müller.
- Rittner, F. [1998]: Unternehmerfreiheit und Unternehmensrecht. München, C. H. Beck.
- The British... [2007]: The British Constitution. (Ed. *Vernon Bogdanor*.) Oxford University Press.
- Vörös Imre [1994]: A tulajdonhoz való jog és az önkormányzatok. Budapest, Logod Bt.
- Vörös Imre [2003]: Az EU-csatlakozás alkotmányjogi, jogdogmatikai és jogpolitikai aspektusai. In: *Jogalkotás, jogalkalmazás hazánk EU-csatlakozása küszöbén*. (Szerk.: Czuczai Jenő.) Budapest, KJK-KERSZÖV.
- Vörös Imre [2004]: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga. I. kötet. Budapest. KRIM Bt.
- Vörös Imre [2006]: Az európai alkotmány várható hatásai a magyar jogrendre. *Állam és jogtudomány*, 2. sz.

Vörös Imre, az MTA Jogtudományi intézetének (Budapest) tudományos tanácsadója.
E-mail cím: voros44@gmail.com

Jogi melléklet

A szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jog meghatározása az Európai Közösségben: a Róma II. rendelet szabályai

CZIGLER DEZSŐ TAMÁS

A tanulmány áttekinti az Európai Parlament és a Tanács 2007. július 11-én született 864/2007/EK rendeletét, mely a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogot határozza meg (a rendeletet a nemzetközi jogi szakirodalomban Róma II.-nek is szokták hívni). A norma jelentősége abban áll, hogy az államok jogrendszere közti konfliktus (kollízió) esetén meghatározza az alkalmazandó jogot például a károkozó cselekményekre, termékfelelősségre, tisztességtelen versenyre és szabad versenyt korlátozó cselekményekre, környezeti károkra, szellemi alkotásokra vonatkozóan, hogy csak a főbb, általa szabályozott területeket említsük. A rendelet 2009. január 11-től lesz alkalmazandó; ezt követően felülírja majd a nemzetközi magánjogra vonatkozó tagállami szabályokat, így a hazai rendelkezéseket is.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: K13, K40.

Czigler Dezső Tamás, tudományos segédmunkatárs, MTA Jogtudományi Intézete.
E-mail cím: tczigler@jog.mta.hu

I. Általános megjegyzések

Jelen tanulmány az Európai Parlament és a Tanács 2007. július 11-én elfogadott, a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogot meghatározó 864/2007/EK (Róma II.) rendeletéről (a továbbiakban: „*Rendelelet*”)¹ kíván áttekintést nyújtani. A norma azt határozza meg, hogy olyan szerződésen kívüli kötelmi viszonyok – leginkább kárkötelmek – esetén, melyekben nemzetközi elem merül fel, mely állam jogát kell alkalmazni. A rendelet mint közösségi szabály felülírja a nemzetközi magánjogról szóló 1979. évi 13. tvr. (a továbbiakban: Nmjt.) több rendelkezését, így különösen a szerződésen kívüli károkra és jogalap nélküli gazdagodásra vonatkozó 32–35. §-ának vele ellentétes rendelkezéseit.

Létrehozására két körülmény miatt volt szükség: egyrészt, mivel az Európai Közösség rendelkezései lehetővé teszik bizonyos fórumok közötti választást a kárkötelmekhez kötődően,² el kívánták kerülni azt, hogy valamelyik fél a fórumok közötti választás, a *forum shopping* révén erősebb pozícióval rendelkezzen. Másrészt, a könnyebb átláthatóság, kiszámíthatóság érdekében egységesíteni kívánták a deliktális jogra vonatkozó kollíziós jogi normákat.

A *forum shopping* kapcsán meg kell jegyezni, hogy a tagállamok anyagi kártérítési szabályai között jelentős eltérések léteznek. Bizonyos államokban például a vétkesség-felróhatóság szükséges a jogellenesség megállapításához, míg más államokban ugyanolyan cselekményekre ez utóbbi nem szükséges.³ Eltérőek a következményes kár (*dommages par ricochet, consequential damages*)⁴ utáni

¹ Az Európai Parlament és a Tanács 864/2007/EK rendelete (2007. július 11.) a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogról („Róma II.”). HL L 199., 2007.07.31., 40–49. o. Áttekintésére lásd: *Brière, Carine* [2008]: Le règlement (CE) n° 864/2007 du 11 juillet 2007 sur la loi applicable aux obligations non contractuelles. *Journal du Droit International*, Vol. 135., Nr. 1., 31–74. o.; *Császár Mátyás* [2008]: Szerződésen kívüli kötelmek kollíziós joga: Róma II. v. magyar Kódex. *Európai Jog*, 8. évf., 2. szám, 18–27. o.; *Heiss, Helmut – Loacker, Leander D.* [2007]: Die Vergemeinschaftung des Kollisionsrechts der ausservertaglichen Schuldverhältnisse durch Rom II. *Juristische Blätter*, Vol. 129., No. 10., 613–646. o.; *Leible, Stefan – Lehmann, Matthias* [2007]: Die neue EG-Verordnung über das auf außervertragliche Schuldverhältnisse anzuwendende Recht (Rom II). *RIW*, Vol. 53., No. 10., 721–735. o.; *Palásti Gábor* [2008]: Nemzetközi magánjog az Európai Unióban: A szerződésen kívüli kötelmekre alkalmazandó jogról szóló 864/2007/EK sz. rendelet a magyar jogrendszerben. *Jogtudományi Közlöny* (kézirat, megjelenés alatt) 1–20. o.; *Kozyris, Phaedon John* [2008] Rome II: Tort Conflicts on the Right Track! A Postscript to Symeon Symeonides’ “Missed Opportunity” *Am. J. Comp. L.*, Vol. 56., No. 2., 471–497. o.; *Stone, Peter* [2006]: EU Private International Law: Harmonization of Laws. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 330–377. o.; *Symeonides, Symeon C.* [2008]: Rome II and Tort Conflicts: A Missed Opportunity. *Am. J. Comp. L.*, Vol. 56., No. 1., 173–218. o.; *Wagner, Gerhard* [2008]: Die neue Rom-II-Verordnung. *IPrax*, Vol. 28., No. 1., 1–17. o.

² Bővebben kifejtve lásd jelen tanulmányban a rendelet általános szabályainál leírtakat.

³ Unification of Tort Law: Fault (Ed.: *European Centre of Tort and Insurance Law*) [2005]. Kluwer Law International, The Hague, 3–5. o.

⁴ Következményes (közvetett) károkozás alatt azon cselekmények értendők, melyek nem a kár okozó közvetlen cselekményéből erednek, hanem csupán annak okozataképpen, közvetetten okoznak károkat. Ilyen lehet például egy fa kivágása a forgalmas útra, melynek valaki nekimegy, és balesetet szenved, vagy egy baleset okozása külföldön, melyet követően a sértett otthon, saját államában fizeti a kórházi ellátás költségeit.

felelősség szabályai. A nem vagyoni kár megítélése és összezszerúsége kapcsán úgyszintén jelentős szabályozásbeli és joggyakorlatbeli különbségek vannak. A szerződésen kívüli kötelelem fogalma is tagállamonként eltérő.⁵ Bizonyos jogintézmények csak bizonyos államokban léteznek, és az azokkal kapcsolatos határozatokat más államok nem ismerik el; ilyen például az Egyesült Királyságban megengedett büntető kártérítés (*punitive/exemplary damage*).⁶ A fentiekben túlmenően jó pár egyéb kérdés mellett különböző például a vagyoni, környezeti károkért való felelősség szabályozása, a károsulti közrehatás értékelése, a harmadik személyekért való felelősség megállapíthatósága, a személy sajtóval-tömegmédiával szemben elfoglalt helyzete is.⁷

A tagállami felelősségi szabályok egységesítését-harmonizációját az utóbbi időben több szervezet is szorgalmazza. Ilyen például a *European Centre of Tort and Insurance Law*⁸ és az azzal kooperáló *European Group on Tort Law* (korábban: *Tilburg Group*).⁹ Utóbbi a *Commission on European Contract Law*¹⁰ (az ún. *Lando Commission*) által összeállított, az európai szerződési jog alapvetéseit tartalmazó *Principles of European Contract Law (PECL)*¹¹ mintájára létrehozta a tagállamok kárkötelmi szabályainak alapvetéseiből álló, *European Principles of Tort Law*¹² elnevezésű gyűjteményét. Hasonló a *Study Group on a European Civil Code*¹³ által

⁵ *Palásti: Nemzetközi... i. m. 6. o.*

⁶ Utóbbi egy olyasfajta szankció, mely a büntetőjog és a polgári jog között állva, a generalis prevenció érvényesítése érdekében működik. Összege magához a kárhoz nem kötődik; annál jóval magasabb összegű is lehet. Az összeget a károsult kapja meg. L. pl. *Tolstoy-Miloslavsky v Aldington* [1996] 1 WLR 736 és *Tolstoy-Miloslavsky v United Kingdom* (1995) 20 EHRR 442, 18139/91, [1995] ECHR 25.; [Http://www.lb.hu/embjog/ej001895.html](http://www.lb.hu/embjog/ej001895.html) (2008. július 4.) Ld. még: *John v MGN Ltd* [1996] 2 All ER 35; *Rookes v. Barnard* [1964] AC 1129, [1964] 1 All ER 367 Az Amerikai Egyesült Államokban hasonló ügy pl.: *BMW of North America v. Gore*, 517 U.S. 519, 116 S. Ct. 1589, 134 L. Ed. 2d 809 (1996)

⁷ A főbb elemek kiemelését átvettem, bővebb elemzésüket l.: *Kadner Graziano, Thomas* [2003]: *Europäisches internationales Deliktsrecht*. Mohr Siebeck, Tübingen, 10–17. o. A háttérre l. még: *von Bar, Christan* [1996]: *Gemeineuropäisches Deliktsrecht*. Beck, München; *von Bar, Christan* [1998]: *The Common European Law of Torts*. Clarendon Press, Oxford. A kártérítések közötti különbségekre ld. *Weintraub: Discretion vs Strict... i. m. 7–8. o.*; *The Legal Profession. The Economist*, 18 July 1992, 8. o.

⁸ [Http://www.ectil.org](http://www.ectil.org)

⁹ [Http://www.egtl.org](http://www.egtl.org)

¹⁰ [Http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/index.html](http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/index.html)

¹¹ A szövegre l. [2002] *Európai Jog - Melléklet*, 2. évf., 1. szám, 3–17. o. és [2004] *Európai Jog – Melléklet*, 4. évf., 2. szám., 8–15. o.; *Commission of European Contract Law* [2000]: *Principles of European Contract Law, Parts I and II (Combined and Revised)*. Kluwer Law International, The Hague-London-Boston; *Commission of European Contract Law* [2003]: *Principles of European Contract Law, Part III*. Kluwer Law International, The Hague-London-Boston.

¹² Utóbbi a szervezet honlapján hozzáférhető. Nyomatott formájára ld.: *European Group on Tort Law* [2006]: *Principles of European Contract Law*. Springer, Vienna, New York. Ld. még: *Jansen, Nils* [2006]: *Principles of European Tort Law? Grundwertungen und Systembildung im europäischen Haftungsrecht. RabelsZ*, Vol. 70. No. 4. 732–770. o.; *Jansen, Nils* [2001]: *Auf dem Weg zu einem europäischen Haftungsrecht. ZeuP*, Vol. 9. No. 1. 30–65. o.

¹³ [Http://www.sgecc.net](http://www.sgecc.net)

publikált *Non-Contractual Liability Arising out of Damage Caused to Another*¹⁴ gyűjtemény is.¹⁵

Noha közösségi szinten egyelőre egységes kódex megalkotása nincsen napirenden, a Közösség európai szerződési jogra vonatkozó közös referenciakeretének (*CFR - CoPECL - Common Principles of European Contract Law*)¹⁶ tervezetében a szerződésen kívül okozott károk, a megbízás nélküli ügyvitel és a jogalap nélküli gazdagság szabályai is helyet kaptak.¹⁷ A referenciakeret a közösségi és tagállami „jogalkotók által a jogalkotási folyamatban közös ötletforrásként vagy hivatkozásként, önkéntes alapon használandó, nem kötelező erejű iránymutatás-csomag lesz”.¹⁸

A deliktuális felelősségre vonatkozó kollíziós szabályok egységesítése a Közösségen belül a jogbiztonság szempontjából is szükséges volt. A tagállami, alkalmazandó jogra vonatkozó normák között ugyanis már alapvetéseikben is jelentős eltérések mutatkoztak,¹⁹ melyek a kárkötelelemre alkalmazandó jog meghatározását jelentősen bonyolították.

II. A rendelet megalkotásának történeti háttere

Bizonyos európai államok már a hatvanas évektől kezdve elkezdték érzékelni az alkalmazandó jogra vonatkozó szabályok egységesítésének szükségességét. Ennek folyamánaképpen született meg 1969-ben a Benelux államok közös nemzetközi magánjogi törvénykönyv-tervezete,²⁰ mely, noha hatályba sohasem lépett, mégis előremutató rendelkezéseket tartalmazott. Az Európai Közösség alkalmazandó jogra vonatkozó szabályainak gyökerei 1972-ig nyúlnak vissza, amikor bemutatták az Európai Gazdasági Közösség szerződésekre és szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogról szóló egyezménytervezetét.²¹ A következő évben,

¹⁴ [Http://www.sgecc.net/pages/en/texts/index.draft_articles.htm](http://www.sgecc.net/pages/en/texts/index.draft_articles.htm) Nyomtatott formájára nézve ld.: *Study Group on a European Civil Code* [2007]: *Non-Contractual Liability Arising out of Damage Caused to Another*. Sellier, Munich.

¹⁵ *Herpai Annamária* [2004]: Magánjogi magánharmonizációs vállalkozások és a közös jogi kultúra jövője Európában. *Magyar Jog*, 51. évf., 3. szám, 180–187. o.; *Wurmnest, Wolfgang* [2003]: *Common Core, Grundregeln, Kodifikationsentwürfe, Acquis-Grundsätze – Ansätze internationaler Wissenschaftlergruppen zur Privatrechtsvereinheitlichung in Europa. ZEuP*, Vol. 11., No. 4., 714–744. o.

¹⁶ [Http://www.copecel.org](http://www.copecel.org)

¹⁷ *Study Group on a European Civil Code – Research Group on EC Private Law: Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law – Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Interim Outline Edition. Sellier, Munich, 2008. 301–326. o.

¹⁸ Sajtóközlemény. A Tanács 2863. ülése. Bel- és Igazságügy. Luxemburg, 2008. április 18. 8397/08 (Presse OR. en), 18–19. o.

¹⁹ L. jelen tanulmányban az általános rendelkezéseknél leírtakat.

²⁰ *Am. J. Comp. L.*, Vol. 18., No. 2., 420–425. o. Értékelésére ld.: *Nadelmann, Kurt H.* [1970]: The Benelux Uniform Law on Private International Law. *Am. J. Comp. L.*, Vol. 18., No. 2., 406–419. o.; *Symeonides*: *Rome II... i. m.* 175. o.

²¹ [1973] *Am. J. Comp. L.*, Vol. 21., No. 3., 584–592. L. még: *Nadelmann, Kurt H.* [1976]: Impressionism and Unification of Law: The EEC Draft Convention on the Law Applicable to Contractual and Non-Contractual Obligations. *Am. J. Comp. L.*, Vol. 24., No. 1., 1–21. o.; *Lando, Ole* [1974]: The EEC Draft Convention on the Law Applicable to Contractual and Non-Contractual Obligations. *RabelsZ*, Vol. 38., No. 1., 6–55.

1973-ban az Európai Gazdasági Közösség három új tagállammal, Dániával, az Egyesült Királysággal és Írországgal bővült. A tervezetet az újonnan csatlakozott államok ellenállása miatt csupán a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jog meghatározása nélkül tudták elfogadni; ez lett a maga területén központi szereppel bíró, A szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról szóló 1980-as Római Egyezmény (a továbbiakban: „Római Egyezmény”).²²

A közösségi nemzetközi magánjog történetének következő szakaszában, az 1997-ben megkötött Amszterdami Szerződésben a nemzetközi magánjogot „közösségiesítették”, azaz megteremtették a nemzetközi magánjogi-eljárásjogi szabályok Közösség általi létrehozásának hátterét, amely korábban szinte teljesen hiányzott.²³ Hasonló rendelkezések a közösségi jogalkotásban ezt megelőzően csupán részterületekhez kötődően, mintegy „mellékes” szabályként jelenhettek meg. 1998-ban – az Európai Közösség felhívására – egy független csoporton, a *Groupe européen de droit international privé*-n (*GEDIP*, angolul: *European Group for Private International Law*)²⁴ belül megkezdődtek a munkálatai egy szerződésen kívüli kötelmi

²² A szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról szóló, 1980. június 19-én aláírásra megnyitott egyezmény (Magyarországon kihirdette: 2006. évi XXVIII. törvény). L. Szabó Sarolta [2006]: A közösségi jog beékelődése nemzetközi szerződési jogunkba. *Külgazdaság – Jogi melléklet*, 50. évf., 9–10. szám, 107–119. o.; *Lando, Ole* [1987]: The EEC Convention on the Law Applicable to Contractual Obligations. *CMLR*, Vol. 24., No. 2., 159–214. o.; *Plender, Richard* [1991]: The European Contracts Convention. Sweet and Maxwell, London; *Burián László* [2008]: A Római Egyezmény alkalmazásának elméleti és gyakorlati kérdései, valamint az Egyezmény várható reformja. *Közjegyzők Közlönye*, 55. évf., 3. szám, 3–19. o.; *Giuliano, Mario – Lagarde, Paul*: Report on the Convention on the law applicable to contractual obligations. [Http://www.rome-convention.org/instruments/i_rep_lagarde_en.htm](http://www.rome-convention.org/instruments/i_rep_lagarde_en.htm) (2008. július 4.) Az egyezményhez 1988-ban a tagállamok két jegyzőkönyvet is mellékeltek, melyben az Európai Bíróságot annak értelmezésére nézve hatáskörrel ruházták fel, I. *Dutta, Anatol – Volders, Bart* [2004]: Was lange währt, wird endlich gut? Zur Auslegungskompetenz des EuGH für das EVÜ. *EuZW*, Vol. 15., No. 18., 556–558. o.

²³ Az EK Sz újjonnan beiktatott 61. cikkének c) pontja kimondja, hogy „a szabadságon, biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség fokozatos létrehozatala céljából a Tanács intézkedéseket fogad el a polgári ügyekben folytatott együttműködés terén a 65. cikkben foglaltak szerint.” A 65. cikk alapján a több államra kiterjedő polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés területén a belső piac megfelelő működéséhez szükséges mértékben elfogadásra kerülő intézkedések magukban foglalják a polgári és kereskedelmi ügyekben hozott határozatok elismerését és végrehajtását, a tagállamokban alkalmazandó kollíziós, illetve joghatóságra vonatkozó szabályok összeegyeztethetőségének előmozdítását, valamint a polgári eljárások megfelelő lefolytatását akadályozó tényezők kiküszöbölését, szükség esetén a tagállamokban alkalmazandó polgári eljárási szabályok összeegyeztethetőségének előmozdításával. Az elsődleges jogforrási háttérre I. *Basedow, Jürgen* [2000]: The Communitarization of the Conflict of Laws Under the Treaty of Amsterdam. *CMLR*, Vol. 37., No. 3., 687–691. o.; *Boele-Woelki, Katharina* [2001]: Unification and Harmonization of Private International Law in Europe. In: *Private Law in the International Arena: from National Conflict Rules Towards Harmonization and Unification* (Ed.: *Basedow, J.*) T. M. C. Asser Press, Zürich, 76. o.; *Heß, Burkhard* [2000]: Die „Europäisierung“ des internationalen Zivilprozessrechts durch den Amsterdamer Vertrag – Chancen und Gefahren. *NJW*, Vol. 52., No. 1. 23–32. o.; *Israël, Jona* [2000]: Conflicts of Law and the EC after Amsterdam – A Change for the Worse? *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, Vol. 7., No. 1., 81–100. o.; *Kohler, Christian* [2003]: Der europäische Justizraum für Zivilsachen und das Gemeinschaftskollisionsrecht. *IPrax*, Vol. 23., No. 5., 403–406.; *Remien, Oliver* [2001]: European Private International Law, the European Community and its Emerging Area of Freedom, Security and Justice. *CMLR*, Vol. 38., No. 1., 53–86.

²⁴ [Http://www.gedip-egpil.eu/](http://www.gedip-egpil.eu/)

viszonyokra alkalmazandó jogot meghatározó nemzetközi egyezmény elkészítésének, melynek előzetes tervét még ebben az évben publikálták is.²⁵ A GEDIP tervezet alapul véve az osztrák elnökség 1999-re készített egy előzetes tervezet a jogszabályról.²⁶ A Bizottság 2002-re állította össze a rendelet első vázlatát²⁷ és végül 2003-ban nyilvánosság elé tárta a rendelet javaslatát (a továbbiakban: „Javaslat”).²⁸ A normát hosszás jogalkotási eljárást követően, az együttdöntési eljárás lehetséges legkésőbbi fázisában, egyeztető bizottság összehívása után sikerült 2007 júliusában

²⁵ [Http://www.gedip-egpil.eu/documents/gedip-documents-8pe.html](http://www.gedip-egpil.eu/documents/gedip-documents-8pe.html)

²⁶ Szövegére l.: von Hoffmann, Bernd – Beitzke, Günther – von Staudinger, Julius [2001]: Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetzen und Nebengesetzen. Sellier – de Gruyter, Berlin, Vorbem. Zu Art. 38.ff., Rn. 16., 575–578. o. Előkészítésére ld.: Wagner, Rolf [1999]: Ein neuer Anlauf zur Vereinheitlichung des IPR für ausservertragliche Schuldverhältnisse auf EU-Ebene. *EuZW* [1999], Vol. 10., No. 23., 709–714. o.

²⁷ Szövegére l.: [2002] *European Business Law Review*, Vol. 13., No. 5.; 382–388. [2002] *Journal du Droit International*, Vol. 130., No. 1., 32–38. o. L. még: Dickinson, Andrew [2002]: Cross-Border Torts in EC Courts – A Response to the Proposed "Rome II" Regulation. *European Business Law Review*, Vol. 13., No. 5., 369–381. o.; Hamburg Group for Private International Law [2003]: Comments on the European Commission's Draft Proposal for a Council Regulation on the Law Applicable to Non-Contractual Obligations. *RabelsZ*, Vol. 67., No. 1., 1–56. o.; Nourissat, Cyril – Treppoz, Edouard [2003]: Quelques observations sur l'avant-projet de proposition de règlement du Conseil sur la loi applicable aux obligations non contractuelles (Rome II). *Journal du Droit International*, Vol. 130., No. 1., 7–32. o.

²⁸ Proposal for a Regulation of the European Parliament and the Council on the law applicable to non-contractual obligations ("Rome II"). COM(2003) 427 final. L. még: Benecke, Martina [2003]: Auf dem Weg zu "Rom II" – Der Vorschlag für eine Verordnung zur Angleichung des IPR des außervertraglichen Schuldverhältnisse. *RIW*, Vol. 49., No. 11., 830–837. o.; Carruthers, Janeen M. – Crawford, Elizabeth B. [2005]: Variations on a Theme of Rome II: Reflections on Proposed Choice of Law Rules for Non-Contractual Obligations (Part I), *Edinburgh Law Review*, Vol. 9. Nr. 1. 65–97. o.; Variations on a Theme of Rome II: Reflections on Proposed Choice of Law Rules for Non-Contractual Obligations (Part II), *Edinburgh Law Review*, Vol. 9. Nr. 2. 238–266. o.; Engel, Andreas – Leible, Stefan [2004]: Der Vorschlag der EG-Kommission für eine Rom II-Verordnung. *EuZW*, Vol. 15., No. 1., 7–17. o.; Fuchs, Angelika [2003–2004]: Zum Kommissionsvorschlag einer „Rom-II“ – Verordnung. *GPR – European Community Private Law Review*, Vol. 1., No. 2.. 100–105. o.; von Hein, Jan [2003]: Die Kodifikation des europäischen Internationalen Deliktsrechts – Zur geplanten EU-Verordnung über das auf außervertragliche Schuldverhältnisse anzuwendende Recht, *ZVglRWiss*, Vol. 102., No. 4. 528–562. o.; Huber, Peter – Bach, Ivo [2005]: Die Rom-II-VO – Kommissionsentwurf und aktuelle Entwicklungen. *IPrax*, Vol. 25., No. 2., 73–84. o.; Koziol, Helmut – Thiede, Thomas [2007]: Kritische Bemerkungen zum derzeitigen Stand des Entwurfs einer Rom II-Verordnung. *ZVglRWiss*, Vol. 106., No. 3., 235–248. o.; Sonnentag, Michael [2006]: Zur Europäisierung des Internationalen außervertraglichen Schuldrechts durch die geplante Rom II-Verordnung. *ZVglRWiss*, Vol. 105., No. 3., 256–312. o.; Stone, Peter A. [2004]: The Rome II Proposal on the Law Applicable to Non-Contractual Obligations. *The European Legal Forum*, (E) 4-2004, 213–229. o., elérhető: <http://www.simons-law.com/library/startquery.asp>; Symeon C. Symeonides [2004]: Tort Conflicts and Rome II: A View from Across. In: Festschrift für Erik Jayme. Sellier, München, 935–954. o., elérhető: [Http://www.dianawallismep.org.uk/pages/Rome-II-seminars.html](http://www.dianawallismep.org.uk/pages/Rome-II-seminars.html) (2008. július 4.); Symeonides Symeon C.: Tort Conflicts and Rome II: Impromptu Notes on the Rapporteur's Draft. [Http://www.dianawallismep.org.uk/pages/Rome-II-seminars.html](http://www.dianawallismep.org.uk/pages/Rome-II-seminars.html) (2008. július 4.); Wagner, Gerhard [2006]: Internationales Deliktsrecht, die Arbeiten an der Rom II-Verordnung und der Europäisches Deliktsgerichtsstand. *IPrax*, Vol. 26. No. 4., 372–390. o.; Weintraub, Russell J.: Discretion Versus Strict Rules in the Field of Cross Border Torts. [Http://www.dianawallis.org.uk/pages/Rome-II-seminars.html](http://www.dianawallis.org.uk/pages/Rome-II-seminars.html) (2008. július 4.)

elfogadni.²⁹ Mivel alkalmazandó joggal kapcsolatos rendeletről van szó, a szakirodalom a Római Egyezmény után a címében is szereplő „Róma II.” elnevezéssel szokta illetni.

A rendelet elfogadását követően megtörtént a Római Egyezmény közösségi eszközzé való átalakítása, ez lett a 2008 júniusában elfogadott Róma I. rendelet.³⁰ A Róma I. és II. rendeleteken túlmenően az Európai Közösségben egyéb, alkalmazandó jogra – is – vonatkozó családi, illetve öröklési jogi rendeletek megalkotása is folyamatban van.³¹

III. Tárgyi, területi, időbeli és személyi hatály

A rendeletet a polgári és kereskedelmi ügyek³² területét érintő, olyan szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra kell alkalmazni, amelyek több állam jogához kapcsolódnak. Tárgyi hatálya a szerződésen kívüli jogviszonyokat³³ – ezek közül is különösen hangsúlyosan a károkozás egyes területeit – öleli fel, bizonyos esetekben azonban nem lesz alkalmazható; ilyenek az *acta iure imperii*, azaz az állami főhatóság alá tartozó ügyek, úgymint adó-, vám-, közigazgatási ügyek, állami közhatalom gyakorlása során megtett intézkedések és elkövetett mulasztások. Nem alkalmazha-

²⁹ A jogalkotási folyamatra l. *Brière*: Le règlement... i. m. 33–34.;

³⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 593/2008/EK rendelete (2008. június 17.) a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról (Róma I.). HL L 177., 2008.07.04., 6–16. o.

³¹ Ezek a készülöben lévő Róma III–VI. rendeletek, l. Javaslat a Tanács rendelete a 2201/2003/EK rendeletnek a joghatóság tekintetében történő módosításáról és a házassági ügyekben alkalmazandó jogra vonatkozó szabályok bevezetéséről. COM(2006) 399 végleges; Zöld könyv a házassági vagyoni jogi rendszerekre vonatkozó kollíziós szabályokról, különös tekintettel a joghatóságra és a kölcsönös elismerésre. COM(2006) 400 végleges; Zöld könyv – Öröklés és végrendelet. COM(2005) 65 végleges; Javaslat – A Tanács rendelete a tartással kapcsolatos ügyekben a joghatóságról, az alkalmazandó jogról, a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az e területen folytatott együttműködésről. COM(2005) 649 végleges. Az alkalmazandó jogra vonatkozó szabályok áttekintésére l. *Czigler Dezső Tamás* [2008]: Pantha rhei – Anyagi jogegységesítés és a nemzetközi magánjog fejlődése az Európai Közösségben. *Állam- és Jogtudomány*, 49. évf. 2. szám (megjelenés alatt); *Jayme, Erik – Kohler, Christian* [2006]: Europäisches Kollisionsrecht 2006: Eurozentrismus ohne Kodifikationsidee? *IPrax*, Vol. 26., No. 6., 539–541.

³² A polgári és kereskedelmi ügy fogalmát a közösségi jog tekintetében önállóan kell értelmezni, l. *Kengyel Miklós* [2005]: A polgári és kereskedelmi ügyek fogalma az európai polgári eljárásjogban. *Magyar Jog*, Vol. 52., No. 8., 485–494.; *Nagy Csongor István* [2008]: Az egységes fogalomértelmezés következménye a formálódó közösségi nemzetközi magánjogban, különös tekintettel a polgári és kereskedelmi ügy, a szerződés és a szerződésen kívüli kötelelem fogalmára. *Európai Jog*, 8. évf., 2. szám, 4–5. o.; Case 29/76. LTU Lufttransportunternehmen GmbH & Co. KG v Eurocontrol. ECR 1976, 01541.; Joined cases 9 and 10/77. Bavaria Fluggesellschaft Schwabe & Co. KG and Germanair Bedarfsfluffahrt GmbH & Co. KG v Eurocontrol. ECR 1977, 01517.; Case 814/79. Netherlands State v Reinhold Rüffer. ECR 1980, 03807.; I-01963.; Case C-172/91. Volker Sonntag v Hans Waidmann, Elisabeth Waidmann and Stefan Waidmann. ECR 1993, I-01963.; Case C-167/00. Verein für Konsumenteninformation v Karl Heinz Henkel. ECR 2002, I-08111.; Case C-271/00. Gemeente Steenberg v Luc Baten. ECR 2002, I-10489.; Case C-266/01. Préservatrice foncière TIARD SA v Staat der Nederlanden. ECR 2003, I-04867.; C-343/04. sz. ügy. Land Oberösterreich kontra ČEZ AS. EBHT 2006, I-04557.; C-292/05. sz. ügy. Eirini Lechouritou és társai kontra Dimosio tis Omospondiakis Demokratias tis Germanias. EBHT 2007, I-01519.

³³ *Nagy Csongor*: Az egységes... i. m. 5–12. o.; *Palásti*: Nemzetközi... i. m. 8–10. o.

tó családi kapcsolatokra és házassági vagyoni jogi kérdésekre, örökjogi jogviszonyokra, váltókból-csekkéből és bizonyos átruházható értékpapírokból eredő kötelmi viszonyokra, társasági jogból eredő jogviszonyokra, célvagyonhoz kötődő bizonyos jogviszonyokra, atomkárokból származó kötelmekre, a magánélet és személyiségi jogok megsértéséből eredő kötelmekre. A tárgyi hatály alól kivett területek számát sokan túl szélesnek találják, ráadásul számuk a Bizottság javaslatához képest még nőtt is. Így került ki a sajtólobbi nyomására a személyiségi jogok – például a jó hírnév – védelmére alkalmazandó jog szabályozása is a rendelet hatálya alól. A lobbizás álláspontja szerint ugyanis, ha a későbbiekben ismertetett általános szabály, a *lex loci damni* – azaz kár beálltának a helyének a joga – vonatkozna ezen szervezetek tevékenységére, akkor – mivel a személyiségi jogok sérelme (a kár) is több államban állna be – újságok nemzetközi terjesztése esetén több állam jogát alapul véve kellene pereskedni. Utóbbi megoldás – álláspontjuk szerint – jelentős többletköltséget és bizonytalanságot okozna.³⁴ Magyarország azt a – jelen problémát alapvetően nem feloldó – elképzelést támogatta, hogy ne a kár beállta, hanem a publikálás helye határozza meg az alkalmazandó jogot, ám végül ez a megoldást is elvetették,³⁵ és a személyiségi jogok védelmét kizárták a rendelet tárgyi hatálya alól.³⁶ Úgyszintén hiányolható módon a rendelet nem vonatkozik az atomkárokból eredő jogviszonyokra alkalmazandó jogra sem.³⁷

A norma területi hatálya a Közösség összes tagállamára kiterjed, Dánia kivételével, amely az Amszterdami Szerződésben biztosított jogával élve nem csatlakozott a Közösség nemzetközi magánjogi és eljárásjogi normáinak megalkotásához.³⁸

Ha az időbeli hatályt tekintjük, a rendeletet – egy kiegészítő tartalmú cikktől eltekintve – 2009. január 11-től kell alkalmazni olyan károkozó eseményekre, melyek a hatálybalépését – 2007. augusztus 20-át – követően következtek-következnek be.

A fentiekén túlmenően, a rendelet univerzális hatállyal rendelkezik, azaz – azon túlmenően, hogy a tagállamok bíróságai által bárkire alkalmazandó, akár harmadik országból származó személyekre is – a rendelet által meghatározott jogot akkor is alkalmazni kell, ha e jog nem valamelyik tagállam joga.

³⁴ A problematikára l. *Kunke, Christopher J.* [2005]: Rome II and Defamation – Will the Tail Wag the Dog? *Emory International Law Review*, Vol. 19. No. 2. 1733–1772. o.; *Warshaw, Aaron* [2006]: Uncertainty from Abroad: Rome II and the Choice of Law for Defamation Claims. *Brooklyn Journal of International Law*, Vol. 32., No. 1., 269–309. o.; *Mireille van Echoud*: The Position of Broadcasters and Other Media under ‘Rome II’ Proposed EC Regulation on the Law Applicable to Non-contractual Obligations. *IRIS plus. IRIS – Legal observations of the European Audiovisual Observatory*. http://www.obs.coe.int/oea_publications/iris_plus/iplus10_2006.pdf.en (2008. július 4.); *Huber – Bach*: Die Rom-II-VO... i. m. 78. o.; *Wagner*: Internationales Deliktsrecht... i. m. 384. o.

³⁵ A személyiségi jogokra vonatkozó szöveg változásaira l.: *Warshaw*: Uncertainty... i. m. 291–302. o.

³⁶ A Bizottság ugyanakkor 2008 decemberéig tanulmányt nyújt be a magánélet és a személyiségi jogok megsértéséből eredő szerződésen kívüli kötelezettségekre alkalmazandó jog helyzetéről, mely alapján szükség esetén módosítani fogják a rendeletet.

³⁷ *Fuchs*: Zum Kommissionsvorschlag... i. m. 101. o.

³⁸ *Vö. EKSz 69. cikk*; Amszterdami Szerződés – Jegyzőkönyv az Egyesült Királyság és Írország helyzetéről; Amszterdami Szerződés – Jegyzőkönyv Dánia helyzetéről.

IV. A kárkötelmekre alkalmazandó jog általános szabályai

IV. 1. A *lex loci damni* elv térnyerése, a korábbi tagállami szabályozás

II.) A rendelet általános szabályként 4. cikkében a jogellenes károkozásból eredő jogviszonyra nem a károkozó cselekmény elkövetési helyének jogát (*lex loci delicti comissi*) rendeli alkalmazni, hanem azon állam jogát, melyben a kár bekövetkezett (*lex loci damni*). E rendelkezés ellentétes az Nmjt. 32. § (1) bekezdésével, mely szerint a szerződésen kívül okozott kárért fennálló felelősségre a károkozó tevékenység vagy mulasztás helyén és idején irányadó jogot kell alkalmazni. Ez utóbbi szabályt tehát a rendelet felül fogja írni.

Az általános szabály e megoldása megosztotta a jogtudományt; egyrészt erős kritikát kapott, hogy kiszámíthatatlanná teszi a károkozásra alkalmazandó jogot.³⁹ Kifogásolták a kivételek nagy számát,⁴⁰ illetve az a körülményt, hogy a rendelet csupán a környezeti károk esetében ötvözi a *lex loci delicti* elvét a *lex damni*val, az általános szabályok körében nem, így túl kötött rendszert hoz létre.⁴¹ Hasonló módszer lehetett volna Nmjt. 32. §-a megoldásának a követése, mely szerint a károkozásra ugyan főszabályként a károkozó cselekmény államának jogát kell alkalmazni, ám az általános szabály alóli kivételként, ha az a károsultra nézve kedvezőbb, annak az államnak a jogát kell alapul venni, amelynek területén a kár bekövetkezett (*favourability principle*, *Günstigkeitsprinzip*, *principe de faveur*).⁴² A fentiekkel szemben ugyanakkor jó pár szerző helyesnek és alapvetéseiben megfelelőnek tartotta a *lex loci damni* elv rendeletbeli alkalmazását, mert véleményük szerint progresszíven fejleszti a közösségi nemzetközi magánjogot.⁴³

A két elvhez kapcsolódóan már évtizedek óta megfigyelhető egy tendencia, mely a *lex loci delicti* egyeduralmát fokozatosan áttörte, vagy legalábbis befolyásolta.⁴⁴ Ismert az amerikai *Babcock v. Jackson*-ügy⁴⁵ melyben egy gépjármű utasa

³⁹ *Koziol-Thiede: Kritische Bemerkungen... i. m. 243., 245. o.*

⁴⁰ *Uo. 246. o.*

⁴¹ *Symeonides: Rome II... i. m. 192. o.; Benecke: Auf dem Weg... i. m. 833. o. Ezzel szemben ld. pl.: Wagner: Internationales... i. m. 377. o., Sonnentag: Zur Europäisierung... i. m. 269–270. o.*

⁴² E szabály hátulütőjére ld. *Palásti: Nemzetközi... i. m. 16. o.*

⁴³ *Engel-Leible: Der Vorschlag... i. m. 10. o.; Fuchs: Zum Kommissionsvorschlag... i. m. 101–102. o.; Hamburg Group for Private International Law: Comments... i. m. 11. o.; von Hein: Die Kodifikation... i. m. 543. o.; Sonnentag: Zur Europäisierung... i. m. 266. o.; Wagner: Internationales... i. m. 377. o.*

⁴⁴ *Burián László* [1986]: A deliktuális felelősség kollíziós szabályainak fejlődése az Amerikai Egyesült Államokban. *Állam- és Jogtudomány*, 29. évf., 4. szám, 632–650. o.; *Burián László* [1990]: A szerződésen kívüli károkozásért fennálló felelősség nemzetközi magánjogi szabályainak gyakorlati és elméleti kérdései néhány európai ország jogában. *Állam- és Jogtudomány*, 32. évf., 1–4. szám, 143–167. o.; *Király Miklós* [1987]: A deliktuális felelősség nemzetközi magánjogi szabályozásának jelenkori fejlődéséről. *Jogtudományi Közlöny*, Vol. 42., No. 10., 553–559. o.

⁴⁵ *Babcock v. Jackson*, 191 N.E.2d 279 (N.Y. 1963), elérhető: [Http://www.courts.state.ny.us/reporter/archives/babcock_jackson.htm](http://www.courts.state.ny.us/reporter/archives/babcock_jackson.htm). Az ügyre nézve l. még: *Burián László – Kecskés László – Vörös Imre* [2006]: Magyar nemzetközi kollíziós magánjog. Krim Bt., Budapest, 233. o. Egyéb releváns amerikai ügyek felsorolására ld. *Stone: The Rome II Proposal... i. m. 217. o., 43. lj.*

keresetet nyújtott be a neki kárt – személyi sérülést – okozó sofőr ellen. Noha a kár – baleset – a kanadai Ontario államban következett be, az elsőfokú bíróság ítéletével szemben a másodfokú bíróság azon az alapon, hogy az esetet minden jelentős szál New York államhoz, a károsult és a károkozó közös lakóhelyéhez fűzi, mégis amerikai jogot alkalmazott az ügyre. Hasonló eset volt az angol Boys v. Chaplin⁴⁶-ügy is, csak ebben az eljárásban két angol állampolgárságú személy – két autószerelő – között az egyik által a másíknak Máltán okozott kár – személyi sérülés – volt a vita tárgya. Az angol bíróságok korábbi joggyakorlata szerint, mivel e gyakorlat a máltai jog rendelkezéseit vette volna figyelembe, a kártérítés nem terjedhetett volna ki a nem vagyoni károkra, csupán a pénzben mérhető kárra. Ezzel szemben a Lordok Háza, mint legfelsőbb bíróság az angol jog talaján állva mégis megítélte a „fájdalomért és szenvedésért” járó kártérítést.⁴⁷

Ha a *lex loci damni* és *lex loci delicti commissi* elvek tagállami alkalmazását közelebbről vizsgáljuk, azt látjuk, hogy látszólag mindegyik állam a *lex loci delicti*-t alkalmazza. Némely államban ugyanakkor a káresemény megtörténtét,⁴⁸ míg más-hol a kár konkrét beálltát⁴⁹ tekintik a kár bekövetkezésének, a *locus delicti*-nek.⁵⁰ Bizonyos államok kevert rendszert alakítottak ki: vagy ügykörök szerint más-más kapcsolószabályt alkalmaznak,⁵¹ vagy – a hazai kódexhez hasonlóan – a bíróságnak vagy a károsultnak választást engednek⁵² az alkalmazandó jogok közül.⁵³

IV. 2. A távolsági deliktumok helyzete és azok kapcsolata a közösségi joghatósági szabályokkal

A *lex loci damni* elv bevezetése azon esetekben, ahol a károkozó cselekmény és a kár beállta nem vált szét (*Platzdelikt*) nem okoz különösebb gondot. Az elv alkalmazását mindazonáltal érdemes két esetscsoport kapcsán alaposabban megvizs-

⁴⁶ Boys v Chaplin [1971] AC 356, [1969] 3 WLR 322, [1969] 2 All ER 1085; Reese, Willis L. M. [1970]: Choice of Law in Tort Cases. Chaplin v. Boys (England: Court of Appeal and House of Lords). *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 18., No. 1., 189-194. o.; Webb, Philip Richard Hynton [1967]: Tort in the Conflict of Laws (Based on Boys v. Chaplin). *ICLQ*, Vol. 16., No. 4., 1145-1152. o.; Weintraub: Discretion... i. m. 5-6. o. Ld. még pl.: Phillips v Eyre (1870) LR 6 QB 1; Johnson v. Coventry Churchill International Ltd [1992] 3 All E.R. 14; Edmunds v Simmonds (2001) 1 WLR 1003; Vö. Private International Law (Miscellaneous Provisions) Act, Section 11.

⁴⁷ Noha konklúzióik hasonlóak voltak, a bírák egymástól igencsak eltérő érvelést használtak a vég-ső döntés meghozatala során, l. Weintraub: Discretion... i. m. 5-6. o. Vö. a Babcock-ügy ítéletének érvelésével és az ügyből levont ellentétes következtetésekkel, l. Burián: A deliktualis felelősség... i. m. 645., 647. o.

⁴⁸ L. az osztrák, illetve a lengyel szabályozást.

⁴⁹ L. a holland, illetve az angol szabályozás.

⁵⁰ A *lex loci damni* elvet tehát felfoghatjuk a *lex loci delicti* ellentétpárjának, de akár utóbbi pontosításának, újrafogalmazásának is.

⁵¹ L. a portugál és a svájci megoldást.

⁵² L. pl. az olasz szabályozás rendelkezéseket.

⁵³ A tagállamokban alkalmazott elvek áttekintésére l. Symeonides: Rome II... i. m. 187-188. o.; Kadner Graziano: Europäisches... i. m. 19. o.

gálni. Az első esetben, az úgynevezett távolsági deliktumok (*long distance tort*, *Distanzdelikt*, *délit commis à distance*) elkövetésekor, a károkozó cselekmény és a kár beállta térben – és esetleg időben is – kettéválik. Klasszikus példa e deliktumokra a határon való átlövés, vagy egy becsmérő levél küldése. Olykor a kár két vagy annál több államban áll be; ilyen lehet például egy balesetben való személyi sérülés, melyet egy másik államban jelentős összegért ápolnak, illetve az a kár, mely egy harmadik államban a munkakiesés miatt áll be.⁵⁴ Ezen ügyek egy részére alkalmazni lehet a rendelet (17) preambulumbeközdését, mely szerint az alkalmazandó jogot a kár bekövetkezésének helye szerint kell meghatározni, függetlenül attól, hogy annak közvetett következményei mely országban vagy országokban jelenhetnek meg. Ennek megfelelően például személyi sérülés esetén a kár bekövetkezésének helye szerinti ország az, ahol a sérülést elszenvedték, függetlenül attól, hogy az elhúzó kórházi kezeléssel járó költségeket az illető saját hazájában fizeti, és attól is, hogy egy másik államban nem képes a munkáját végezni.

A második problematikus esetkör a távolsági deliktumok egy speciális fajtájához kötődik. Hasonló ügyekben a cselekmény több állam területén, szétszóródva okoz kárt; ezek az úgynevezett szétterjedő deliktumok (*multi-state tort*, *Streudelikt*). A rendelet általános szabályai alapján, ezen esetekben a kötelmet feldarabolva a különböző államban beálló károkra különböző jogot kell alkalmazni (*issue-by-issue analysis*, *Mosaikbetrachtung*, *dépeçage*).

Érdemes ezt a szabályt összevetnünk a közösségi joghatósági rendelkezésekkel:⁵⁵ a releváns norma, a Brüsszel I. rendelet⁵⁶ szerint a károkozáshoz kötődő ügyekben valamely tagállamban lakóhellyel rendelkező személy perelhető a károsult választásától függően a kárt okozó lakóhelyének-székhelyének bíróságai előtt (2. cikk), vagy abban az országban, ahol a káresemény bekövetkezett (5. cikk 1. pontja). A káresemény bekövetkezését az Európai Bíróság több eset kapcsán⁵⁷ is értelmezte, melyek közül legtöbbit a *Shevill*-ügyre⁵⁸ szoktak hivatkozni: e gyakorlat szerint a per megindítható a károkozó cselekmény elkövetésének és a konkrét kár („káros eredmény”) bekövetkezéskor helye szerinti bíróság előtt is (*ubiquitás*

⁵⁴ Példa: *Palásti*: Nemzetközi... i. m. 14. o.

⁵⁵ *Beaumont, Paul R.* [2005]: Jurisdiction issues. [Http://www.dianawallis.org.uk/pages/Rome-II-seminars.html](http://www.dianawallis.org.uk/pages/Rome-II-seminars.html) (2008. július 4.); *Simon Károly László*: A jogellenes károkozásból származó perek joghatósági rendszere a *Shevill*-ítélet tükrében. [Http://eupp.atw.hu/Shevill.doc](http://eupp.atw.hu/Shevill.doc) (2008. július 4.); *Wagner*: Die neue... i. m. 4. o.; *Warsaw*: Uncertainty... i. m. 277–283. o.; *Heiss-Loacker*: Die Vergemeinschaftung... i. m. 625–626. o.

⁵⁶ A Tanács 44/2001/EK rendelete (2000. december 22.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról. HL L 12., 2001.01.16., 1–23.

⁵⁷ Case 21–76. *Handelskwekerij G. J. Bier BV v Mines de Potasse d'Alsace SA*. ECR 1976, 01735.; Case C-220/88. *Dumez France SA and Tracoba SARL v Hessische Landesbank and others*. ECR 1990, I-00049.; Case C-68/93.; Case C-364/93. *Antonio Marinari v Lloyds Bank plc and Zubaidi Trading Company*. ECR 1995, I-02719.; Case C-167/00. – *Verein für Konsumenteninformation v Karl Heinz Henkel*. ECR 2002, I-08111.

⁵⁸ *Fiona Shevill, Ixora Trading Inc., Chequepoint SARL and Chequepoint International Ltd v Presse Alliance SA*. ECR 1995, I-00415.;

elve).⁵⁹ Ha ezen elvet összevetjük a Róma II. rendelet alkalmazandó jogra vonatkozó szabályaival, azt látjuk, hogy szétterjedő deliktumok esetén a károsultnak három út áll a rendelkezésére: a kárt okozó lakóhelyén pereskedik és ahány államban okozott az illető kárt, annyi jogot kell alkalmazni az ügyre. Hasonló a helyzet akkor is, amennyiben a kárt okozó cselekmény helyének államában indít pert az 5. cikk 1. pontja alapján. A harmadik esetben a kár bekövetkezésének országában indít eljárást, ekkor azonban az eljáró bíróság – az Európai Bíróság joggyakorlatának megfelelően – csupán kizárólag a saját államában bekövetkezett károk elbírálására rendelkezik majd joghatósággal.⁶⁰ A lehetséges variációkat áttekintvén kijelenthetjük, hogy egyik helyzet sem mondható ideálisnak. Ráadásul – zavaró módon – a Róma II. rendelet szövege és a Brüsszel I. rendelet gyakorlata a „kárt okozó esemény” (káresemény) fogalmát egymástól eltérően értelmezi.

IV. 3. A károsult és a kárt okozó közös szokásos tartózkodási helyének figyelembevétele

A rendelet – az Nmjt. 32. § (3) bekezdéséhez nagyban hasonló⁶¹ – 4. cikkének (2) bekezdése szerint, amennyiben a kárt okozó személy és a károsult szokásos tartózkodási helye ugyanabban az államban található, a károkozásra alkalmazandó jog megállapítására ezen állam jogát kell alapul venni. A rendelet alkalmazásában társaságok, jogi személyek és jogi személyiség nélküli szervezetek szokásos tartózkodási helyének a központi ügyvezetés helye tekintendő, üzletvitel keretében eljáró személy esetén pedig a gazdasági tevékenység székhelye. A fióktelepek, képviseltek, telephelyek szokásos tartózkodási helyének azok helye tekintendő. Természetes személyekre nézve a norma a fogalmat nem definiálja, e körben az Európai Bíróság ítéletei⁶² ad-

⁵⁹ E gyakorlat alapján, amennyiben a kár beállta a Közösség területére esik, a Brüsszel I. rendeletet még harmadik államból származó alperesek cselekményeire is alkalmazni kell, l. pl. Richardson v Schwarzenegger [2004] EWHC 2422 (QB) és *Dowell, Ben* [2004]: British TV Presenter to Sue 'Gropser' Arnie. *The Sunday Times*, April 4, 2004., elérhető: <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/uk/article1055558.ece> (2008. július 4.); *Baxter, Sarah* [2006]: Arnie Settles TV Presenter's Groping Case. *The Sunday Times*, August 27, 2006., elérhető: <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/article621013.ece> (2008. július 4.)

⁶⁰ *Simon*: A jogellenes... i. m. 23. o.

⁶¹ A 32. § (3) szerint „ha a károkozó és a károsult lakóhelye ugyanabban az államban van, ennek az államban a jogát kell alkalmazni”.

⁶² Case 13/73. Anciens Etablissements D. Angenieux fils aîné et Caisse primaire centrale d'assurance maladie de la région parisienne v Willy Hakenberg. ECR 1973, 00935.; Case 76/76. Silvana Di Paolo v Office national de l'emploi. ECR 1977, 00315.; Case 284/87. Oskar Schäfflein v Commission of the European Communities. ECR 1988, 04475.; Case C-216/89. Reibold v Bundesanstalt für Arbeit. ECR 1990, I-04163.; Case C-297/89. Rigsadvokaten v Nicolai Christian Ryborg. ECR 1991 I-01943.; Case C-102/91. Doris Knoch v Bundesanstalt für Arbeit. ECR 1992, I-04341.; C-452/93. sz. ügy. Pedro Magdalena Fernández kontra az Európai Közösségek Bizottsága. EBHT 1994, I-04295.; Case C-90/97. Robin Swaddling v Adjudication Officer. ECR 1999, I-01075.; C-262/99. sz. ügy. Paraskevas Louloudakis kontra Elliniko Dimosio. EBHT 2001, I-05547.; C-452/93. sz. ügy. Pedro Magdalena Fernández kontra az Európai Közösségek Bizottsága. EBHT 1994, I-04295.; C-262/99. sz. ügy. Paraskevas Louloudakis kontra Elliniko Dimosio. EBHT 2001, I-05547.

hatnak támpontokat. Van olyan álláspont, mely szerint célszerűbb lett volna e szabályt úgy bevezetni, hogy ne csupán a közös állam, hanem a különböző államokban található tartózkodási helyek államainak közös rendelkezései is figyelembeveendőek legyenek,⁶³ ám nézetünk szerint ez a megoldás túlzottan bonyolulttá tette volna a bírák amúgy sem egyszerű ítélezéssel kapcsolatos feladatait.

IV. 4. Az általános szabályok alóli kivétel: *a károkozás szorosabb kapcsolata egy másik állammal*

Amennyiben az eset körülményei alapján a jogellenes károkozás nyilvánvalóan szorosabban kapcsolódik egy eltérő államhoz, akkor ezen másik állam joga szerint kell eljárni (4. cikk (3) bekezdés). Hasonló – a rendeletben nevesített – ok lehet például, ha a felek között korábban a károkozáshoz kötődően szerződéses kapcsolat jött létre. Noha a szabály beiktatása a kapcsolódó kötelek felesleges szétdarabolása miatt szükséges,⁶⁴ mégis csak remélni lehet, hogy a Római Egyezmény 4. cikk (5) bekezdésének második mondatára, illetve a Róma I. rendelet 4. cikkének (3) bekezdésére nagyban hasonló, szabadon értelmezhető rendelkezés nem ad majd okot az Egyezmény kapcsán már tapasztalt tagállami bírósági visszaélésekre.⁶⁵ Szükséges lett volna bizonyos magyarázó rendelkezéseket beiktatni a rendeletbe a „szorosabb kapcsolat” kifejezés konkrét tartalmára vonatkozóan, hiszen a cikket akár egészen tágan, a norma alapvető célkitűzéseivel szemben, az általános szabályok kikerülésére is fel lehet használni.⁶⁶

V. Speciális szabályok

A rendelet az általános szabályok mellett számos speciális rendelkezést tartalmaz: ezek a termékfelelősségre, a tisztességtelen versenyre és szabad versenyt korlátozó cselekményekre, környezeti károkból eredő károkra, szellemi tulajdonjogok megsértésére, illetve munkavállalók-munkáltatók-szakmai érdekeket képviselő szervezetek fellépéséből eredő károkra alkalmazandó jogra vonatkoznak. Külön területet alkotnak a fentiekén túlmenően a jogalap nélküli gazdagodás, a megbízás nélküli ügyvitel, valamint a szerződést megelőzően folytatott tárgyalásokból eredő károkozás (*culpa in contrahendo*) szabályai.

⁶³ Weintraub: Discretion vs Strict... *i. m.* 19. o.; Symeonides: Rome II... *i. m.* 196. o.

⁶⁴ Engel-Leible: Der Vorschlag... *i. m.* 11. o.;

⁶⁵ Mankowski, Peter [2006]: Der Vorschlag für die Rom-I-Verordnung. *IPrax*, Vol. 26., No. 2., 104. o.

⁶⁶ Császár: Szerződésen kívüli... *i. m.* 26. o.; Stone: The Rome II... *i. m.* 221–222. o.

Noha az Európai Közösségben a tagállamok termékfelelősségre vonatkozó szabályai a 85/374/EGK irányelvben⁶⁷ (a továbbiakban: *Irányelv*) már harmonizálásra kerültek, a tagállamok nemzeti rendszerei között továbbra is mutatkoznak eltérések.⁶⁸ A különbségek az irányelvhez fűzött derogációkból, a korábbi tagállami normák egy részének fennmaradásából, illetve az irányelv eltérő értelmezéséből adódnak.⁶⁹ Hasonló eltérés például, hogy bizonyos államokban limitálják a kártérítés mértékét, a kártérítési küszöbértéket (ld. az irányelv 9. cikkét) a felperesnek megítélt összegből nem vonják le, a bizonyítási terhet az irányelv 4. cikkétől eltérően⁷⁰ szabályozzák. A tagállamok a termékhiba fogalmát is különböző módon határozzák meg. E tényekből eredően az alkalmazandó jog rendeletbeli meghatározása jelentőséggel bír e területen is. Mindamellet meg kell említeni, hogy a rendelet vonatkozó szabályainak alkalmazását befolyásolják a Hágai 1973-as termékfelelőségről szóló egyezmény rendelkezései is.⁷¹

A norma a termékfelelősség kapcsán szóba jöhető kapcsolóelvek⁷² közül – több elvet ötvözve – a károsult szokásos tartózkodási helyét, a termék beszerzésének helyét, a kár bekövetkezésének a helyét és a kárt okozó személy tartózkodási helyét jelöli meg.

A termék⁷³ által okozott kárra az 5. cikk alapján azon állam jogát kell alkalmazni, amelyben a károsult szokásos tartózkodási hellyel rendelkezett, amennyiben ott a terméket forgalomba hozták.⁷⁴ Ha a károsult szokásos tartózkodási helyén nem hozták forgalomba, azon állam joga a releváns, amelyben beszerezték, amennyiben ebben az államban forgalomba hozták. Amennyiben ebben az államban sem hozták forgalomba, azon ország jogát kell alkalmazni, amelyben a kár bekövetkezett, ha ez utóbbi államban forgalomba hozták. Ha a felelősnek tekintett személy nem látható előre ésszerűen a termék forgalombahozatalát, az alkalmazandó jog a felelősnek tekintett személy szokásos tartózkodási helyének joga lesz. E rendelkezést többen

⁶⁷ A Tanács 85/374/EGK irányelve (1985. július 25.) a hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről. HL L 210., 1985.08.07., 29–33. o. L. még: Az Európai Parlament és a Tanács 2001/95/EK irányelve (2001. december 3.) az általános termékbiztonságról. HL L 11., 2002.01.15., 4–17. o.

⁶⁸ Lovells [2003]: Die Produkthaftung in der Europäischen Union.

[Http://ec.europa.eu/enterprise/regulation/goods/docs/liability/studies/lovells-study_de.pdf](http://ec.europa.eu/enterprise/regulation/goods/docs/liability/studies/lovells-study_de.pdf) (2008. június. 30.)

⁶⁹ Az irányelv megreformálása I.:

http://ec.europa.eu/enterprise/regulation/goods/liability/index_en.htm

⁷⁰ Pl. Görögország és Portugália a cikk beépítését nem hajtotta végre.

⁷¹ L. a későbbiekben a rendelet nemzetközi szerződésekkel való kapcsolatánál leírtakat.

⁷² Kadner Graziano, Thomas [2005]: The Law Applicable to Product Liability: The Present State of the Law in Europe and Current Proposal for Reform. *ICLQ*, Vol. 44., No. 2., 477–479. o.; Kühne, Gunther [1972]: Choice of Law in Products Liability. *California Law Review*, Vol. 60., No. 1., 12–33. o.

⁷³ A rendelet termékfelelősségi rendszerének elemzésére, így különösen a termékfelelősséggel kapcsolatos alapfogalmak magyarázatának hiányára l. *Kozyris*: Rome II: Tort Conflicts... i. m. 484–485. o.

⁷⁴ Kritikájára ld.: Heiss–Loacker: Die Vergemeinschaftung... i. m. 628. o.

bírálták,⁷⁵ hiszen – azon túlmenően, hogy szokatlan, szinte sehol nem alkalmazott megoldásról van szó – a forgalombahozatal körülményeiről mit sem tudó fogyasztót sem védi kellőképpen. A rendelkezésből egyébiránt *argumentum a maiore ad minus* következik, hogy ha sehol nem hozták forgalomba a terméket, akkor is a felelősnek tekinthető személy szokásos tartózkodási helye államának a jogát kell figyelembe venni.⁷⁶ Az általános szabályokhoz hasonlóan, amennyiben az eset körülményei alapján a jogellenes károkozás szorosabban kapcsolódik egy, a fentiekől eltérő államhoz, úgy ez utóbbi állam jogát kell alkalmazni (5. cikk (2) bekezdése).

V. 2. Versenycselekmények és a rendelet kapcsolata: a tisztességtelen versenyre és a verseny korlátozására alkalmazandó jog meghatározása⁷⁷

A rendelet megalkotása során az Európai Parlament sokáig vitatta, hogy szükség van-e egyáltalán speciális versenyjogra vonatkozó szabályokra a rendeletben, vagy elegendők-e a 4. cikk általános szabályai e területre is?⁷⁸ Végül a vonatkozó – 6. cikkben található – rendelkezések megalkotásra kerültek. E normák két főbb területre, a tisztességtelen versenyből, illetve a versenyt korlátozó cselekményekből eredő, szerződésen kívüli jogviszonyra koncentrálnak. A tisztességtelen versenyt megvalósító cselekmény meghatározására a rendelet preambuluma – így különösen a hasonló cselekményekkel foglalkozó (21) preambulumbekendés – nem tartalmaz közelebbi definíciót, a versenykorlátozó magatartást ugyanakkor – ha nem is definíciószerűen, de – meghatározza ((22) és (23) preambulumbekendés).⁷⁹

A tisztességtelen versenyt megvalósító cselekményekre vonatkozó szabályok alapvetően nem különös normák, csupán az általános szabályok pontosítására szolgálnak. E cselekményekből eredő szerződésen kívüli viszonyokra azon állam jogát kell alkalmazni, amelyben a versenyviszonyok vagy a fogyasztók jogai sérültek vagy sérülhettek (6. cikk (1) bekezdése) (*Auswirkunsprinzip, effects doctrine*). Amennyiben a tisztességtelen versenyt megvalósító cselekmények kizárólag a ver-

⁷⁵ *Symeonides*: Rome II... i. m. 206. o.; *Kadner Graziano*: The Law Applicable... i. m. 485. o.

⁷⁶ *Leible-Lehmann*: Die neue... i. m. 728.

⁷⁷ *Handig, Christian* [2008]: Rom II-VO: Auswirkungen auf das Internationale Wettbewerbs- und Immaterialgüterrecht. *Wirtschaftsrechtliche Blätter*, Vol. 22., No. 1., 1–12. o.; *Mankowski, Peter* [2008]: Das neue Internationale Kartellrecht des Art. 6 Abs. 3 der Rom II-Verordnung. *RIW*, Vol. 54., No. 4., 177–193. o.

⁷⁸ *Uo.* 729.

⁷⁹ A rendelet alkalmazásában a versenykorlátozásokból származó szerződésen kívüli kötelmek mind a nemzeti, mind a közösségi versenyjog megsértésére is vonatkoznak. A (22) preambulumbekendés szerint a versenykorlátozás fogalmának „magában kell foglalnia azon tilalmakat, amelyek a vállalkozások közötti olyan megállapodásokra, vállalkozások társulásai által hozott olyan döntésekre és a vállalkozások olyan összehangolt magatartásaira vonatkoznak, amelyek célja vagy hatása a verseny megakadályozása, korlátozása vagy torzítása valamely tagállamban vagy a belső piacon, valamint a piaci erőfölénnyel való visszaélés tilalma valamely tagállamban vagy a belső piacon, ha e megállapodásokat, döntéseket, összehangolt magatartásokat vagy visszaéléseket az EK-Szerződés 81. és 82. cikke vagy valamely tagállam joga tiltja”. L. még: *Dickinson*: Cross-Border... i. m. 376. o.

seny egy résztvevőjének érdekeit sérti, abban az esetben a 4. cikkbeli általános szabályok a mérvadóak, azaz a konkrét személyt ért kár és nem a fogyasztók jogainak sérülését kell figyelembe venni.

A 6. cikk (3) bekezdés alapján a verseny korlátozásából eredő kötelekre annak az államnak a jogát kell alkalmazni, amelynek piaca érintett vagy érintve lehet. Ha a piac több államban is érintett vagy érintve lehet, az alperes lakóhelye szerinti tagállam bírósága a felperes kérelmére alkalmazhatja a saját jogát is, ha a versenykorlátozás a bíróság tagállamának piacát közvetlenül és jelentősen érinti – így szétterjedő deliktumok esetén nem szükséges a különböző országokban beálló károkra alkalmazandó jog feldarabolása.⁸⁰ Ha ebben az esetben több alperes ellen irányul a kereset, a felperes akkor alapozhatja keresetét a bíróság helye szerinti jogra, ha a kereset alapjául szolgáló versenykorlátozás ezen állam piacát is közvetlenül és jelentősen érinti.

V. 3. A környezetkárosításból eredő károk

A rendelet vonatkozó szabályai egyrészt a környezeti károkra,⁸¹ másrészt az azokból eredő kárra alkalmazandó jogot is meghatározzák. Meg kell említenünk, hogy a környezeti károk kapcsán nagy jelentőséggel bír több a környezeti károkkal kapcsolatos felelősségről szóló 2004/35/EK irányelv is,⁸² amely A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény mellett⁸³ fontos anyagi háttérszabályokat tartalmaz.

Ahogy arra már korábban utaltunk, a környezeti károkból eredő személyeket vagy dolgokat ért károkkal kapcsolatos szerződésen kívüli kötelmi viszonyok esetén a rendeletben az *ubikvitás* elve érvényesül, azaz a 4. cikk általános szabályaival szemben a károsult – választása szerint – követelését a kár bekövetkezésének helye mellett a kárt okozó esemény bekövetkezésének helye szerinti jogára is alapozhatja (7. cikk). Utóbbi speciális szabály bevezetésének szükségességét többen is vitatták,⁸⁴ ugyanakkor az Európai Bizottság szerint a rendelkezés beiktatása az általános környezeti standardok betartása végett, a környezet védelme érdekében (*favor naturae*), illetve az alacsonyabb védettséget garantáló országok lakosainak a jogvé-

⁸⁰ Bizonyos szerzők remélik, hogy utóbbi fordulatot az Európai Bíróság nemcsak a verseny korlátozására, hanem a tisztességtelen versenyből eredő kötelekre is alkalmazni fogja, mivel hasonló joggyakorlat egy státútum alá rendelné és ezáltal jelentősen egyszerűsítene a tisztességtelen versenyt megvalósító cselekményekre alkalmazandó jogot is, l. *Wagner*: Die neue... i. m. 8. o. Álláspontunk szerint ugyanakkor ennek az esélye igen kevés, hiszen a rendelet a státútum egységesítésére a tisztességtelen verseny-cselekményeknél nem, csupán a verseny korlátozásáról szóló résznél tartalmaz rendelkezéseket.

⁸¹ A környezeti kár fogalmát a rendelet a (24) preambulumbekkezdésében írja le, e szerint a környezeti kár "a természeti erőforrásokban, mint például a vízben, földben vagy levegőben bekövetkezett kedvezőtlen változás, vagy egy természeti erőforrás által más természeti erőforrás vagy a közjavára betöltött funkcióban beálló romlás, vagy az élő szervezetek változatosságának csökkenése".

⁸² Az Európai Parlament és a Tanács 2004/35/EK Irányelve (2004. április 21.) a környezeti károk megelőzése és helyreállítása tekintetében a környezeti felelősségről. HL L 143., 2004.04.30., 56–75. o.

⁸³ L. pl. a 101–105. §-okat.

⁸⁴ *Leible-Lehmann*: Die neue... i. m. 728. o. és *uo.* 84. lj.

delme végett is szükséges volt.⁸⁵ A kárt okozó és a károsult fél közös lakóhelye e körben nem releváns, mint ahogyan az sem, ha a 7. cikkben meghatározottnál szorosabb kapcsolat mutatkozik a jogviszony és egy másik állam között.

V. 4. A szellemi tulajdonok megsértéséből eredő igény

A 8. cikk (1) bekezdése alapján szellemi tulajdonok megsértéséből eredő igényre – a kapcsolódó nemzetközi szerződésekkel, például Az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló 1886-os Berni⁸⁶ és az ipari tulajdon oltalmáról szóló 1883-as Párizsi⁸⁷ egyezményekkel összhangban⁸⁸ – a *lex loci protectionis*, azaz annak az államnak a jogát kell alkalmazni, amelyben az oltalmat igényelték. E megoldás a nemzetközi jog egyik alapelvéből, a territorialitás elvéből (területi elv) vezethető le, mely szerint az állam csupán a saját területére nézve hozhat jogszabályokat, e területre nézve ugyanakkor más állam nem rendelkezhet főhatósággal. A rendelet e szabályai az Nmjt. szerzői jogra vonatkozó 19. §-át nem érintik, hiszen ez utóbbi rendelkezés is azt mondja ki, hogy „a szerzői jogokat annak az államnak a joga szerint kell elbírálni, amelynek területén a védelmet igénylik”. Ehhez hasonlóan koherens a rendelettel az Nmjt. iparjogvédelemre vonatkozó 20. §-a is, mivel e szabály alapján is szabadalomra, ipari mintaoltalomra, védjegyre stb. azok megadása helyének jogát kell alkalmazni.⁸⁹

Az egységes közösségi oltalommal védett szellemi tulajdont – például közösségi védjegy vagy közösségi formatervezési minta megsértése esetén – némileg más-hogyan szabályozza a rendelet. Amennyiben az irányadó közösségi jogi eszközök – a közösségi védjegyről szóló 40/94/EK rendelet,⁹⁰ a közösségi formatervezési mintáról szóló 6/2002/EK rendelet⁹¹ illetve egyéb, majdan esetleg megalkotásra kerülő közösségi rendeletek, például a közösségi szabadalomról szóló rendelet⁹² – nem rendelkeznek bizonyos kérdésekről, a fennmaradó kérdésekre a jogsértés elkövetése helyének (*lex loci delicti commissi*) a jogát kell alkalmazni (8. cikk (2) bekezdés).⁹³

⁸⁵ L. a Javaslatához csatolt Memorandum 19–20. oldalát.

⁸⁶ Az irodalmi és a művészeti művek védelméről szóló 1886. szeptember 9-i Berni Egyezmény. Kihirdette: 1975. évi 4. tvr.

⁸⁷ Az ipari tulajdon oltalmára létesült uniós egyezmények. Kihirdette: 1970. évi 18. tvr.

⁸⁸ *Burián - Kecskés - Vörös: Magyar nemzetközi... i. m.* 189-190. o.

⁸⁹ Az Nmjt 20. § (1) bekezdése szerint „a feltaláló és jogutódja annak az államnak a joga szerint és abban az államban részesül védelemben, amelyben a szabadalmat megadták, illetőleg ahol a bejelentést megtették”. A (2) bekezdés szerint e szabályt kell alkalmazni más iparjogvédelmi jogokra (ipari mintaoltalom, védjegy stb.) is. L. még: *Császár: A Róma II... i. m.* 23. o.

⁹⁰ A Tanács 40/94/EK rendelete (1993. december 20.) a közösségi védjegyről. HL L 11., 1994.01.14., 1–36. o.

⁹¹ A Tanács 6/2002/EK rendelete (2001. december 12.) a közösségi formatervezési mintáról. HL L 3., 2002.01.05., 1–41. o.

⁹² Proposal for a Council Regulation on the Community patent. COM(2000) 412 final. OJ C 337., 28.11.2000, 278-290. o.

⁹³ E szabály kritikájára ld. *Wagner: Die neue... i. m.* 9. o.; *Engel-Leible: Der Vorschlag... i. m.* 13. o.; *Huber-Bach: Die Rom-II-VO... i. m.* 80. o.

A 9. cikk értelmében a munkavállalóknak vagy munkáltatóknak, illetve az őket képviselő szervezetnek egy kilátásba helyezett vagy megvalósított szervezett fellépésével – például sztrájkjal – okozott károkból eredő szerződésen kívüli kötelmi viszonyra azon ország jogát kell alkalmazni, amelyben a szervezett fellépésre sor fog kerülni vagy sor került. Ez alól a szabály alól kivétel az a helyzet, ha a kárt okozó és a károsult szokásos tartózkodási helye megegyezik: ebben az esetben ez utóbbi állam joga a releváns.

V. 6. A jogalap nélküli gazdagodás,
a megbízás nélküli ügyvitel és a szerződés megkötését megelőzően folytatott
tárgyalásokból eredő károk (*culpa in contrahendo*) szabályai

A rendelet a jogalap nélküli gazdagodás, megbízás nélküli ügyvitel és a szerződés megkötését megelőzően folytatott tárgyalásokból eredő károkra nézve összetett módon határozza meg az alkalmazandó jog körét.⁹⁴ Jogalap nélküli gazdagodás, illetve megbízás nélküli ügyvitel esetén a gazdagodással/ügyvitellel összefüggően esetlegesen fennálló más jogviszony – például szerződés, kárkötelem – jogát kell alkalmazni. Amennyiben ilyen nem létezik, a felek közös szokásos tartózkodási helye a releváns. Ennek hiányában a gazdagodás bekövetkezésének/ügy ellátásának jogát kell alkalmazni. Ha a gazdagodás/ügyvitel nyilvánvalóan szorosabban kapcsolódik egy másik államhoz, abban az esetben az utóbbi állam jogát kell alkalmazni. E szabályok ellentétesek az Nmjt jogalap nélküli gazdagodásra vonatkozó 35. §-ával, mely szerint a jogalap nélküli gazdagodásra és jogkövetkezményeire annak az államnak a jogát kell alkalmazni, amelynek területén a gazdagodás bekövetkezett. Utóbbi szabályt a rendelet felül fogja írni.

A szerződés megkötését megelőzően folytatott tárgyalásokból eredő kár (*culpa in contrahendo*) a rendelet – és a közösségi jog – alkalmazásában önálló fogalom,⁹⁵ mely nem szükségszerűen bír ugyanolyan tartalommal, mint a nemzeti jogokban, hiszen csupán a szerződéssel közvetlenül kapcsolatba hozható kötelek tartoznak ide ((30) preambulumbekzdés). Ennek megfelelően, amennyiben – az iskolapélda szerint – az eladó telephelyén a vevő megsúszik egy banánhéjon,⁹⁶ a vevő sérülése következtében a felek között létrejövő kötelem hiába tartozna bizonyos államok

⁹⁴ Busse, Daniel [2003]: Internationales Bereicherungsrecht zwischen EGBGB-Reform und "Rom II". *RIW*, 2003. Vol. 49., No. 6., 406–410. A kollíziós háttérre l. még: Bennett, Thomas William [1990]: Choice of Law Rules in Claims of Unjust Enrichment. *ICLQ*, Vol. 39., No. 1., 136–168. o., rövidített fordítására l.: Bennett, Thomas William [1991]: A jogalap nélküli gazdagodás kollíziós szabályai (fordította: Burián László). *Magyar Jog*, 38. évf., 4. szám, 247–251. o.

⁹⁵ Mankowski, Peter [2003]: Qualifikation der culpa in contrahendo – Nagelprobe für den Vertragsbegriff des europäischen IZPR und IPR. *IPraxis*, Vol. 23., No. 2., 127–135. o.; Lüttringhaus, Jan D. [2008]: Das internationale Privatrecht der culpa in contrahendo nach den EG-Verordnungen „Rom I“ und „Rom II“. *RIW*, Vol. 54., No. 4., 193–200. o.

⁹⁶ Leible-Lehmann: Die neue... i. m. 733. o.;

jogában a *culpa in contrahendo* kategóriájába, a rendelettel összefüggésben e jogviszony nem a speciális, hanem az általános szabályok alapján bírálendő el. A *culpa in contrahendora* azon állam jogát kell alkalmazni, melyet a szerződésre egyébként alkalmazni kellett volna, vagy amely alkalmazandó a szerződésre (12. cikk). A jogalkotó azon rendkívül ritka esetekre,⁹⁷ melyekben nem lehet a szerződés státútumát megállapítani, speciális szabályokat hozott létre (12. cikk (2) bekezdése).

VI. A felek jogválasztási szabadsága⁹⁸

Az Nmjt.-vel szemben, mely hasonló megoldást nem enged meg,⁹⁹ a rendelet 14. cikke szerint a felek a kár bekövetkezése után megválaszthatják a kötelmi viszonyukra alkalmazandó jogot. Amennyiben valamennyi fél kereskedelmi tevékenysége körében jár el, jogválasztásra a kárt okozó esemény bekövetkeztét megelőzően is lehetőség van.¹⁰⁰ A jogválasztás lehet kifejezett vagy hallgatolagos.¹⁰¹ A kereskedelmi tevékenység kifejezést a rendelet nem definiálja, fogalmára nézve más közösségi jogszabályok definíciói adhatnak támpontokat.¹⁰² A jogválasztás versenyjogi cselekményekből¹⁰³ és szellemi tulajdonok megsértéséből eredő kötelmi viszonyokra nézve még a kár beállta után sem (*sic!*) lehetséges.

⁹⁷ Wagner: Die neue... i. m. 13. o.; Heiss-Loacker: Die Vergemeinschaftung... i. m. 639–640. o., példára ld. Leible - Lehmann: Die neue... i. m. 733. o.

⁹⁸ Leible, Stefan [2008]: Rechtswahl im IPR der außervertraglichen Schuldverhältnisse nach der Rom-II Verordnung. *RIW*, Vol. 54., No. 5., 254–264. o. Vö. Csöndes Mónika–Nemessányi Zoltán [2008]: Jogválasztás a Római Egyezménytől a Róma I. rendelet tervezetéig. *Jogtudományi Közlöny*, 63. évf., 5. sz., 239–250. o.

⁹⁹ A kárkötelmekre való jogválasztás régiónkbeli kizárásának hátterére l. Burián: A szerződésen kívüli... i. m. 157–168. o., különösen 167. o.

¹⁰⁰ Utóbbi szabály a kiszolgáltatóbb pozícióban lévő félre nézve túlzott hátránnyal is járhat, ld.: Symeonides, Symeon C. [2008]: The American Revolution and the European Evolution in Choice of Law: Reciprocal Lessons. *Tulane Law Review*, Vol. 82., No. 5., 27–28. o., elérhető: [Http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1104284](http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1104284) (2008. július 4.) E véleménnyel szemben ugyanakkor mások a javaslatból hiányzó hasonló szabály létrehozatalát szükségesnek tartották, ld. Benecke: Auf dem Weg... i. m. 836. o., Fuchs: Zum Kommissionsvorschlag... i. m. 102. o.; von Hein: Die Kodifikation... i. m. 548. o.

¹⁰¹ Rendelet 14. cikk: „A jogválasztásnak kifejezettnek kell lennie, vagy annak az eset körülményeiből kellő bizonyossággal megállapíthatónak kell lennie...” Vö. Leible: Rechtswahl... i. m. 260. o.

¹⁰² Pl.: „az üzleti vállalkozásoknak a fogyasztókkal szemben folytatott kereskedelmi gyakorlatai” (a továbbiakban: kereskedelmi gyakorlatok): a kereskedő által kifejtett tevékenység, mulasztás, magatartási forma vagy megjelenítési mód, illetve kereskedelmi kommunikáció – beleértve a reklámot és a marketinget is –, amely közvetlen kapcsolatban áll valamely terméknek a fogyasztó részére történő eladásösztonzésével, értékesítésével vagy szolgáltatásával.” Az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK irányelve (2005. május 11.) a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól, valamint a 84/450/EGK tanácsi irányelv, a 97/7/EK, a 98/27/EK és a 2002/65/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvek, valamint a 2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról („Irányelv a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról”) (EGT vonatkozású szöveg). HL L 149., 2005.11.06., 22–39. o., 2. cikk d) pontja

¹⁰³ Bizonyos szerzők álláspontja szerint ugyanakkor az olyan tisztességtelen versenyt megvalósító cselekményekre, melyek kizárólag a verseny egy résztvevőjének az érdekét sértik, lehetséges a jogválasztás, l. Leible: Rechtswahl... i. m. 259. o.; Wagner: Die neue... i. m. 8. o.

VII. Kötelező normák – Közrend

A rendelet 14. cikkének (2) bekezdése alapján, ha a káresemény bekövetkeztének időpontjában valamennyi jelentős tényállási elem más államban található, mint amelynek jogát a felek választották, a felek jogválasztása ezen másik állam olyan jogszabályai rendelkezéseit nem sértheti, amelyekről megállapodással nem lehet eltérni (tagállami kógens szabályok – *domestic mandatory rules*). Abban az esetben, ha valamennyi jelentős tényállási elem egy vagy több tagállamban található, a felek harmadik ország jogára vonatkozó megállapodása nem sértheti a közösségi jog kötelező rendelkezéseinek alkalmazását (közösségi kötelezően alkalmazandó szabályok – *mandatory rules of communitylaw*).

Az eljáró bíróság államának joga szerinti kötelező rendelkezéseket (imperatív szabályok – *international mandatory rules*)¹⁰⁴ a rendelet nem érinti, azoknak feltétlenül eleget kell tenni, attól függetlenül, hogy a rendelet melyik állam jogára utal. (16. cikk). Az imperatív rendelkezések tartalmát a rendelet – szemben a Róma I. rendelet 9. cikkével¹⁰⁵ – még példálózó jelleggel sem definiálja. A nemzetközi magánjogtudomány imperatív rendelkezéseken a kógens szabályoknál szűkebb területet felölelő, kiemelkedő jelentőségű normákat ért.

A 26. cikk alapján a rendelet alkalmazása abban az esetben is megtagadható, amennyiben az az eljáró fórum közrendjébe (*ordre public, public policy*) ütközik.¹⁰⁶ Hasonló eset lehet például külföldi jog alkalmazása esetén a jelen tanulmány bevezetőjében említett büntető kártérítés (*exemplary damage*) alkalmazásának elkerülése is.¹⁰⁷ A rendelet a közrend tartalmának értelmezését a tagállamokra bízta. Ehhez kapcsolódik az Nmjt. 34. § (1) bekezdése, mely szerint magyar bíróság nem állapíthat meg felelősséget olyan magatartásért, amely a magyar jog szerint nem jogellenes. A (2) bekezdés alapján a magyar bíróság károkozásért fennálló felelősség címén nem állapíthat meg olyan jogkövetkezményt, amelyet a magyar jog nem ismer.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Sonnenberger, Hans-Jürgen [2003]: Eingriffsrecht – Das trojanische Pferd im IPR oder notwendige Ergänzung? *IPrax*, Vol. 23., No. 2., 104–116. o.

¹⁰⁵ A Róma I. rendelet 9. cikkének (1) bekezdése szerint „az imperatív rendelkezések olyan rendelkezések, amelyek betartását valamely ország a közérdek – mint például politikai, társadalmi vagy gazdasági rendjének megőrzése – szempontjából döntő fontosságúnak ítéli, és megköveteli a hatálya alá eső valamennyi tényállásra történő alkalmazását, függetlenül attól, hogy e (a Róma I.) rendelet a szerződésre mely jog alkalmazását írja elő”.

¹⁰⁶ Jogirodalomra l. pl. Raffai Katalin [2006]: A közrendi klauzula európaizálódásáról. *Jogtudományi Közlöny*, 61. évf., 7–8. szám, 302–306. o.

¹⁰⁷ Wagner Die neue... *i. m.* 16–17. o.

¹⁰⁸ E szabályok kritikájára l. Burián László [1999]: Hungarian Private International Law at the End of the 20th Century: Progress or Regress? In: *Private International Law at the End of the 20th Century: Progress or Regress?* Kluwer Law International, The Hague, 267. o.; Palásti: *Nemzetközi... i. m.* 18. o.; Symeonides: *The American Revolution... i. m.* 44–45. o.

VIII. Egyéb rendelkezések

A rendelet a fentiekén túlmenően foglalkozik egyéb jelentős kérdésekkel is, ilyen például a továbbutalás (*renvoi*) kizárása, a másodlagos minősítés (az irányadó jog alkalmazási körének) meghatározása,¹⁰⁹ a felelős személy biztosítója elleni közvetlen keresetindítás szabályozása, a követelés átszállása, illetve több személy együttes felelőssége esetén alkalmazandó jog kérdése, a szerződés alaki érvényességének, a bizonyítási tehernek a szabályozása is.

IX. A rendelet egyéb nemzetközi egyezményekkel és közösségi normákkal való kapcsolata

A 27. cikk kimondja, hogy a rendelet nem érinti az olyan közösségi jogi rendelkezések alkalmazását, amelyek egy adott kérdéssel kapcsolatban a szerződésen kívüli kötelmek tekintetében irányadó kollíziós szabályokat írnak elő. A (35) preambulumbekzdés szerint a rendelet „nem sértheti azon jogi eszközök alkalmazását, amelyek a belső piac megfelelő működésének elősegítését szolgáló rendelkezéseket határoznak meg, amennyiben azok nem alkalmazhatók az e rendelet szabályai által kijelölt joggal együtt”. Ugyanezen preambulumbekzdés utal az elektronikus kereskedelmi irányelvre,¹¹⁰ mely a – nemzetközi tudományos életben vitatott megítélésű¹¹¹ – származási ország elvét (*Herkunftslandprinzip, home country controll principle*) alkalmazza bizonyos kérdésekre.¹¹² A magunk részéről egyetértünk azon véleménnyel, mely szerint a rendelet 27. cikke feleslegesen feldarabolhatja a vonatkozó közösségi szabályokat.¹¹³

A 28. cikk (1) bekezdése szerint a rendelet nem érinti az olyan nemzetközi egyezmények alkalmazását, amelyekben e rendelet elfogadásának időpontjában egy vagy több tagállam részes, és amelyek a szerződésen kívüli kötelmek vonatkozásá-

¹⁰⁹ *Palásti*: Nemzetközi... i. m. 11–12. o.

¹¹⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve (2000. június 8.) a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem, egyes jogi vonatkozásairól (Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv). HL L 178., 2000.07.17., 1–16. o. (a továbbiakban: *Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv*)

¹¹¹ Hátterre l. *Höning, Nina* [2005] *The European Directive on e-Commerce (2000/31/EC) and its Consequences on the Conflict of Laws, Global Jurist Topics*, Vol. 5., No. 2., 1–65. o.; *Mankowski, Peter* [2001]: *Das Herkunftslandprinzip als Internationales Privatrecht der e-commerce-Richtlinie. ZvglRWiss.*, Vol. 100., No. 2. 137–181. o., különösen: 175–178. o.; *Heiss-Loacker*: *Die Vergemeinschaftung...* i. m. 617. o., 34. lj.

¹¹² Az Elektronikus kereskedelemről szóló irányelv 3. cikkének (1)–(2) bekezdése szerint „minden tagállam biztosítja, hogy a területén letelepedett szolgáltatók által nyújtott, információs társadalommal összefüggő szolgáltatások megfeleljenek azoknak az adott tagállamban alkalmazandó nemzeti rendelkezéseknek, amelyek beletartoznak a szabályozott területbe. A tagállamok nem korlátozhatják a szabályozott területtel összefüggő okokból az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások másik tagállamból történő nyújtásának szabadságát.”

¹¹³ *Leible-Lehmann*: *Die neue...* i. m. 721–722., 735. o.; *Wagner*: *Die neue...* i. m. 3. o.; *Stone*: *The Rome II Proposal...* i. m. 215–216. o.

ban kollíziós szabályokat állapítanak meg. Hasonló egyezményeket a tagállamok ugyanakkor a jövőben nem köthetnek.¹¹⁴ Nem tartoznak ezen egyezmények közé azok a nemzetközi szerződések, melyeket a tagállamok kizárólag egymás között kötöttek, azaz harmadik állam nem részes bennük (28. cikkének (2) bekezdés). A tagállamok által kötött konvenciók közül¹¹⁵ kettő nemzetközi szerződés létezik, amelyek a rendelet megoldásaitól jelentősen eltérő szabályokat tartalmaz: az 1973-as termékfelelősségre alkalmazandó jogról szóló¹¹⁶ és az 1971-es közúti balesetekre alkalmazandó jogot meghatározó¹¹⁷ hágai egyezmények. Magyarország egyikhez sem csatlakozott, így a magyar bíróságoknak továbbra sem¹¹⁸ kell ezen egyezményeket alkalmazniuk – miután a rendelet a *renvoit* kizárja, még akkor sem, ha a rendelet egy szabálya valamely részes állam szabályaira utalna.¹¹⁹ A részes államok ugyanakkor a termékfelelősség, illetve a közúti balesetek megítélése során ezen egyezmények figyelembevételével fognak eljárni.

X. Összegzés

A kritikai észrevételek ellenére a Róma II. rendelet megalkotását jelentős fejleménynek tartjuk, mely meghatározóan hathat a tagállamok nemzetközi magánjogi normáira és ezáltal közvetve az uniós polgárok hétköznapijaira is. Ahogyan bizonyos szerzők¹²⁰ megállapítják: egy új időszámítás kezdődött; az Európai Közösség (Európai Gazdasági Közösség) fennállása óta először sikerült a Közösségben a szerződésen kívüli kötelek szabályait – a gondolat fölmerülte után évtizedekkel – egységesíteni.

A továbbiakban reméljük, hogy a rendelet a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogot meghatározó Róma I. rendelettel együtt a gyakorlatban is a közösségi nemzetközi magánjog egyik sarokkövévé válik majd.

¹¹⁴ *Leible–Lehmann*: Die neue... i. m. 735. o.

¹¹⁵ *Brière, Carine* [2005]: Réflexions sur les interactions entre la proposition de règlement « Rome II » et les conventions internationales. *Journal du Droit International*, Vol. 132., No. 3., 677–694. o.

¹¹⁶ Convention of 2 October 1973 on the Law Applicable to Products Liability. [Http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=84](http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=84) A következő tagállamokban van hatályban: Finnország, Franciaország, Luxemburg, Hollandia, Szlovénia, Spanyolország. A rendelettel való viszonyára l. *Brière*: Réflexions... i. m. 682. o.

¹¹⁷ Convention of 4 May 1971 on the Law Applicable to Traffic Accidents. [Http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=81](http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=81) A következő tagállamokban van hatályban: Ausztria, Belgium, Csehország, Franciaország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Hollandia, Szlovákia, Szlovénia, Spanyolország. E területre l. *Staudinger, Ansgar* [2005]: Rome II and traffic accidents. *The European Legal Forum*, (E) 2-2005, 61–67.o., elérhető: <http://www.simons-law.com/library/startquery.asp>; *Junker, Abbo* [2008]: Das Internationale Privatrecht der Straßenverkehrsunfälle nach der Rom II-Verordnung. *Juristenzeitung*, Vol. 63., No. 4., 169–178. o.; *Brière*: Réflexions... i. m. 683–684. o.

¹¹⁸ L. az Nmjt. 4. cikkét.

¹¹⁹ *Junker*: Das Internationale... i. m. 171. o.

¹²⁰ *Leible–Lehmann*: Die neue... i. m. 735. o.

ÚJ KÖNYVEK

Pavel Juřík: Bankkártya-enciklopédia

A kezdetektől napjainkig

HVG Könyvek, HVG Kiadó, Budapest, 2007.

A bankkártya annak a kiemelkedő gazdasági jelentőségű gazdasági és jogi innovációnak a legújabb kori reinkarnációja, amely először akkor jelent meg, midőn forgalomba kerültek olyan fizetőeszközök, amelyek névértéke elszakadt magának az eszköznek a belső értékétől, és messze meghaladta azt. A legszemléletesebb, máig élő példa erre a papírpénz megszületése. Ezeket a maguk korában „újmodi” fizetőeszközöket már nem az anyaguk ruházta fel értékkel, hanem egy mögöttük álló jogrend, amely biztosította, hogy a fizetési forgalomban azokat azon az értéken fogadják el, amellyel a jogrend nekik meghatározott. A mai, modern bankkártyákat is a mögöttük álló jogrend emeli saját belső értékkel nem bíró tárgyakból a készpénzzel csaknem teljesen egyenrangú fizetőeszközzé. Azért nem egészen egyenrangúak, mert a készpénzes fizetési forgalomban még nem mindenütt teremtették meg az elfogadásuk technikai feltételeit, s ott ezért el sem fogadják őket, és vannak egyéb ügylettypusok is, például magánszemélyek között, ahol szintén nem használhatóak. Másrészt, ugyancsak a jogrend ruházza fel a bankkártyákat azzal a képességgel, hogy a használatukkal – a kibocsátóval kötött szerződésben meghatározott keretek között – a birtokosuk a maga egyoldalú döntésével tud pénzt felvenni a számlájáról, sőt hitelt kapni a banktól anélkül, hogy ebbe a számlavezetőjének vagy a hitelezőjének érdemi beleszólása lenne, s hogy azok ügyintézőivel ehhez egyáltalán kapcsolatba kellene lépnie. Gazdasági logikával megközelítve tehát azt mondhatjuk, hogy a bankkártyák egy olyan szerződést testesítenek meg a birtokosuk, valamint a számlavezető, ill. a hitelező között, amelyet utóbbi az abban meghatározott keretek között automatikusan teljesít. Igazi nagyságuk végső soron éppen abban van, hogy nem is csak a jogviszony egyoldalú érvényesítését biztosítják a birtokosuk számára, hanem annak a kötelezett részéről történő automatikus teljesítését is. A korszerű automatikus elfogadó gépek (ATM) hálózatai révén pedig ehhez még azt is, hogy a birtokosuk ezzel a jogával a bankkártya érvényességének ideje alatt minden időbeli korlátozás nélkül, a nap bármely percében élhet, és bárhol, ahol a

kibocsátó rendszeréhez tartozó, vagy azzal kapcsolatban álló elfogadó gépet talál. Így időben teljes, térben pedig igen nagymértékű függetlenséget élvez a számlavezető, ill. a hitelező üzleti óráitól és telephelyeitől.

A kis „plasztiklapocskákat”, a bankkártyákat joggal tekinthetjük korunk egyik fontos jelképének. Mára mind több embernek szinte nélkülözhetetlenül hozzánóttek az életviteléhez. A modern fizetőkártya megkímél a mindennapos készpénzhasználat kényelmetlenségeitől. A mai hitelkártyák ennél sokkal többet is tudnak: zsebben hordható, bármikor használható számlapénzt is teremtenek a számunkra. Ezek az egyre kifinomultabb jóságok ugyanakkor nem csak bennünket szolgálnak. Hatékony, gyakran trükkös eszközei a bankoknak, az egyéb kibocsátóknak, és úgyszintén a velük történő fizetést elfogadó cégeknek is arra, hogy ügyfélként, vásárlóként magukhoz vonzzanak, ill. hogy a kártyák adta többletlehetőségeket kihasználva – olykor azoktól elcsábulva – növeljék náluk a vásárlásainkat, és gyakran a hitelfelvételünket is. Erre irányuló, nagyon is tudatos üzletpolitikára utalnak például azok az akciók, amelyekben bankok számottevő kamatprémiumot kínálnak a náluk elhelyezett betétünkre, ám ennek feltételül szabják, hogy hitelkártyát vegyünk igénybe tőlük, és azzal ténylegesen vásároljunk is.

E kártyákról, a jelenükről és a múltjukról, a sajátosságaikról és a fejlődéstörténetükről szóló nagyon tanulságos olvasmány ez a gazdagon illusztrált, s a témájának gazdasági rangjához méltóan elegáns kötet. Több olyan erénnyel is kiemelkedik, amelyek külön-külön is, együttesen pedig még inkább az idevágó ismeretek igen hasznos forrásává teszik. Igen alapos áttekintést ad a bankkártyák gazdaságtörténetéről, a kereskedelmi ügyletekben mindinkább teret nyerő szerepükről, a legkorábbi kezdetektől egészen napjainkig. Jól érthetően mutatja be a fejlődésük meghatározó – de legalábbis fontos – részleteit, állomásait. Ezzel párhuzamosan, hasonló alaposággal megmutatja a bankkártyák létrehozásának, kibocsátásának, funkcióik módszeres fejlesztésének és az alkalmazási lehetőségeik ugyancsak módszeres kiterjesztésének fejlődési folyamatát, és – ami különösen tanulságos a számunkra – a fejlesztések indítékait, valamint azok buktatóit, problémáit is. *Jurík* mindezt olyan szakszerűen, ugyanakkor érdekesen adja elő, ami a művét kiemelkedően értékesé és élvezetessé teszi a szakemberek, valamint a téma iránt érdeklődő laikusok számára egyaránt. A könyvben olvasható szakmai bemutatása egyértelművé teszi azt is, hogy a szakmai pályáján szerzett hatalmas tudás és tapasztalat segíti ebben.

A világ egyik legnagyobb bankkártya cége, a MasterCard (amelyet e kötetből igen jól megismerhetünk) európai leányvállalatának Magyarországiért is felelős regionális igazgatója írja itt a bevezetőjében a következő sorokat: „Szeretném ajánlani ezt a könyvet minden tájékozódni vágyó kártyabirtokosnak éppúgy, mint a kártyát kibocsátó bankok szakembereinek, a bankkártyát elfogadó kereskedőknek.” Vezető bankkártya-szakembertől ezek igen súlyos szavak: olyan minősítés, amely csak arra érdemesnek adható, hiszen a minősítő a szakmai becsületével felel érte. Hasonlóképpen kedvező minősítést mond e bevezető az eredeti művet a magyarországi kártyatörténettel kiegészítő fejezetről is, amely e kötet szaklektorának, *Homa*

Péternek a munkája: „színes és szakszerűen részletes leírásban foglalja össze a magyar bankkártyák mintegy 20 éves történetét”.

Akik még nem tudjátok, innen is megtanulhatjátok, hogy a bankkártya többszö-
rösen is igen kényes jószág – ezért is érdemes megismerniük e különleges fizető-
eszközök alapvető sajátosságait mindazoknak, akik használják, vagy használni ter-
vezik őket, s szintúgy a cégeknek, szakembereknek, amelyek, illetve akik élni akar-
nak belőlük. Használhatóságuk alapvető feltételei mindenekelőtt a finoman kimun-
kált technikai, adminisztratív és logisztikai háttér, és csak az a kártya felelhet meg a
jogos elvárásoknak, amelynél mindezek a legmodernebb színvonalat képviselik.
Olvashatjuk például, hogy a hitelkártyák alkalmazásában már a kezdeti időszakban
megjelent a kártyaelfogadók részéről az olyan online kommunikáció igénye,
amelynek segítségével már az ügyletnél ellenőrizni tudják a kártyabirtokos hitelké-
pesését. Az ilyen ellenőrző rendszerek megbízható működése ma is a bankkártyák
alapvető létfeltétele, hiszen ha a kereskedő nem bízhat bennük, tartózkodni fog a
kártya elfogadásától, a téves elutasítások viszont a tényleges és a potenciális kár-
tyabirtokosok kedvét veszik el a bankkártya használatától.

A bankkártyák kényes voltához tartozik, hogy rendkívül kényelmesek, haszno-
sak, ám – ne tagadjuk – nem kellően körültekintő és gondos tartásuk és használatuk
esetén bizony igencsak veszélyessé is válhatnak a birtokosuk számára. Érdemes azt
is számításba venni, hogy ha a birtokosok egy-egy ilyen eszközzel kapcsolatos
problémái elérnek egy kritikus tömeget, s még inkább, ha ez hangot kap a közvéle-
ményt befolyásoló formális és informális híradásokban, ez már a kártyát kibocsátó
és/vagy annak működtetésében érdekelt cég(ek) számára is kedvezőtlen követke-
zményekkel járhat, amelyek között kritikus jelentőségű lehet a bizalomvesztés.

Maga a bankkártya voltaképpen csak egy kulcs egy nagy rendszerbe való belé-
péshez. E kötetnek már az első fejezeteiből is gyorsan megértjük, hogy ezeknek az
eszközöknek a gazdasági értékét a mögöttük álló cég számára mindenekelőtt az adja
meg, ha azokat sokan, minél többen használják. Másrészt, a bankkártya használati
értékét a birtokosa számára mindenekelőtt az teremti meg, ha minél több helyen tud
fizetni vele, ha biztos lehet abban is, hogy az így keletkezett kiadásait mindig kor-
rekt módon számolja el a kártya mögött álló cég, ha a kártya használatának úgy
építik ki az infrastruktúráját és a szabályrendszerét, hogy az jól védje őt a visszaélé-
sekkel szemben, és ha igazán kényelmes a kártya használata. 'Biztos lehet abban' –
elengedhetetlen, ám önmagában nem elég, hogy a szabályok korrektek legyenek, s
hogy a cég korrektül be is tartsa azokat. Az is kell, hogy úgy mutassa be azokat az
ügyfeleknek, hogy abból még az e területen járatlanok számára is a kép teljes le-
gyen, s minden szabály világos és egyértelmű. S az is kritikus jelentőségű, hogy a
tényleges használatról olyan elszámolásokat kapjon az ügyfél, amelyeket könnyen
áttekint és megért. 'Védelem a visszaélésekkel szemben' – bárhogy is vigyázunk,
reális veszély a kártyabirtokosra nézve, hogy a bankkártyáját ellopják, netán elveszíti,
ezért minél jobb védelmet igényel a kártya mögött álló rendszertől arra az esetre, ha
ez vele tényleg megtörténne. Sokan lehetünk, akiknek például nagyon nem tetszik,

ha a kártyával való fizetésnél nem kérnek tőlünk semmilyen azonosító adatot (de sokszor történik ez!), ami biztosítaná, hogy a kártyával valóban csak mi fizethessünk. Az igényeket, követelményeket sorolhatnánk, és minderről természetesen a kártya mögött álló cégnek kell gondoskodnia. Ennek a fejlődéstörténetéről is kitűnő képet kapunk innen.

A több mint 300 oldalas, tartalmában és méreteiben egyaránt impozáns kötet fejezetei: A bankkártyák születése. Benne egyebek közt: Futártársaságok és a pénz; Utazási csekkek, postautalványok és hitelérmék. Az első vacsora – ez a cím a Diners Club megszületésének bemutatására utal. Vita az új dualitásról. Benne egyebek közt: A bankkonkurencia megjelenése; A töltőállomások hitelkártyái; Cégek és kártyák; Az európai kezdetek. A bankkártyák felemelkedése. Műszaki újdonságok. Benne: Mágnescsík; Az első bankjegyautomaták; Az autorizáció és az elszámolás korszerűsítése; Fizetőterminálok; Kártyacsalások. Az évszázad nagy évtizede – ez az 1970-es évek, amely a fizetőkártyák viharos fejlődését hozta, feszített versenyben a kártyák piacain. Az új piac rohamos bővülése – a bankkártyák elérik a széles tömegeket, a széles tömegek kártyabirtokossá válhatnak. Megjelennek a mindenki számára elérhető elektronikus kártyák és a bankjegyautomata-hálózatok. Csipes kártyák – a számítógép bankkártyába (k)öltözik. 1980-as évek – új termékek, új piacok. Benne egyebek közt: Kína megnyílik a fizetőkártyák előtt; Folytatódó piac-koncentráció az USA-ban; Közép- és Kelet-Európa; Elektronikus pénztárcák; Fizetőkártyákkal elkövetett csalások; Mágnescsík – a siker egyik feltétele. 1990-es évek – a kártyák új arculata. Változik a fizetőkártyák marketingje. Kártyakibocsátók kereskedelmi vagy érdekszervezetekkel közösen kínálnak társmárka-, illetve szponzorkártyákat. Újabb innovációk jelennek meg, s a marketingkommunikáció erőteljes eszközévé teszik a kártyák küllemét is. A kártyák jövője. Magyar bankkártya-történelem.

A kötetet igen érdekes, illusztrált kronológiai áttekintés, továbbá kisebb fogalomtár és alapos név- és tárgymutató teszi még teljesebbé. Néhány oldala pedig a gyűjtőket segíti.

Dr. Osman Péter

Dr. Osman Péter, a közgazdaság-tudomány kandidátusa.

Brief Summary of the Articles

Tax Reforms In Europe

SÁNDOR CSANÁD KISS – ÁGOTA SCHARLE –
BÁLINT SZABÓ – PÉTER ANDRÁS SZABÓ

The first part of the paper gives a brief outline of recent changes in the taxation systems of European economies and the related recommendations of international organisations. The second part describes in detail the objectives and outcomes of flat tax reforms in Eastern Europe, using currently available empirical evidence. Finally, it offers some alternative solutions for improving the efficiency of the tax system based on examples from the EU-15.

WTO Doha Round

(Results so far, experience and prospects)

ANDREA ELEKES – PÉTER HALMAI

The Doha round raised up several questions which can determine the future of international trade. The article focuses on the three most important areas (non agricultural market access, agriculture and services). A common feature of the three areas is that the implementation of the agreements – signed as parts of the Uruguay round – significantly affects the current negotiations. That is why we overview the major implementation experience before discussing current negotiations.

Traditional approach of trade liberalization characterises all of the three main areas of current negotiations: overall agreements covering different areas, gradualism and safeguards. However, negotiations go very slowly ahead, and the closure of the round may also extend over 5-6 years.

Not even the total failure can be excluded. Then the importance of bilateral agreements would further increase. It should be stressed that not even a development like that can abolish the achievements of the GATT/WTO. Current agreements would provide the multilateral framework for international trade and the WTO dispute settlement mechanism would come into prominence.

**Incremental citation impact due to international
co-authorship in Hungarian higher education institutions**
ANNAMÁRIA INZELT – ANDRÁS SCHUBERT

International co-authorship is generally thought and often found to have positive effects on the citation rate of scientific publications. We study the effect quantitatively in the example of four major and two medium Hungarian universities. It was found that the positive effect of international cooperation on citation impact was not limited either to a small set of highly cited papers or a narrow range of highly influential countries, although both the highest cited papers and the “scientific superpowers” had emphatic significance in determining the incremental citation impact values. Although Hungarian institutions are recently mainly encouraged to cooperate with EU partners, the USA and even countries from the Far-East and the Pacific region proved to be successful cooperating partners, as well. The conclusions may be generalized to other countries of similar international status.

Supply chain management in the Hungarian automotive industry
ANTAL NIKODÉMUS – NÓRA KEMENCZEI

The automotive industry having a wide-spread supply chain gives a lot of direct and indirect benefits to the region. Recognizing these advantages a political effort was formed after the political system change in Hungary to develop the national supply chain and background industry. After 15 years of experiences today the support system gives a complex solution to handle the difficulties in this sector. Since 2004 when Hungary become a member of the European Union, we can calculate on the European sources by the improvement of the support system. This publication presents from the political system change till now the development of specialized state policies supporting the supply chain in the automotive industry. Main findings of the study are that on the field of research and development there is a need to transform the present regulation system and incentive scheme to make able the country to attract more capital. To increase the efficiency of the support system, in case of the investment- and human resource development should be focus on the sector characteristics.

**Determining the law applicable to non-contractual obligations
in the European Community: the provisions of Rome II regulation**
DEZSŐ TAMÁS CZIGLER

The study reviews the provisions of Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (it is often cited as Rome II regulation in the international

legal literature). The importance of the Regulation lies in its effects; in case of conflicts between different legal systems it determines the law applicable for example to tort conflicts, product liability, unfair competition and acts restricting free competition, environmental damage, intellectual properties, only to mention the most important areas covered by the norm. The Regulation is scheduled to go into effect on January 11, 2009; beyond this date it will overwrite Member States' (included Hungarian) related Private International Law rules.